

CANIKLİ ALİ PAŞA'NIN RİSALESİ “TEDÂBİRÜ'L-GAZAVÂT”

Yücel ÖZKAYA

Canikli Ali Paşanın risalesinin elimizde sekiz ayrı yazma nüshası bulunmaktadır. Bu yazma nüshalarının üçü Süleymaniye Umumi Kütüphanesinde, üçü Topkapı Sarayı III. ncü Ahmed Kütüphanesinde, biri Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi yazmalar kısmında, bir diğeri de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Kitaplığı İsmail Saip kısmındadır.

Risalelerden en doğru, eksiksiz olanı olarak “Tedâbirü'l-Gazavat” ı görmekte ve bunu neşretmekteyiz. Bu nüsha Süleymaniye Umumi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Süleymaniyedeki diğeri iki nüsha Tedbîr-i Nadir, yine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki nüsha ile Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesindeki üç nüsha “Tedbîr-i Cedîd-i Nadir”, Türk Tarih Kurumundaki nüsha ise “Canikli Ali Paşanın risalesi” adlarını taşımaktadır.

Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesindeki nüshalardan Hazine (H) 378 de kayıtlı olanı 63 varak olup, Erzurum Valisi Dağıstanlı Ali Paşa tarafından I. nci Abdülhamide takdim olunmuştur. Dağıstanlı Ali Paşa, Canikli Alinin firarından sonra Erzurum Valiliği yapmış, 1780 yılında ölmüş, muhal-lefâtı devlet adına zaptolunmuşdur. Bu nüsha Hüseyin bin Mustafa Ali tarafından Travnik'de (Travnik Bosna Eyaletinin merkezi) 1193 (1779) da kopya edilmiştir¹.

III. Ahmed Kütüphanesindeki H. 387 de kayıtlı 29 varak olan nüsha ise seyyid Muhammed Haşim tarafından 1192 (1778) de kopyaedilmiştir². Aynı kü-

1 Hüseyin bin Mustafa Ali, Tedbîr-i Cedîd-i Nadir, III. Ahmed Kütüphanesi, H. 378. Bk. Vr. 63-B “el-hâletü-hâzihi el-hâcc Ali Paşa muhassıl-ı Canik ve Vali-i Trabzon sene tis'in ve mi'e ve elf, min hicret-i men lehu'l-izz ve's-şeref sene 1190. Min yedi'l-hakir Hüseyin bin Mustafa Ali sipahi-zade bi-medreseti't-Travnikkiye Muhsin-zade 1193 fi 5 muharrem”. En başdaki varakda “Canikli Ali Paşa'nın kavli hodiyle nizâm-ı devlete ait risâledir” ibaresi de mevcuttur.

2 Muhammed Haşim, Tedbîr-i Cedîd-i Nadir, III. Ahmet Kütüphanesi, H. 387, Bk. Vr. 29-B. el-hâcc Ali Paşa da'avât-ı hayriyeden ferâmuş olunmaya, harrerehu el-fakir es-seyyid Muhammed Haşim an hulefa-i mektubî-i defteri min şehri gur-re-i recebi'l-ferd sene isnâ ve tis'in ve mi'e ve elf.

tüphanedeki üçüncü nüsha ise, E. H. 1445 de kayıtlı olan ve 56 varak tutarında olup, 1190 (1776) da yazılanıdır. Yazarın ismi zikredilmemektedir³. Yayınladığımız Tedâbirü'l- Gazavat Süleyman Sıdkı tarafından 1197 rebiyü'l-evvel (1783 şubat) de kopya edilmiştir.

Süleymaniye'nin Esad Efendi Kitaplığında bulunan tedbîr-i Cedîd-i Nadir 80 varaktır⁴. Süleymaniye'nin Hüsrev Paşa kitaplığında bulunan Dağıstanlı Ali Paşa tarafından yazdırıldığı eserin boş sayfalarında zikredilen "Tedbîr-i Nadir" 60 varaktır⁵. Süleymaniye'nin Esad Efendi kısmındaki üçüncü nüsha "Tedâbirü'l-Gazavat" 69 varaktır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yazma eserler kitaplığı İsmail Saip Koleksiyonunda bulunan ve Tedbîr-i Cedîd adını taşıyan nüsha ise 64 varaktır. Yalnız en başındaki içindikiler kısmı numarasız olduğu için aslı 66 varak olmalıdır⁶.

Türk Tarih Kurumu yazma eserler bölümündeki "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi" adlı nüsha 39 varaktır⁷.

Sekiz yazma nüshasının varak sayılarının 29 ile 80 varak arasında da değişmesinin sebebi yazılış tarzı, harflerinin, varaklarının büyüklük ve küçüklükleri ile ilgilidir.

Elimizde bulunan sekiz nüshadan başka, ayrıca, Bernard Lewis, yazarın Uppsala'da da bir yazması bulunduğunu yazmaktadır⁸. Biz bu nüshayı temin etmek için Uppsala Kütüphanelerine Millî Kütüphane vasıtasıyla müracaat ettik, fakat, olmadığı beyan edildiğinden temin edemedik⁹. Fakat, nüshalardan, Tedâbirü'l-Gazavat istisna tutulursa, diğer yedisi arasında büyük bir fark olmadığına göre bu nüsha da elimizdeki nüshaların benzeridir sanırız. Esasen bu tip yazmalar birbirinden bakılarak kopya edildiklerinden ekseriya imlâ ve gramer hatalarının dışında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Bernard Lewis, M. Borbergin "Turkiska Rikets Annaler" adlı makale-

3 Kopya eden ismini zikretmiyor, Tedbîr-i Cedîd-i Nadir, III. Ahmed Kütüphanesi, E. H. 1455

4 Tedbîr-i Cedîd-i Nadir, Süleymaniye (Esad Efendi Ktb.) yazma.: 1821. Daha sonra bu yazmanın mikrofilmi Millî Kütüphanede olduğundan Millî Kütüphaneden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bk. M.F.A.: 2096

6- Tedbîr-i Cedîd-i Nadir, Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi Kütüphanesi (Yazma Eserler Ktb), İsmail Saip Koleksiyonu, No. 1-3526.

7 Canikli Ali Paşa'nın Risalesi, T. T. K., Yazma Eserler. 75.

8 Lewis, Bernard, Modern Türkiyenin Doğuşu, Ankara, 1970, s. 23.

9 Millî Kütüphane vasıtasıyla İsveç Kütüphanelerine ve Uppsala Kütüphanesine yazdığımız yazılarda, bu yazmanın olmadığı cevabı geldi.

sinde yazma eserin yorumlaması vardır demektir¹⁰. Fakat, elimizdeki makaleye göre, makalenin yazmanın yorumunu yapmadığı neticesine vardık¹¹. Yazmanın nüsha farklarının tarihleri arasında büyük fark görülmektedir. Yazmanın sekiz nüshası da bu eserin 13 şevval 1190 (25 Kasım 1776) da Canikli Ali tarafından yazıldığını belirten cümleleri nüshaların en sonuna koymuşlardır. Bunun böyle olmasının sebebi sekiz nüshanın da bu kısmı, kopya edenlerin Canikli Ali Paşa'nın kendi el yazısı nüshasından aynen almalarından ileri gelmektedir. Son kısımlarında, risalenin Osmanlı İmparatorluğunun belki düzeni bir şekle girer diye gece, gündüz çalışılarak bu eserin yazıldığı belirtiliyor. Nüshalar, eserin "bazı irfân bu kitabı okuyup ve dinleyüb maksûd-u kelâm ve netice-i merâm niye müncer olduğunu aslına vâsıl ola deyü binyüzdoksan senesi mâh-ı şevvâl-i şerifinin onüçüncü yevm-i Pazar irtesi" günü yazıldığını beyan etmektedirler. Bunun dışında, ayrıca, bu ibareden sonra, Mehmed Haşim 1778, Hüseyin bin Mustafa 1779, Süleyman Sıdkı 1783 tarihinde bu eseri kopya ettiklerini de yazmaktadırlar.

Tedâbirü'l-Gazavat'da¹², diğer nüshalardan farklı olarak bir bölüm bulunmaktadır. "Bu dahi Rumeli âyânlarının hileleri beyânındadır" başlığını taşıyan bu kısımda âyânların zulümleri anlatılmaktadır¹³. Bu kısım bir varak tutmaktadır¹⁴.

10 Bernard Lewis'in bahsetmiş olduğu "Turkiska Rikets Annaler, Sammandragne ur defs eгна Urkunden" adlı makalenin fotokopisini İsveçten Milli Kütüphane vasıtasıyla temin ettik.

11 M. Norberg. Turkiska Rikets Annaler, Sammandragne ur defs egra Urkunder; Ali Pascha, Hernösand, 1822, s. 1425-1443. Makale eski İsveç lisanı ile yazılmıştır. Bu yüzden okutmakta epey güçlük çekildi. Makale, risalenin bütün bölümlerini tam olarak verip, çok geniş bir yorum yapmamakla beraber epey faydalıdır. III. Mustafa, II. nci Abdülhamid zamanındaki zayıf idarenin, genel bozuklukların düzeltilmesinden, Zend Kerimin ve Ömer Paşa'nın durumundan bahseden makale, bu zamana kadar olan sürede daha çok Osmanlıların Yükseliş devrinin özleminin çekildiğinin risalede yer aldığı söylemektedir. Risalede, Kırım hanlarının çiftlikler kurduğunu belirten makale, çok az olmakla birlikte, Osmanlı müesseselerinden de bahsetmektedir. Örneğin, vezir, defterdar, gibi. Fakat nedense bu kısımlara az yer verilmiştir.

12 Süleyman Sıdkı, Tedâbirü'l-Gazavat, Milli Kütüphane, M.F.A. 2049. Süleymaniye (Esad Ef.).

13 Âyânlar ile ilgili olarak bak doktora tezimiz: Anadolu'da âyânlığın teşekkülü (1700-1750); ayrıca, bk. Dr. Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da Âyânlık İddiaları, Ankara, 1969, D.T.C.F. D., c. 24, sayı: 3-4.

14 Tedâbirü'l-Gazavat, Vr. 24-25, âyânlar ile ilgili bahis Vr. 25'de bitmektedir. Bu kısım dört yazmanın şu kısımlarında yoktur; Tedbîr-i Cedîd-i Nadir (E.E. Ktb.), Vr. 26, Canikli Ali Paşa Risalesi, Vr. 15, Tedbîr-i Cedîd (İsmail Saip Kol.), Vr. 22, Tedbîr-i Cedîd-i Nadir, (Hüsrev Pş.Ktb.), Vr. 20.

Sekiz nüsha arasında bir diğer farkda kitabın bitişinde görülmektedir. Bu da "makale-i hasb-ı haldir". Bu yarım varak tutarındaki bölüm kitabın ileride okunması ve bir fayda sağlaması düşüncesinde olduğunu yazarın bizzat belirttiği kısımdır¹⁵. Bu kısım tedâbirü'l-Gazavat'ın dışındaki nüshalarda mevcuttur. Ayrıca, nüshalar arasında bu bölümde bazı manayı etkilemeyen kelime farkları vardır ki bunu burada göstermek yerinde olur sanıyorum. Az önce belirttiğimiz ve yukarıda naklettiğimiz kısım esas olmakla beraber nüsha farkları arasında manayı etkilemeyen bu fark önemli değilse de bilgi edinilmesi için buraya koyuyoruz. Örnek olarak Süleymaniye Esad Efendi Tedbir-i Cedid-i Nadiri esas tutuyoruz: "Makale-i hasb-ı hal: bazı yaran (Travnik nüshası: bazı irfan) işbu kitabı okuyub ve dinleyüb maksûd-u kelâm ve netice-i merâm (Travnik: Neticetü'l-merâm) niye müncer olduğu aslına vasıl (ola: yanlış) olamadığı (Travnik: olduğu) ecilden bir alay kelâm-ı tevârih deyu ta'an ve dahl iderse bizler dirizki be köftehor elinden gelurse buna munasib bir muteber nazîre sen dahi getür yohsa ilk sözüne dahl ve taarruz itmek (C. A. P.R: bir alay) süfeha meşreb ve bir alay hazele işdir". Bu kısım Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaphânında yazarı belirtilmeyen, E. H. 1455 no Nr. dabulunan yazma nüshasında şöyledir: Ba'zı yaran işbu kitabı okuyub vekâyî'ine vâsıl olma- mağla lezzet-yâb olmayub bir alay laklakiyat yazılmış deyu ta'ân-âmiz kelâma tasaddî ider ise biz dirizki behey köftehor elinden gelurse bunu bozub bir münasib sözün ve mu'teber kelâmın var ise söyle, zirâ, ilk sözüne bilâ-fehm dahl ve ta'arruz etmek bir kolay işdir".

İstanbulun nüfus fazlalığını belirten kısım arasında da fark var imiş gibi görülüyorsa da bu kelimelerin yer değiştirmesi ve imlâ hatalarından ileri gelen ve manayı etkilemeyen kelimelerdir. Örnekleyin, Tedâbirü'l-Gazavat Vr. 71. A: sâniyen, beytü'l-mâl-ı müsliminin artmasına sebep olur ve sâlisen taşralar ma'mûr oldukda İstanbulun izdihâmına (Travnik: izdihâmı) ba'is olacağı (Travnik: olur). III Ahmet Kütüphanesindeki E. H. 1445 Nr. da bulunan nüshada ise: "İstanbulun izdihâmı def'ine ba'is olur, salisen beytü'l-mâl-ı müsliminin ziyâde olmasına ba'is olmağla".

Sekiz nüshada, büyük farklılık arzeden, fakat manayı değiştirmeyen farklı kelimelerin zaman zaman kullanıldığı görülüyor. Nüshalarda, hernekakar sayıları bir hayli fazla kelimeler ve imlâ hataları varsa, bunlar önemsiz ve manaya tesir etmeyen farklılıklardır. Bunların en fazla olduğu bölümü alıp göstermek yerinde olacaktır. Esas olarak Tedâbirü'l-Gazavat'ın Vr. 23, sa-

¹⁵ Bk. Canikli Ali Paşa Risalesi. Vr. 37, Tedbir-i Cedid-i Nadir, (H. Pş. Kt.), Vr. 60, Tedbir-i Cedid-i Nadir, (E. Ef.). Vr. 80, Tedbir-i Cedid, (I. S.), Vr. 64.

tır 11 den sonraki kısmını alalım: Gerek ol-vilâyetin (Süleymaniye Esad Efendi: E. E.: ulularının) valisi olsun ve (E.E.: - Valisi... ve) gerek mübâşir olsun (III. Admed Ktb. Emanet Hazinesi. 1455: mübâşirin) ve kadı (E. H. 1455: kadısı) pür-ta'ma. olsun E. E., Travnik nüshası; tama'-ı hamâ düşüb) tarafeynin niza'mı (E. E., Travnik: niza'ı) kat' itmezden (Travnik olunmazdan) evvel ne (E. E., Travnik: mukaddem kankı) taraftan mâl-ı kesîre (Travnik: kesîr) alırız (E. E., E. H. 1455: aluruz) deyu teccessüs iderler (VR. 24-A) gerek hak ve gerek batıl ne taraftan kendilerine (Travnik: kendulere) külliyetlu şey hasıl olur ise (E. H. 1455: olursa) işi bir hâle ifrâz (İsmail Saip nüshası, E. E., Canikli Ali Paşa Risalesi, Travnik: ifrâğ') iderlerki şikâyet şöyle dursun lisâna aldıklarına pişman iderler ve mübâşir olacak hâ'in dahi sahte tahrîrât ile Asitaneye varır edâ-yı hizmet eyledim ve şöyle bir (E. H. 1455:- ile... bir) nizâm virdim, efendimize şöyle du'alar (Travnik, E. E., C. A. P. R., İsmail Saip nüshası:- efendilerimize... du'alar) aldırđım deyu kizbini pesendide itdirüb ve böyle bir işe dahi müterekkib fırsat (E. E.: firzat) olur, lâkin sahib-i devlet olanlara (E. H. 1455: olanın) lâzime-i haldendirki, bir şikâyetci zuhûr eylediğinde (C. A. P. R., Travnik, İ. S.: zuhûrunda) eğer şikâyetci (C. A. P. R., şikâyet, E. E.: gerek şikâyeti, İ. Saip: eğer şikâyeti, Travnik: gerek şikâyeti) arzuhal ile ise kanı kadıdan (E. E., C. A. P. R. Travnik: kadımızdan) i'lâmınız ve memleketinizden mahzarınız deyu su'âl oluna bize olan zulumde kadı dahi yek-dil ve yek-cihetdir didiklerinde bu su'âlin lütfu olmaz, öyle olunca gerek arzuhal ile ve gerek mahzar ile olan teşekkî olsun, evvelân sahib-i devlet her keyfiyete (Travnik:-devlet... keyfiyete) muttali' olmak (VR. 24-B) için her taraftan (C. A. P. R.: tarafta) mahrem (E. E., Travnik: mahremî) (Travnik, E. E.:+ olan) adamları (C. A. P. R.: adamlar) tebdil gezmek (Travnik, E. E.: gezdirmek) ve hakk ve batılı fark itmek lâzımdır (E. H. 1455: lâzime-i hâldendir) (E. E., Travnik., C. A. P. R.:+ nitelikim, merhûm mağfur) Şehid Ali Paşa hazretlerine ilâ-yevmü'l-kıyâm (Travnik, Mehmed Haşim Nüshası., E. 1455: kayuma) du'a iderler, sahib-i devlet olanlara (C. A. P. R., Travnik, Mehmed Haşim nüshası, E. H. 1455: olanlar) her tarafı teccessüsten hâli olmamak gerekdir (E. H. 1455: gerek) hem (C. A. P. R., + şevketlû, kerâmetlû), E. E.: şevketlû, E. H. 1455: şevketlû, mehâbetlû, Travnik: şevketlû) Padişahımıza ve hem kenduye du'a aldıra). Bu övgü şevketlû, kerâmetlu gibi v.b. nüshalarda farklılık arz ediyor. Bu bahisten sonra gelen Rumeli âyânları ile ilgili bahis yalnız Tedâbirü'l-Gazavat'da vardır.

Süleyman Sıdkı tarafından, esas nüshanın yazılmasından, yani Canikli Ali Paşa'nın esas el yazmasından 7 sene sonra 1783 de yazılan bu nüsha diğerle-

rine göre daha düzgün ve doğru kopya edildiğinden tarafımızdan neşredilmektedir. Yoksa Mehmed Haşimin nüshası 1778 de yazılmıştır. Fakat, şimdiye kadar belirttiğimiz ve sizin de gördüğünüz üzere önemli farkların olmaması Rumeli âyânları ile ilgili bahisin burada olması, diğer yedi nüshanın da esaslî surette tarafımızdan incelenmesinden sonra bu nüshayı yayımlamayı yerinde buldum.

Eserin yazarı Canikli Ali Paşa, Canik, Trabzon, Erzurum, Kars yörelerinde çeşitli görevler almış, Rumelideki savaflara katılmış, Canik'e gelmeden önce İstanbul'da bulunmuştu. Bu bakımlardan Anadolu, Rumeli İstanbul'un durumuna vakıfı. Vermiş olduğu bilgiler incelemekte olduğumuz arşiv vesikaları ve şer'iyye sicillerinin bilgilerine uymaktadır. Canikli Ali Paşa, devletin içinde bulunduğu sosyal bozuklukları anlatırken, bunların düzeltilmesi için gerekli tedbirlerin neler olacağını da belirtmektedir. Bunu yazarken, alınacak tedbirleri de izah etmesi, Koci bey¹⁶ ve kendisinden önce bu şekilde risale yazmış olanları taklit etme ihtimâline varmamıza sebep olmaktadır.

Risalenin en sonunda Canikli Ali Paşa'nın unvanları sayılıyor: Trabzon Valisi, Canik Muhassıh hacı Ali Paşa diye yazarın rütbeleri bizzat kendisi tarafından belirtiliyor.

Tedâbirü'l-Gazavat'da Süleyman Sıdkı 1197 (1783) de bu eseri yazdığını, yani 1190'da yazılan nüshadan kopya ettiğini belirtmektedir.

Tedâbirü'l-Gazavat'ın Vr. 60-70 arasındaki varakları silikdir. Daha çok varakların alt iki satırında ve bazı kelimelerde görülen bu siliklik nüshanın islanmasından ileri gelmiş olabilir. Kelimelerinin büyük kısmı seçildiğinden diğer nüshalarla bu eksikliği tesbit edip, noksanı tamamladık.

Neşretmiş olduğumuz Tedâbirü'l-Gazavat'da olmayan, fakat diğer nüshalarda bulunan doğru ve fazla olan bölümler ve düzeltmeler, metinde parentez içersinde gösterilmiştir. Böylece elimizdeki nüsha üzerinde en doğru olan kısımları tesbitle eksiksiz bir nüsha tesis etmeğe çalıştım. Şimdiye kadar yapılan tenkitli transkripsiyon usulünü bu metine koymadık. Çünkü, diğer yedi nüshada olan değişiklikler manaya hiç tesir etmeyen ufak tefek gramer hataları ile tedâbirü'l-gazavat'daki kelimenin nüshalarındaki eş yani benzer bir kelime ile ifadesinden ibarettir. Örneğin, Gazavat'

16 Tedbîr-i Cedîd, Dil ve Tarih-Coğrafya Kütüphanesi, yazma eserler kütüphanesi, (İsmail Saip koleksiyonu), nüshanın vr. numarası olmayan kısmında "Koçi Bey Risalesi" ibaresi vardır ki, bunu kopye eden şahıs risale Koçi Beyin risalesine benzemesinden dolayı bu ibareyi koymuş olmalıdır.

da (dahi) deniliyorsa, digerlerinde bazen (bile), Gazavatda (sâniyen), digerlerinde bazen (ikinci) gazavatda (ve), digerlerinde bazen (gerek) gibi. Ayrıca, her metinde yazış şekilleri de Farklıdır. Gazavat'da bazen جارجی digerlerinde جارخهجی Gazavatda bazen طوب digerlerinde طوب Gazavatda "اولا" digerlerinde اولا gibi. Bu ve buna benzeyen tarzda örnekler pekçoktur. Bunlar ile alt notları doldurarak, manaya tesir etmeyen pekçok alt notla aklı karıştırmak yerine, doğru kısımları ve fazla olan bölümleri parantez içinde göstermek daha uygun gördük. Hemen şunu belirteyimki, Tedâbirü'l-Gazavat'daki içindikiler kısmı yeter derecede geniş değildir. Çok kısa yazılmıştır. Bu bakımdan, Canikli Ali Paşa Risalesi ile Tedbîr-i Cedîd ve Hüseyin bin Mustafa Alinin Travnik nüshası daha geniştir, diger iki nüsha, yani (H. P.) ve (E. E.) nüshalarında bu bölüm zaten yoktur. Hernekadar, Tedbîr-i Cedîd- (İ. S.) içindikiler kısmı yönünden fazlalık göstermekteyse de bu bahislerin fazla parçalanmasından ileri gelmektedir.

Tedâbirü'l-Gazavat'da bulunan Rumeli âyânları ile Tedâbirü'l-Gazavat'da bulunmayan en sondaki "makale-i hasbîhâl" ile geniş surette fihriste malik olan Canikli Ali Paşa'nın fihristi ve diger fazlalıkları, eksiklikleri gösteren kısımları burada göstermeye gerek görmedik.

Tedbir-i Cedîd-i Nadir'in üç nüshasını birbirinden ayırmak için Hüsrev Paşa kitablığında için (H. P.) Esad Efendi kütüphanesinde bulunan için ise (E. E.), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki nüsha için, İsmail Saip koleksiyonundan gelmesi yönünden (İ. S.), Türk Tarih Kurumunda bulunan Canikli Ali Paşa Risalesi içinde (C. A. P. R.) işaretlerini kullandık. III. Ahmet Kütüphanesindekiler için Hüseyin b. Mustafa Alinin Travnik nüshasına (Travnik H. 378), Mehmet Haşim nüshasına (H. 387) yazarı belli olmayan için (E. H. 1455) kayıt nolarını kullanmayı uygun bulduk.

Tedâbirü'l-Gazavat'ın dışındaki nüshalar birbirine benzemekte ve aynı imlâ ve kelimeleri kullanmaktadır. Bu yüzden önemli derecede mana değişikliği yoktur. önemli hatalar için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Örneğin, T. C. N.: bekâm, T. G.: benâm, Vr. 3'de sancağ (T. G.), E. E., (sanca), T. G. (H. P.) (İ. S), C. A. P. R.: sebepleri, T. C. N.: beynleri; Vr. 4. T. G., C. A. P. R., H. P.: amin, E. E., İ. S.: ya mu'in; T. G.; C. A. P. R.: ızrâr, İ. S., E. E.: ızrâr, Vr. 19'da, T. G.: hıyâm ve har-gah cümlesi, İ. S., H. E. C.A.P.: hayma ve har-gah cümlesi, E. E.: çayma ve car-gâh cümle gibi. Burada hayma (hıyam) ve har-gah cümlesi" doğrudur. Diğerleri hatalıdır. Bunların dışında pek okadar manaya etki yapan, anlamı değiştiren büyük hatalar yoktur.

Canikli Ali Paşa, XVIII. nci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun iç durumunu anlatmaktan başka, Kırım, Bağdad olaylarına da temas etmekte, buralardaki karışıklıklarla ilgili tedbirleri de sıralamaktadır. Canikli Ali Paşa'nın Bağdad ve Kırım meselelerine bu derece hakim olması, Kırım'a ser-asker tayin olması, ve Azerbeycan karışıklıkları dolayısıyla Kars ser-askerliği görevi ile bu bölgeye harekette olmasından ileri gelmektedir.¹⁷ Her ne kadar Canikli Ali Paşa Azerbeycan'a yürümemiş ve fakat, o taraf hanlarına bir göz dağı verircesine hareket eder görünmüşsede, gerek hanlar ile olan mektublaşmalarından, gerekse casuslar vasıtasıyla edindiği bilgilerden Azerbeycan ve Bağdad'ın durumu hakkında malumata sahip olabilmekteydi.

Daha önceleri yazılan ve devlet düzeninin işleyişindeki bozukluklar ile bunların düzeltilmesi konusunda alınacak tedbirleri gösteren risaleler, XVI. nci yüzyıldan, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar olan süredeki devlet müesseselerini öğrenmemize yardımcı olmuşlardır. Bunlar arasında Kitab-ı Müstetab¹⁸ III. ncü Murad, III. ncü Mehmed, I nci Ahmed devirlerini (1574-1617), Koçi Bey Risalesi¹⁹, IV. ncü Murad'a kadar olan zamanı, Risale-i Terceme, XVIII. nci yüzyılın ilk yarısından itibaren olan olay ve kurumları anlatmaktadır. Yazarının, kendisinin 40-50 sene önce Hekim-zade Ali Paşa ile (1724-1725) Sivas'da olduğunu eserinde belirtmesini hesaplarsak, eserin 1760-1770 tarihlerinde yazıldığı düşünülebilir. Tarih zikredilmemekle beraber, bu eserin de XVIII. yüzyılın ilk yarısını gün ışığına çıkardığı anlaşılmaktadır²⁰.

Canikli Ali Paşa'nın yazmasına en yakın tarihteki risale, Süleyman Penah Efendi tarafından yazılmış olan "Penah Efendi Mecmuası" adını taşıyan, devlet düzeni ve Mora Adası hakkındaki tedbirlerden bahseden risale-

17 Y. Özkaya, Canikli Ali Paşa, Ankara, 1972, Belleten 144.

18 Kitab-ı Müstetab, yazarı meçhul, Hamidiye (Murad Molla Kütüphanesi, Yazma no. 983. Ayrıca mikrofilmi Milli Kütüphanede mevcuttur. Osmanlı Padişahlarının, sadrazamlarının, kadirlerinin, askerî ve mülkî memurlarının, III. Murad devrine kadar kanunlara ve adalete riayet ettikleri, bundan sonra bunlara riayet olunmadığını, rüşvetin tayinlerde önemli rol oynadığını, 25-30 sene içinde devlet idaresinin bozulduğunu, hazinenin boşaldığını ve gittikçe bozulduğunu delillerle gösterilmekte ve düzeltilmesi ile ilgili tedbirler açıklanmaktadır. 12 kısımdır. Bu çok önemli eserin tenkidli transkripsiyonu Doç. Dr. Yaşar Yücel tarafından yayınlanmak üzere.

19 Koçi Bey Risalesi, Risale-i Nizam-ı Devlet, Nuruosmaniye Kütüphanesi, yazma. 3912; A. Kemali Aksüt, Koçi Bey Risalesi, İstanbul, 1939.

20 Risale-i Terceme, yazarı meçhul, Topkapı Sarayı Arşivi, Evrak kısmı, No. 12365. Bu risale Cengiz Orhonlu tarafından yayınlanmıştır. Bak. Cengiz Orhonlu: Risale-i Terceme, Ankara, 1968, Belgeler Dergisi, c. III, sayı 5-6.

dir. Canikli Ali Paşa'dan önce yazılan bu risale devrinin sosyal ve iktisadî yapısına ışık tutan önemli bir kaynaktır²¹ Risale, 1769-1778 tarihleri arasındaki olayları, daha çok Mora karışıklıklarını anlatmaktadır. Süleyman Penah Efendi Canikli Ali gibi devlet düzeni hakkında tedbirler ortaya koymakta ve bunların yapılması halinde devlet işinin yürüyeceğini ileri sürmektedir. Süleyman Penah Efendi Mora meselesine, metnin başında büyük yer ayırmakta, olayları, Rusyanın zararlarını, alınacak tedbirleri izah etmektedir²² Canikli Ali Paşa da, önce Bağdad, Kırım meselesinden bahsetmekte ve devletin diğer kurumları hakkında alınacak tedbirleri söylemektedir.

Bu arada Mora meselesine de zaman zaman gene değişen Süleyman Penah Efendi asker sınıfından, eşkinici sipahisinden, sipahilerden, kalyoncularından, hazeriye vergisinden, âyânlıktan, kadılardan, voyvodalardan, mütevellimlerden, cizyeden ve avarızdan, mukataatdan, menzillerden, vali tayinlerinden ve diğer meselelerden bahsetmektedir.²³ Canikli Ali'nin de tuttuğu yol aynı olup, olayları ve müesseseleri kendi görüşüne göre eleştirmekte, bozuklukların düzeltilmesi konusunda ne gibi tedbirler lazım geldiğini izah etmektedir.

Elimizdeki nüshalardan bir kısmında içindekiler kısmı diye bir kısım mevcuttur. Tabii ki içindekileri takdim durumundaki kısmın başına içindekiler ibaresi konmamaktadır. Tedbîr-i Cedîd-i Nadîr'in Hüsrev Paşa ve Esad Efendi Kitablıklarındaki nüshalarında içindekileri gösteren liste yoktur.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesindeki Canikli Ali Paşa Risalesiyle, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yazma eserler Ktb'liğindeki Tedbîr-i Cedîd'in Topkapı Sarayı kütüphanesindeki Hüseyin b. Mustafa Ali eliyle yazılan nüshadaki içindekiler kısmı, umumiyetle farisi lisanı ile yazılmıştır. Tedâbirü'l-Gazavat'ın içindekileri takdim kısmı çok kısa ve eksiktir.

Canikli Ali Paşa risalesinin giriş kısmında, her eserde olan meth ve takdim işi yapılmaktadır. Padişahı övdükten sonra, vezirlik unvanını aldığı zamandan bu vakte gelinceye kadar devlet için uyku ve rahatı bırakarak Padişaha hizmet eylediğini, devlete sadakatla bağlı olduğunu, savaş hazırlıklarının ve malzemelerinin tedarikini ve devletin şanını daima düşündüğünü ileri sürmektedir.

Canikli Ali Paşa'nın risalesi 47 maddeyi kapsamaktadır. İlk önce Kırım

21 Beker, Aziz; Mora Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası, Ankara, 1942, c. 2, s. 7-12, Tarih Vesikaları Dergisi.

22 Aziz Beker, aynı eser, Ankara, 1942, sayı. 7, sayfa: 65-66, Tarih Vesikaları Dergisi.

23 Aziz Beker, aynı eser, sayı. 8, s. 157-166, s. 9-11.

ve Bağdad meselesi, sonra müesseselerin düzeni hakkında bilgiler verilmektedir.²⁴

Risalede Bağdad'da olagelen karışıklık anlatılırken, 1182 (1768) Rusya Seferinde olan olayı bir daha müslümanlara göstermemesi için Allaha dua edilmekte, bunun sebebi ise tedbirin eksik olmasına bağlanıyor. Bundan sonra gereği gibi hareket edilmezse Bağdaddan fayda yoktur. Durumun düzelmesi için de hataları söylüyor. Bunların birisi Zend Kerim Han adlı kızılbaşın sözü ile Bağdad Valisi Ömer Paşa gibi bir veziri öldürtmektir. Bunun sonunda Bağdad'da büyük bir karışıklık oldu, Bağdad'a yardım imkansız olduğu vali olanlar Bağdad'ın düzenine bakamadıkları gibi, düşmanı önlemek için de çalışmadılar ve Ömer Paşa'nın malını nasıl elde ederiz diye çalışmaya, aralarında mücadeleye başladılar. Risalede bu arada Zend Kerim'in hilelerinden bahsedilmektedir.

Canikli Ali Kırım karışıklığı ve tatarların parçalanmasını iki sebebe bağlıyor: Birincisi azl olunan hanlar ve sultanlar, Rumeli ve İstanbul yakınlarında çiftlikler edindiler, Padişahın yakını olanlar dostlar bulup, devletten nasılsan ve hisse sahibi oluruz diye uğraştılar. İkincisi, gerek cizye-dârlara, gerekse Padişah teklifi ile oralara varanlara ellerindeki senedleri uygulatmadılar. Bu durum cizyedarlar ve görevlilerce, devlete duyurulduysa, kulak asılmadı. Hanlık rütbesini elde ederek Kırımı varan bu kişiler, kimi sultanlık, kimi mirzalık iddia ederek, devlet için yararlı olmıyan müdahalelerde bulundular. Tatarı ihmal eden hanlar, tatarların ikiye ayrılıp, hanlarını bilmez olmalarına sebep oldular. Bu hususlar ne devlet, ne de ileri gelenler tarafından düşünülmedi, eğer düşünülseydi, tatarların devlete çok faydası olurdu.

Rilade, Rusya'nın 20-30 gemisine Karadenizde gezme izini verilmesinin de çok zararları olmuşdur diyerek bu zararlar sayılmaktadır.

Daha sonra gene Bağdad meselesine geçilmekte, Bağdad'a gereği kadar asker gönderilmesi, asker gelmeden önce de güvenilir bir adamın gönderilerek, Bağdad Valisi Abdullah Paşa ve Hasan Paşanın vahşetlerinin önlenmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bağdaddaki karışıklık uzun uzadıya anlatılmaktadır.

Ser-asker ve sefer meselesinde, Padişah sefere gidip de, yerine kaim-makam tayin edince, bunun Padişahın sırlarını öğrendiğini, Peygamberin vekili olarak

24 Cevdet tarihinde 1193 (1779) senesinin olayları anlatılırken Çapanoğlu ile olan düşmanlığın bahsedilmekte, kendisinin asi olarak kabul edilmesinin sebebinin istanbulu yazdığı mektuplar ve bu risaleden ileri geldiği ileri sürülmektedir. Bk. T. Cevdet. İst, 1303, c. II. s. 104

Padişahın sefer bitinceye kadar Edirne'de kalması söylenmektedir. Sadrazam ve ser-asker orduyla hareket etmelidir. Ser-asker olan kimseye vezirlik verilmesi, Anadolu'nun sefere ait bütün işleri, azl ve nasbların kendisine havale olunması, ser-askerin devlet ricâlinden güvenilir bir kişiyi kendine kethüda tayin etmesi ve gereken tedbirlerin şer'e kanûna uygunluğunu temin için, Rumeli'den azledilen tanınmış bir ulemâyı maiyyetine tayin ve gereken danışmayı sadrazam ve vezir-i azamın bu ulemaya yapması halinde, hadise ortaya çıkarsa, zabitler ve asker ser-askere bahane bulunamaz demektir.

Önemli sınırlardaki ve Mısır Valisi ile "emirü'l-hacc"dan başka yerdeki vezir ve mirmiranlar sefere memurdurlar. Enderun Ağasının hizmetindekiler ile, deli, tüfenkçi ve diğer kara kullukçuların toplamı bin kişi olmalıdır. Az olursa tamamlanmalıdır. Mirmiran olanların yüzelli kişi ile sefere gitmesi için "hükm-ü hümayûn" çıkmalıdır. Bu hesaba göre, vezir ve mirmiranlar yirmi-otuz bin adamla sefere gitmiş olur.

Toplanan bu kuvvetin bahşişleri verildikten sonra firar eder, yahud birbirlerinin kapılarına katılmaklıkları icap ederse elinde paşasından "izin tezkeresi" olmadıkça, başka kapılara girmelerine mani olunup, ulûfe ve bahşişlerinin geriye alınması için "hatt-ı hümayûn" çıkmalıdır. Görevliler bu gibi hallerde sıkı tedbirler almalı, gevşeklik ve muhalefetleri olursa tuğ ve sancaklarının kaldırılması lâzımdır.

Daha sonra mübayaa meselesine geçilmektedir. Asker için zahire lazımdır. Reaya'dan toplanacak zahire konusunda iki noksan vardır. Önce, mübaşir tayin olan kişi nasıl yapıp görevinden vurgun vuracağını hesaplamakta, âyân ve diğer yiyiciler mübaşire olmayacak işleri ileri sürüp elde edeceklerini düşünmekte, zalim hakimler ise iki tarafında durumunu kavradıklarından, hakimlik unvanını beş-altı senede aldıklarını, beş-altı seneden fazla da yeni tayinleri için bekleyeceklerini ileri sürüp, böyle zahire konusunda mahkeme yürümez, altı-yedi ayda yürür, çok borcum vardır, mürasele almak için borç ödedim deyip altı aylık "mürasele" akçesini bunlardan ister. Bu konuda devlete olan şikayetler bir fayda sağlamaz ve bu üç kişi meseleyi örtbas ederler. Bu tip yolsuzlukların önünü almak için devlet ve defterdar, mübaşiri iyi tanımalı, istenilen şeyler hangi şehirden toplanacak ise, bir iki şahıs bu şehirden deve ve zahirenin nekadar çıkabileceğini önceden tesbit ettirmelidir. Reayanın durumunu incelemek "sağib-i devlet" ve defterdarın işidir. Padişahın nüfuzu kalmazsa böyle karışıklıklar olur. Risale'de, mübaşirlerin hileleri anlatıldıktan sonra reaya'nın durumuna geçilmekte, şikayetçilerden kadıdan ilâm ve memleketlerinden mahzar sorulduğunda kadı da bunlarla beraberdir dediklerinde,

dilekçe ve mahzar ile olan şikayet üzerine "sahib-i devlet" her tarafa gizli adamlar gönderip durumu inceletmelidir denmektedir.

Tedâbirü'l-Gazavat'da olan, fakat, diğer nüshalarda olmayan "bu dahi Rumeli âyanlarının hileleri beyânındadır" başlıklı Vr. 24B-25 A da olan kısımlarda ise âyanların zulümleri anlatılmaktadır. Bir kazaya mübayaacı tayin oldukça, vilâyet âyanları reayanın malını fazla göstermekte, çürük buğdayları mübayaacıya vermektedirler. Reayanın malını (zahiresini) satın almakla görevli mübayaacı, bunu almazsa, şikayetçiler çıkarıp ve kadıya mal verip, mübayaacının kötülüğü hakkında ilâm alırlar. Reaya'ya buğdaylarını anbara teslim ettiklerini söyleyip, kile başına üç kuruş zamları paralarını alıp, halkı soyarlar. Teftiş esnasında mübayaacının üç kuruş zammın alındığından haberi olmadığı anlaşılır. Bu soygunu önlemek için, mübayaacı ilâmı ile senede üç-beş zalim âyan Kıbrıs sürülürse yahut öldürülürse mesele hal edilmiş olur denmektedir.

Defterdar ve para meselesinde de gerekli tedbirlerin neler olduğunu açıklayan Canikli Ali Paşa, seferler için parası verilerek alınacak malzemeye vali ve hakim karışdırılmamalıdır demektedir. Defterdar, mübaşire reayaya ödenecek parayı verip, mübaşiri, ondan sonra yollamalıdır. Eğer reayaya getirmiş olduğu malın akçesi peşin verilirse, gelecek hafta gene mal getirirler.

Zahire konusunda şu iki tedbir uygulanmalıdır: Önce, ölçek'in değeri belli olmalı, hakim kileye damga vurmali, sonra, yerinde ne şekilde alınacak ise alınmalı, hakim ve vali tarafından mühürlenmelidir. Mübaşirlerin çeşitli hilelerinin önü alınmalıdır.

Risalede vezirlik meselesine de değinilmektedir: Padişahlar vezirine çok dikkat etmelidir. Saltanata layık olmayan vezire ne kadar iltifat olursa fayda sağlanmaz. Vezirler kendilerini küçük görmemeli, sözü tutulur kimse olmalı, ünü noksan olmamalıdır. Vezirler yaşlı ve dünya meselelerine vakıf olmalıdır denmektedir.

Kanuni sultan Süleymanın kanuna ait kitaplara uyduğu, ve bu yüzden de her işin vaktinde şer'an ve kanûnen yürüdüğü, Gazi Sultan Murad devrinin büyüklüğünü sebebinin de bu olduğu, fakat zamanında kanunen iş yürümediği, büyük ve küçüklerin yalnız kâr sağlamayı düşünüp, işlerini unuttuklarını, düzenin sağlanması için Allah korkusu kalbden çıkmamalı, yalan ile iş görülmemeli, halk Padişahın yolundan yürümeli ve ona uymalıdır denmektedir.

Seferlerde iki önemli eksik vardır: top ve humpara, bunları atacak insan yoktur. Harp malzemesi var, kullanmak mümkün değil, herkes kendi işiyle

uğraşırsa bunlar öğrenilir. Ulemanın, hileyi şer'e tatbik etmekte olduğundan, zekat konusunda usulsüzlüklerden bahsedilip, nasıl düzeleceği izah olunuyor.

Canikli Ali Defterdar azlinin sakıncalı olduğunu söyleyip sebeplerini de izah etmektedir: Devlet hazinesinin toplanması ve harcanması ve korunması Defterdar'a aittir. Öyle olunca azli ve tayininde dikkatli olmak lazımdır. Çünkü, tersane işleri önemlidir. Tobhane ve Baruthane işlerini yönetenlerin ve cebecibaşının görevinden alınması, tayini buna örnektir. Defterdar "kayd-ı hayat" şartı ile tayin olmalıdır. Önce, devlet malının toplanması ve korunmasına ihtimam göstermeli, sonra cebehane ve tobhane işine bakılmalı, düşmanla karşılaşma sırasında hiyaneti ve ayıblı görülürse Defterdarın katledilip, malının devletçe zaptedileceği bildirilmelidir.

Tersane Eminliğinin görevi de Defterdar'inkine örnektir. Tersanede olsun, Defterhanede olsun çok önemli hizmet vardır. Bunların "kayd-ı hayat" la tayinleri çok faydalıdır. Kaptan paşaların tayini de böyle olmalıdır.

Canikli Ali Baruthane Eminliğine de temas edip, Eminlerin kendi çıkarları için kömür, kükürd ve küherçile koymadıkları, küherçileyi kafirlere sattıklarını belirterek, gemici ve satın ahcıların hainliklerine temas etmektedir.

Risale'de bundan sonra devlet hizmetlerinden bahsedilmektedir: Memuriyetler değerli insanlara verilmelidir. Taşradan birisine vezirlik verilecekse, şöhreti incelenmelidir. Taşradan tayin olunacak kimse önce reayanın durumunu bilmeli, sonra yiğitlik ve büyüklüğe sahip olmalı, cenk etmeyi bilmeli, düşmana karşı tedbirli olmalıdır. Bunlara dikkat olunmadığı anda doğacak zararların neler olduğu izah olunmaktadır: Taşradan tayin olanlar hakkındaki zararlı hususlara gelince, birincisi, taşradaki şahıs ne kadar adaletli olursa olsun, kendinden yahut adamlarından zulüm oldu dedikodusu çıkacaktır, halk kendisini tanıyacak ve Anadolu'yu harab etti diyecektir. Böyle bir şahıs, tabii ki, can veyahud saltanat korkusuna düşecektir. Eğer işine gereken önemi verseydi bunlar olmazdı. Buna örnek, yani işine bağlı olmayanlar için örnek verilmektedir.

Ulemeden ve selahiyetli kişilerden kurulu bir danışma kurulunda, reaya-perver, savaş tedbirlerini bilen birine serdarlık görevi verildiğinden, bu seçim için bahane bulunmamalıdır. Ulema, veziri azam, devlet ileri gelenleri kimi münasip görürse, Padişah o şahsı önüne alır, vezirlerden ise, Sadrazam, "ri-câl-i devlet", ulema seni ser-dar seçtiler deyip isteklerini söyler. Ser-darın ileri sürdüğü tedbirlerin şer ve kanuna uygun olup olmadığını sorup, müsbet cevap aldıktan sonra ser-dar tayinini yapar.

Canikli Ali bu esnada münecimlik konusunun da Osmanlı Sarayında alıp yürüdüğünü ileri sürmektedir. Memuriyet peşinde koşanlar kimi gemi, kimi kayık tedarik, kimi konaklarda meçhul kişiler bulup, padişah denizden sual sorsa, gemiciden söz öğrenip, savaştan söz edecek olsa, bir yerdeki kapısız eşkiyasının afvı ve görev verilmesiyle başarıya ulaşılacağından bahisle memuriyet derecelerini ilerletmeğe çalışırlar. Saraydaki bir kısım kişileri rüşvetle kendilerine bağladıktan sonra, bilinmeyen bir şeyden haber alınmak icab etse, dervişleri, münecimleri ileri sürdüler. Bunun önüne geçmek için danışma konusunda çok tecrübeli kimseye müracaat etmek lazımdır, esasen Sultan Mustafa zamanında tecrübeli kişilere müracaat olunmaktaydı.

Memuriyet isteyenler, şanımlı artırırsanız ben bu görevi yaparım diyerek söz verdikleri halde, söz verdikleri işi yapamadıklarından, önce hizmeti yaptırmalı ondan sonra görev verilmelidir.

Risalede, bu devirde çelenk ve kaftan işinin de benimsenmediği söylenir: Önceleri çelenk ve kaftan için can feda edildiği halde, şimdi bunların yerine yalnız altın istenmektedir.

Voyvodalık ve iltizam usulü de bozuk durumdadır: Voyvodalık ve iltizam işleri ne olduğu belirsiz kişilere verilmemelidir. Evvela, bunlar taşra işinde denenmiş olmalıdırlar ve yabancı yerden olmalı ki reaya rahat etmiş olsun ve eşkiyalık ortaya çıkmasın. Fakat, öyle olmadı, çünkü, iş bilinmeyen kimselere verildi. Mukata'alar arttırmaya verildi. Fazla artıranlar buraları ele geçirdiler. Sarraf'dan para alarak mukataları ele geçirenler, rehin olarak bırakacak şeyleri olmadığından, senedi sarrafa verdiler. Sarraf senedi ikiye bölüp, birisini kendine ayırıp, diğerini voyvodaya vermektedir. İki, üç ay sonra verdiği akçeyi geri ister. Veremeyeceğini anlayınca o bölgenin baş eşkiyasına başvurur. Voyvodayı böylece kendisine iyice bağlar.

Risale'de daha sonra hazinenin durumuna değinilmektedir: Düşmanla savaş gerektiğinde, kime iş verilirse hazinenin yokluğunu ileri sürmektedir. Bu tip cevaplar düşmanın kuvvet kazanmasına sebep olur. Bu yüzden böyle cevap yazmak hatadır. Sultan Mustafa Han 1182 (1768) savaşında mal ile savaşı alırım düşüncesinde olmasına karşılık netice alamadı. Bu saltanat ve tantana mal ile kazanılmadı. Yiğitlik ve büyüklük ile kazanıldı. Hazinenin faydası olmadı. Padişahın ülkesini korumak, herkesin verebileceği kadar ver-giden fazlasını almamak ve gerekeni danışmak için kabiliyetli kimselere başvurması yeterlidir. Düşmanla savaş gerektiğinde, gerek askeriyye ve gerekse serdardan sual sorulmadı, hitap ve sual devlet ricali ve ulemeden alınır oldu, hal-

buki bunlara yalnız alınan kararların şer'î ve kanuna uygun olup olmadığı sorulmalıydı. Şimdi cenk ulemadan, şer cahillerden sorulur oldu. Bundan sonra, taşradaki ulûfeli yeniçeri ağası ve kul kethüdasından sorulmalıdır. Çünkü savaş gerektiğinde, asker kıtlığından söz ediliyor. Ulûfe tedarikinde Defterdar aciz kalıyor. Sefere kaç serdengeçti bayrağı gerektirir. Reaya'dan herkes asker, ama sefere giden yok diyerek Ocakdaki ve taşradaki askeri bozukluklardan, Ocağa layık olmayanların alındığından, asker çıkarılmak için alınacak tedbirlerden söz ediliyor.

Askeri bozukluğun sebeplerini izah etmekte olan Canikli Ali, bu konuda asker olmayanlara yoldaşımı diye sahip çıkılmamasını da önermektedir. Bundan sonra taşra askerinin durumuna geçilmektedir. Canikli Ali, turnacı ve haseki asker göndermeğe memur olduğunda, ağırlıklarından bakkala kadar olan herkese bayrak verip, reayayı askere soktuklarını bilmekteyim demektedir. Bunun düzenini sizden isterim diye Padişah sormalıdır demektedir. Onlar da cevap verdiklerinde gerekli tedbir alınmalıdır. Padişah için, Ocak kaidesi bilir bir ağa ve ocakda terbiye edilmiş odabaşı ve bir usta ve bu husus için münasip gördüğünüz adamların tayin edilmesi, ve askerlikle ilgisi olmayan, dirliğe hak kazanmamış olanların dirlikden ve askerlikten çıkarılıp, Anadolu'ya ve Rumeline tayin olan iki vezirin (beylerbeyinin) kendi çıkarları için çalışmamalarının bildirilmesi tedbirlerini ileri sürmektedir.

Sipah ve silahdar konusunda da bilgi verilmektedir. Birçok esamenin esnafta olduğu, bu ocağın ricâl ve ulema hizmetinde olduğunu söyleyen Ali Paşa, bunların düzeni esamelerinin teftişi ile olur demektedir. Bu iki ocağın yalnız ismi vardır. Padişaha, Yeniçeri Ocağı zabıtları gibi, bunların zabıtları önünüze çağrılmalı, Ocağın düzeninin sağlanmalı, Sadrazamın defterleri incelemeli, çavuşlarda olan fazla esameyi alıp, doğruyu söylemeyen, çavuş, katip ve diğer zabıtların cezalandırılmalı, ulûfesi olanlara, bunu ne tarzda kazandıkları sorulmalı, hata görülmezse, ulûfeleri kendilerinde kalmalıdır demektedir.

Risalede, Timar sahiplerinden de bahsedilmektedir: Dirlikde alakası olmayanlar dirlikden çıkarılacaktır. Timar sipahileri, bir yere tayin olduklarında atla giderlerse atlarını, piyade gidenler silahlarını satmaktadırlar. Bu bozukluk üç sebepten olmaktadır. Bir yere memur olduklarında, "cebe defterleri" ser-askere gelince, ne kadar işe yarar timar varsa üzerlerine alıp, hizmetkârlarına verdiklerinden bayraklarda asker kalmadı, alaybeylerine dahi söz geçmez oldu, aralarında karışıklık oldu. İşe yarayan timarların çoğu ricâl kapılarında ve vezirlerde kaldı, ağır timarları olanlar korkularından do-

layı, gedik itdiler, bu yüzden bayraklarında nefer kalmadı. Bunun düzeni için, gerek Rumeli ve gerekse Anadoludaki alaybeylerinden sual olmalıki, bayraklarında nekadar asker vardır cevap veriniz, onlar, bayraklarında asker olmadığı, neferlerin kapılara sığındığı cevabını vermeleri üzerine timar sahibi, müteferrika, çavuş, zeamet ve timarlardaki reaya öküz ve tohum vererek bunların bayrak altında tutulmaları istenmelidir. Bu verilen düzenin dışına çıkılırsa, durum mübaşir vasıtasıyla inceletilmeli, kendilerinden timarın verilme vaktinden bu zaman kadar olan zeamet ve timar geliri alınmalı, timarların sancak mülazımlarından hakkı olanlara verilerek, müteferrika ve çavuşların beratlarının İstanbul'a gönderilmesi, alaybeylerinin çağırılıp, sancak mülazımlarına alaybeyi arzıyla beratlarını göndermeleri, kendilerinde sepet timarı çıkarsa, katledilmelerinin emredilmesi istenmektedir.

Risalede sonra carhıların durumuna geçilmektedir. Önceleri carhı tayin olduğu halde, şimdi edilmemektedir. Artık düm-dar (artçı) da yoktur. Gece karakol çıkarmasının kalkıp top, humbara, cenk aleti ehliyesiz kimselere verildi. Kervan gibi konulub, göçüldü. Düşman durumu anlamak için casus göndereceğinden gafil olmamalı, carhı tayin edip, emrine yeteri kadar asker vermeli, artçı (düm-dar) tayin olmalı, elinde senedi olmayanı geriye koyuvermemeli, suvari olanlar piyade içinde durmamalı, düşmana üç konak kala metrisler alınıp, malzemelerin yerleşmesi gibi çeşitli tedbirler üzerinde durulmaktadır.

Risalenin son kısmında levend eşkiyasının zararlarından Anadolu'nun harap olduğu, bu yüzden halkın toprağını terkedip İstanbul'a gittiğinden bahsediliyor. Satışların narh dışında olmaması, vezin ve kahtarlarda noksanlık olmaması, tüccar ve esnafın açgözlülüğünden, çok fazla fiyatla mallarını sattıklarından İstanbul'da büyük sıkıntı çekildiği ileri sürülmektedir. İstanbul halkı kahve ve berber dükkanlarında, zabitlerse eğlencede olup, ortalığın düzenine bakmadılar, rüşvet alıp, yürüdü. Saray mensupları ve ileri gelenler İstanbulu tercih ettiklerinden, İstanbul'un işleriyle meşgul olduklarından taşranın işleri yürümüyor. Bunun zararları çoktur. Evvela, İstanbul'da geçinmek çok zor bir hale geldi. İkincisi, avarız vergileri geride kalan halka yüklendi. Bu yüzden de reaya fakir düştü. Taşra cizyeleri de, hiristiyanlar yerlerini terkettiğinden geride kalanlara yüklendi ve geride kalanlar bunu ödeyemedi. Memleket padişahsız, padişah hazinesiz olmaz ve hazine reayadan toplanır. Eğer halk yerinde geçinebilseydi, İstanbul'a gitmezlerdi. Taşrayı terkedener, gümrüklerde, ocaklarda vazife tedarik edip gecindiklerinden hazine günden güne zayıfladı. İstanbulun kalabalıklığı ve sıkıntısı yüzünden haklı ve faydalı insanlar tam araş-

tırlamadın Kapucubaşı, silahşor gibi rütbeleri elde edenler, yalnız kendi çıkarlarına bakdılar.

İstanbul'un ihtiyacı, yiyecek ve içecek durumu, devlet ileri gelenlerinin gelirleri, hazinenin gelirleri Anadolu ve Rumeli taraflarından sağlandığı halde buralara bakılmamış, yalnız İstanbul ile uğraşmıştır. Sefer sıralarında, masraf çok olup, asker sayısı arttığından ulûfeliler de çoğalmış, hazine zayıflamıştır.

İstanbul seksen bin mahalledir²⁵. Her mahallesi durumuna göre yüz, iki-yüz ve beşyüz evdir. Savaş sıralarında her evden birer guruş yardım toplansa, hazine ne kadar artar. Sefer demek hazine demektir. İstanbul'da herkes rahat diye buraya pekçok ev göçü olmuştur. Buraya gelenler birer yolunu bulub, kadılık, mütezimlik, naiplik elde ettiler. Mal edinerek büyük binalar, yalılar yaptılar. Esnaflar kahve ve seyirlerde vakit geçirmeye başladılar. Eğer taşranın durumu düzene konursa, İstanbul'un durumu da düzelir denmektedir.

RİSALE*

Tedâbüürü'l-Gazavât

3	5-6
Sebeb-i ihtilâl	Sebeb-i ihtilâl-i Kırım
7	8-9
Mısır-Kahire ve Bağdad ve iklim-i Kırım	Sefer-i istilâ-yı Kırım
3-10-11	5-10
Tedbir-i Bağdad	Tedbir-i Kırım
13	14
Mühimme-i ceng	Tedbir-i İran
16	22
Tedbir-i vüzerâ	Mühimme
20-23	24
Cem'î mübâya'a	Rumeli âyânlarının hiyeli
25	34
mühimme-i mübâya'a	tedbir
38	42

²⁵ Fetih sıralarında İstanbul 5983 mahalledir. Bak. Risale-i Şefkat-i Re'aya, D.T.C.F. Yazma Eserler Ks. No. 4857/2, Vr. B. 6.

* Bu risalenin hazırlanmasında bana yardımları dokunmuş olan sayın İbrahim Olgun'a teşekkürü borç bilirim.

tedbîr-i diger	Mühimme
44	46
Veķâyi'-i ba'zı havâdis	taķrîr-i veķayi'
47	50
muķabele-i tedbîr-i ceng	tedbîr-i ceng
51	53
Tedbîr-i ceng	tedbîr-i ceng
54	56
tedbîr-i ceng	Mühimme
61	66
tedbîr-i ceng	Der beyân-ı mûzi-i devlet

Tedbîr-i mekûlât ve meşrûbât-ı Asitâne

Risâle-i tedâbirü'l-Gazavâtü'l-li'l-vezîrü'l-azam

(tedbîr-i cedîd-i nâdir, esbâbını halk itmege hazret-i Bâri-i te'âlâ kâdir) (Vr. 3-A) Bir müddetdenberu bu çarhın muķâlif dönmesinden memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik hazret-i Padişâhîden zuhûra gelen hâlât-ı acibe taraf taraf sükân-ı alemlî mübtelâ-yı meşakķat eylemiş iken bi-hamdihî sübhânehu ve te'alâ serîr arâ-yı hilâfet ve memâlik-i (mâlik-i) sancağ-ı nuşret şevketlû, kerâmetlû, kudretlû ,meķâbetlû Padişâh-ı alem ve veliyü'n-ni'am cümle-i ümem Sultan Abdülhamid Han efendimiz hazretlerinin cülûs-u hümayûn şevket-maķrûnları zuhûruna binâen bi'l-cümle alem hoş-hâl ve'n-nâsu alâ sülûk-i mülûkihim mâsadakı üzere zaman-ı sa'adetlerinde re'ayâ ve berâyâ müsterihü'l-bâl olmağın evâ'il-i hâl sadâķat iştimalimizde ve huşuşân rütbe-yi vâlâ-yı vezâretle benâm olduğumuz vakitden bu ane gelince uğûr-u dîn-i (Vr 3-B) devlet-i aliyye ve hidemât-ı seniyyede hâb ve râhatı terk iderek tahşîl-i rızâ-yı Padişâhiye ihti mâm ve diķķat eylediğimden başka an-aşl devlet-i aliyyenin hayr-hâhı ve sadâķatkârı olduğumuza binâen cenk ve harbin tertîb ve tanzîmi ve levâzımatının ihzar ve müheyysâsı ve sâ'ir devlet-i aliyyenin şanının teraķķisi sebeblerini dâ'imâ fikr ve zikrimiz olduğu ecilden kırkyedi nev'i muķtevi bir risâle tertîb eyledik, cenâb-ı haķķ-ı sübhânehu ve te'âlâ hazretleri şevketlû, kerâmetlû, kudretlû Padişâhımız veliyü'n-ni'am-ı alem efendimizin cenâblarını taht-ı alilerinde dâ'im ve kılıçlarıyla düşman-ı dîni vâsıl-ı caķim eyleye amin ve bi-hurmet-i sey-yidü'l-mürselîn tedbîr-i cedîd-i tâder-i Bağdad tarafından zuhûr iden ihtilâl sebebiyle tedbîr-i cedîde şurû' olundu, Allahü-Te'âla Hazretleri tekmîlini ve tesîrini cem'i ümmet-i muķammede naşib ve müyesser eyleye amin. Bu tedbîr-

den akşâ-yı merâm (VARAK. 4-A) seksen iki tarihinde Moskov seferinde zuhûr iden hâdişeyi ümmet-i muhammede bir dahi Bâri-i Te'âlâ Hazretleri göstermeye, zirâ, tedbîrde noğşan oldu, takdîre bühtân itdiler, Bağdad gâ'ilesi dahi buna kıyâs bir ma'nâ oldu, tedbîrde cümle alem hayretde kalmışdır, muqadder-i ilahî böyle imiş lâkin, bundan sonra yolu ile hareket olunmaz ise Bağdad-dan kaç'a fâ'ide yokdur. Bağdad'dan gecdik ser-mezhebimiz olan imâm-ı azam dahi gitdi, anın yüzü suyu hürmetine Allahü-te'alâ hazretleri ehl-i islâma ve şevketlû, kerâmetlû, Padişahımıza nuşretler ihsân eyleye amîn, ötedenberu ehl-i islâmda olsun ve gerek küffâr-ı haksârda olsun acem hile ve hud'a ile meşhûr iken Zend Kerim Han didikleri kızıl-baş bed-ma'âşın cevâbiyle Bağdad Vâlisi merhûm Ömer Paşa gibi bir vezir itlâf (VARAK:4-B) olunduğdan sonra Bağdada dahi bir ihtilâl virildi ki ne imdâd itmesi mümkün olur ve ne Bağdad Vâlisi (valileri) hıfzına kâdir olur, zirâ, Mustafa Paşa ta'yîn oldu ve Abdi Paşa ta'yîn oldu ve Abdülcelil oğlu ta'yîn ve Uzun Abdullah Paşa ve Mustafa Paşa çırağı Halil Paşa, bu beş vezir Bağdada vardılar, gerek ittifaqlarında ve gerek ma'iyetlerinde olan askere, gerek ahâlî-i Bağdad ve gerek kızılbaş-i bed-ma'âş re'ye'l-ayn müşâhede itdiler, me'mûr olan paşalar istima'ımıza göre ne Bağdadın bir nizâmına baktılar ve ne düşman gâ'ilesi her-teraf olmağa sa'y itdiler, ancak Ömer Paşa merhûmun malını ne gûne kabza-i taşarrufumuza geçirürüz deyu tama'a düşüb, gâh Bağdad ahâlisini tekdîr ve gâh v'ad ü va'ide ve celb-i kulûbe düşdüler, anâ dahi kanâ'at itmeyüb, Abdi Paşa (Vr. 5-A) Mustafa Paşa'nın hilâfına Bağdadlıya söyler oldu, Mustafa Paşa dahi Abdi Paşa'nın hilâfına düşdü, gerek ahâlî-i Bağdad olsun ve gerek kızılbaş-i bed-ma'âş olsun bunların bu maqûle birbirleriyle cidâlleri mücerred Ömer Paşa merhûmun malı için olduğu ma'lûmları olduğda sözlerinde nüfûz kalmadı ve şânlarında halâvet yok, iyâze'n-billâhi-te'âlâ birer gûne Bağdad'dan meyûsen çıkmalarına sebep oldu. Bu cümle zuhûr iden hâdişeler devlet-i aliyenin noğşan tedbîrinden ne'şet eyledi, Evvelen, Bağdad Valisi Zend Kerim Hanın hıyanetini ve Basraya olan tasalluttunu ferden ferden tahrîr eyledi. Zend Kerim Han didikleri kızılbaş bed-ma'âş dahi ben devlet-i aliyenin kem-ter kuluyum, benim bu maqûle hareketim mücerred Bağdad Valisinin nâ-hemvâr hareketinden nâşidir diyerek cibilliyetlerinde melhûz olan hileyi (Varak. 5-B) fi'ile çıkardı. Bu iki tarafın cidali tarafeynin kizbi ve sıdki ma'lûm olmadığından gayri temyizi zımnında devlet-i aliye ne hoş tedbîr eyledi idi. Bu tedbîrin hilâfı Zend Kerim Hanı giden elçidenmi sirâyet eyledi, yoğsa Mustafa Paşadan mı zuhûr eyledi, neden zuhûr eylediğini ancak devlet-i aliye bilür, galibâ buna lâzım olacak tedbîr bu idiki, Ömer Paşa merhûmu bir tarafa def' olunub ve Zend Kerim Han didikleri müfside işte Ömer Paşayı def' eyledik, lâkin sen-dahe sözünde şahib-kadem

isen Basradan askeri(ni) çek ve Bağdad etrafından aldığı esirleri ıtlâk eyle deyu teklîf iktizâ iderdi, ba'dehu şıdķı ve kizbi ma'lûm olurdu, şadâķati zâhire çıkınca Ömer Paşa merhûmu Bağdad'dan def' iktizâ iderdi, def'inde ızrâr ider ise (VARAK. 6-A) ol-zaman kıatline şüru' olursa mâni' yok idi, eger ızrâr itse dağı düşman sözüyle anın gibi şânlı vezîri kağl etmek lâyıķ değil idi, zirâ böyle adamların, kıatlinde bir iki dürlü hücnat vardır, evvelen düşman, devlet-i aliyyenin za'afını anlar, sâniyen, itâ'at yüzün gösterse dağı düşman sözüyle memleket-i Padişâhiye fitneye bâ'is olacak şeyden ziyâde hâzer itmek lâzımdır, nitekim, Kırım ikliminin başına gelen seyyie gibi olmaya, zirâ gerek Kırım ikliminin bu maķûle ihtilâli ve gerek tatarın tar-ü-mâr olmalarının sebebi bir iki şeyden ne'şet eyledi, evvelen, birisi bu olduki gerek ma'zûl hânlar ve gerek sultanlar Rumelinde ve İstanbul kıurbünde çiftlikler de peyda itdiler, esrâr-ı Padişâhiyye gün-be-gün vâkıf oldular ve ricâl-i devletden dost peydâ itdiklerinde devlet-i aliyyeden ne gûne hisse-mend oluruz (VARAK. 6-B) ve ne gûne şân peydâ ideriz diyerek dest-dirâzlıķa başladılar, evvelen cizye-dârlara, sâniyen teklîf-i Padişâhi ile ol-ıaraflara varan kimesnelere yedlerinde olan senedâtı icrâ itdirmeyüb cizye-dâr olsun ve sâ'iri olsun bu keyfiyyeti der-i devlete bildirdiklerinde bir hân bulunmuş, böyle cüz'ıyyât maķûlesi şey için tekdîr itmek münâsib değildir deyu iğmâz olunduğundan sâir sultanlara dağı sirâyet idüb birer gûne kerih işlere anlar dağı şürû' idüb gâh devlet-i aliyyeden kendilerine nuşh u pend ve gâh tekdîr-gûne tağrîrât vardıkķa, gâh itâ'at yüzünden cevâb ve gâh geçinmekte aczinden (ızhar-ı acz) şikâyet iderek işlerini bir dereye ilettilerki devlet-i aliyyede ıztıraılarından iğmâz ider olduklarından ana dağı kıanâ'at itmeyüb Deliorman ve Dop (b) ricenin (VARAK. 7-A) hayırsızlarını başlarına tecemmü'-bire kâh celâlet yüzünden hareket ve kâh saltanat yüzünden itâ'at iderek ricâl-i devlet ile dostluk peyda itdiklerinde bu taķrîb hânlık rütbesine nâ'il olub Kırırna azimet itdiklerinde bir alay ecnâs-ı muhtelife, kimi mirzâyım ve kimi sulıtanım diyerek başına tecemmü' itdiklerinde cibilliyetinde melhûz olan hareketi fi'ile çıkardı, gâh devlet-i aliyyeye Kefe Paşasından şikâyet ve gâh etrâf (ve) eknâfa tasalluı ve gâh şuna benim arzım ile şu maışıbı virin ve gâh şöyle idin ve böyle idin diyerek hânlık rütbesini dağı unudub devlet-i aliyyeye müsteıvli ya'ni gâlib oldular, devlet-i aliyye dağı bunların bu maķûle hareketlerinden gâh tağrîrâtlarına müsâ'ade ve kâh nevâz-ışane ricâ iderek müsâmaķa ider oldular, ba'zı aklı eren kimesnelere devlet-i aliyyeye bunların bu gûne hareketleri (VARAK:7-B) münâsib değildir didikce baka aģa bir taraıdan bir düşman zuhûr itmek lâzım gelur ise bunlar berbâd hevâ askerdir, devlet-i aliyyenin azim işlerinde bulunurlar deyu kıatm-ı kelâm iderlerdi. Gerķi müdde'i ve müdde'i aleyhin cevâıları haķdır, evâ'il-i vâkte

hânların devlet-i aliyyeye ve ümmet-i Muhammede azîm hizmetleri sebkat itmişdir. Lâkin evvel vaktin hânları kendi umûrlariyle meşgul imiş, şimdiki hânlar ancak devlet-i aliyyenin hareketi üzere hareket ider oldular bi'l-külliyeye umûr-u tâtârı terk itdiklerinde tâtâr daği fırça fırça olub hânlarını bilmez oldular, bu mazarratı ne devlet-i aliyye düşündü ve ne hân olanların vazifesi oldu, (heman) bu vaktimizi hoş geçurelim dimege başladılar, inşâf ile mu'amele itmeler cüz'iyât ma'kûlesi şeyden ne hâdisse zuhûr ider, inşâf ehline ayândır, evvelen, sefer vuğu'unda (VARAK:8-A) işe yarar deyu (bir) müdde'i ve müdde'a aleyhin cevâbı üzere tâtârın ne faidesi oldu, belki düşmanın fürce bulmalarına sebep oldular, lâkin, bu mazarratı mu'addemâ fikr itmiş olalar idi, tâtârın her vecihle devlet-i aliyyeye zararları olmadığından kat'-ı nazar çok fâ'ideleri müşâhede olur idi. Evvelen, devlet-i aliyye bir iki ma'hallin gerek ihtilâlinde ve gerek ricâsından gâyet ile hâzer itmek gerekdir, evvelen, Bağdad ve Mısır-ı Kahire ve iklim-i Kırım bunlar hernekadar devlet-i aliyyenin zir-i destinde ise daği uslûb-u hakîmâne üzere hareket olunmaz ise fâidelerinden zararları çok olur, zirâ, Bağdad serhaddı-ı İrandır ve Mısır nihâyet arabdır ve iklim-i Kırım hudûd-u küffârdır, bu üç ma'hallin gerek nizâ'alarına dâ'ir olsun ve gerek şefâ'atlerine olsun ve gerek nizâmî olsun gâyet ile (VARAK:8-B) mülâhaza iderek hareket ve cevâb virmek iktizâ ider. Zirâ bunların irâdâ mazarratlarını def' itmez iyâzü'n-billahi te'âlâ bu üç iklimin birisinde bir hâdisse zuhûr itmek lâzım gelse katı çok hazine sarf olduğundan kat'-ı nazar katî çok cân telef olur, öyle olunca bunların umûrunda katî vâfir diğkât ve ihtimâm lâzımdır, nitekim Kırım ikliminin başına geldi, hem şevketlû, kerâmetlû Padişâhımız tâtâr gibi berbâd-ı hevâ askerden çıkdı, sâniyen, Kırım gibi bir iklim elden gitdi, iyâzen-billahi te'âlâ Kırım ikliminin mazarratı bundan sonra zuhûr ider, evvelen, Moskov küffârı hareket etmese daği sâir küffârın hareketinde elbette Kırım sebebiyle Moskolunun mazarratı olur, mazarratı nedir deyu suâl iktizâ ider ise gerek Nemçe(linin) olsun, gerek millet-i sâire olsun bir taraftan hareketinde evvelen, Moskov (VARAK: 9-A) keferesinin dostluk yüzünden şöyle bir tahrîrâtı gelurki devlet-i 'aliyye ile mabeynimizde olan dostluğumuz kadîmdir, mâdâmkî nakz-ı ahd sizden zuhûr itmedikçe benden zuhûr itmez deyu igfâl iderek mü-lâyemet yüzünden ba'zî nâ-hemvâr teklîf ve ricâ ider olur, ricâsına müsâ'ade olunmak lâzım gelse vaktiyle mazarratdan hâli olmaz ve ricâsına müsâ'ade olunmamağ lâzım gelse nakz-ı ahd bizden olmuş olur, müsâ'ade olsa mazarrat olmasada mazarrat, zirâ bu iki şeyin mazarratı neden ne'şet ider dir isen evvelân küffârın yirmi-otuz pare teknesinin Akdenizde ve Karadenizde gezmesine ruşsat virildi, ibtidâ dostluk yüzünden şunu ricâ iderki şu kadar sefinem vardır ve sizin filân ile cenginiz var bana ruşsat virin gerek (VARAK:9-B) zahire

olsun ve gerek sâ'ir levâzımât olsun gerek Asitâneye ve gerek islâm ordusuna ve gerek Anadoluya zahîre götürüb furûht ideyim, gerçi benim ticâretim de olsa daği ehl-i islâma bir hizmet itmiş olurum deyu fâide yollu ricâ ider ricâsına müsâ'ade olmamak lâzım gelse hîyânet yollu harekete başlar iki tarafa sefer müşküldür deyu bi'z-zarûri müsâ'adeye muhtaçdır, kat'an müsâ'adeden fâide olmaz müsâ'ade olmamak iktizâ eylese zararı olacağında iştibâh yokdur, "el-küfrü milletün vâhidetun" bu Kırım davası devlet-i al-i Osmâna bir mazarrat-ı azîme olduki bir dürlü mazarratından hâlâs olunmaz, evvelân, mazarratı bir iki dürlü şeyden (şeydir) ibtidâ mazarratının birisi Mosko keferesi hareket itmek iktizâ ider ise İstanbul'dan kat'an fâide kalmaz def'i mazarratına şüru olunmak (VARAK:10-A) iktizâ ider ise tâtârın ka'tan fâidesi olmaz, belki zararı olur, üçüncü zararı budurki (iki) kal'a sebebiyle Azak Denizine mâlik oldu ve Kılburun sebebiyle Aksuya mâlik oldu, öyle olunca Karadeniz daği kabza-i taşarrufuna geçmiş olur, hâl böyle olunca İstanbul'dan ne fâide kalmış olur, bu zikir olunan üç yerin ihtilâlinin def'i şöyle dursun devlet-i aliyyeden giden emirler ve giden tahrîrâtlar ne düşmana ser-rişte virecek cevâb olmalı ve ne şânlarına noşşân gelecek cevâb yazmalı her tarafı mülâhaza iderek tahrîrât böyle iktizâ itdiğinden kat'-ı nazar ol-tarafa ba'zı huşûş ile gidecek adamlara daği diğkat lâzımdır. Evvelen devlet-i aliyye'nin şânma noşşân gelecek hareket ve cevâb eylemeye, sâniyen kendinin evzâ' ve etvârı (VARAK: 10-B) pesendide ola. Nitekim demişler kişinin hâli hizmetkârından ma'lum olur derler meşhûr cevâbdır öyle olunca bu üç mağallin umûrunda gayet ile diğkat lâzımdırki şonu bu dereceye gelmeye, gelelim şadedimize evvelân Bağdada gerek imdâd olsun ve gerek nizâm olsun gayet ile güç oldu. Zirâ, Bağdad valilerinin devlet-i aliyyeden (aliyyeye) i'timâdı kalmadığından derhâl Bağdada külliyyetlü imdâd ola, istimâ' olunan budurki, imdâd ve hazine ma'lûb iderler imiş velâkin bellu başlu adam gelmesun, yalnız hazine ile meçhûl adamlar gelsun dimeleriyle bu daği işe muvaffak olmamağa delâlet ider tarafeynde bu mağûle vesvese olduğdan sonra ne iş memûl olunur, Allahü-te'alâ hazretleri Padişâh-ı alem-penâh efendimizi sui qarînden hıfz eyleye amîn, bundan sonra (VARAK: 11-A) bu gûne tedbîr budurki Bağdad Valisini ve ahâli-i Bağdadı evvelen vahşetlerini def' itmek, sâniyen, Bağdadı muhâfaza idecek kadar asker irsâline muhtâçdurki Bağdad hâlâş ola, ibtidâ devlet-i aliyyeden asker varmazdan evvel bir mu'teber adam irsâl itmek lâzımdır, bu mağûle adamın gitmesinden ne lütf müşâhede olunur deyu suâl olunur ise evvelen lütfu Bağdad Valisi Abdullah Paşa ve Hasan Paşanın vahşetlerini def' eylemeğe sa'y eyleye, zirâ vahşetlerinin def'i ziyâde müşküldür, bu bir iki dürlü hâdişe zuhûr eyledi, evvelen düşman sözüyle efendilerini katl itdiler, sâniyen varanların hâl (ve) şân-

larına müte'allik muhtâli oldular, beherhâl bu vesveseye zâhib olurlarki düşmana muhâvemet idemeyeceğimiz devlet-i aliyyenin mesmu' u olur ise bizi (VARAK:11-B) katl iderler. Eger biz düşmana galib olursak elbette bizi yine katl iderler ki, Bağdadı sâir manşiblar gibi Rum paşalarına zabt itdirelim ve irâdı bizim olsun dirler ki, muqaddemâ memûren gelen vüzerâlar gâh merhûm Ömer Paşa'nın mâlî için ve gâh bizim malımız için birbirlerine düşdüler, Ömer Paşa merhûm gibi bir vezîri Pâdişah-ı alem-penâh hazretlerine nâhâk yere katl itdirdiler deyu hayâl ve vesvese iderler. Öyle olunca evvelen baş itdiğimiz kimesnelerin Pâşâ-yı müşârün-ileyhimâları (birbirlerinden olan vahşetleri) ve gerek ahâli-i Bağdad'ın vesveselerini def' ideki bu tedbîrde noşşan olmamış ola. Evvelen, Bağdadın vahşeti def' olduğdan sonra tedbîr-i mustahsene şudurki onbeşyirmi bin miqdârî asker ile bir vezîr Diyarbekire vara ve tarafeyne şöyle fermanlar yazılaki birbiriniz ile (VARAK:12-A) haberleşerek kızılbaş-ı bed-ma'âş gâ'ilesini def' eylemege sa'y eylesiz deyu nevâzişâne tahrîr oluna, Ba'dehu muqaddem baş eylediğimiz adam tarafeynin birbirlerinden (olan vahşet ve dehşetini) vahşetini def' eyleyüb gerek ahâli-i Bağdad olsun ve gerek Pâşâ-yı müşârün-ileyhimâlar olsun Diyarbekirde olan Pâşâ ve ser-askeri Bağdada gelmelerine talib ve râğib eyleye, evvelân, Ömer Paşa merhûmun katli ne mertebe mazarrat peydâ eyledi, noşşân tedbîr ile düşman bir iken iki oldu Abdullah Paşa ve Hasan Paşa, efendilerinin bunlar katlini gördüler mücerred devlet-i aliyyeye i'timâdları olmaz düşmana teba'iyet itmezler ise daği iyâzen-billahi te'âlâ Bağdad bir düşmâna giriftâr olsa daği Pâşâ-yı müşârün-ileyhimâlar i'timâd idüb Rum toprağına gelmezler, zirâ, Bağdadın etrâfı bir yâni urbân ve bir tarafı Kürdistan olub öyle olunca elbette kabîlenin birine dâhil düşerler (VARAK:12-B), gerçi Abdullah Pâşâya ve Hasan Pâşâya şevketlû Pâdişâhımız rütbe-i vâlâ-yı vezâret ihsân eyledi, henüz pâşâ-yı mûmâ-ileyhimâlar vezâret lakabını kendulere ihsân olduğunu düşmanın gâilesinden anlarlar, öyle olunca, edna adama alî rütbenin virmesinde (virilmesinde) aşlâ fâide yokdur, herne kadar alenen söylemez ise daği zarûri virildigini bilür, öyle olunca bu tarz üzere hemân Bağdada imdâd itmenin tarafine sa'y itmeli. Zirâ, Bağdad kolundan İrana sefer olmaz. Bağdad kolu mesâfe-i ba'idedir, herne kadar tedârik-i kavîyye görülse daği ser-asker olan Diyarbekirde bir sene kadar mekş itmek iktizâ ider, gerek şavfeti olsun ve gerek olmasun, zirâ, Bağdad çöldür, bir tarafı urbân ve bir tarafı Kürdistandır, öyle olunca Bağdad etrafında kışlamak mümkün değıldir, bi-hasbi'l-iktizâ (VARAK:13-A), kışlamak mümkün olsa daği asker zarûretten hâli olmaz, öyle olunca bi'z-zarûr Diyarbekire avdet iktizâ ider Diyarbekire avdet iden asker elbette vatanlarını arzu ider, bu kadar levâzım-ı ceng itlâf olub hasâret-i miriden

ğayri bir şey müfid olmaz, bundan sonra gerek asker olsun ve gerek levâzım-ı ceng olsun bir iki seneye değin ancak cem' olur ve kaç'an Bağdad tarafından İrani ta ziyik itmek mümkün değildir. Ancak İranın gerek teşhîri ve gerek taz-yiki Erzurum kolundan olur, iyaze'n-billahi-te'alâ muvaffak olmadığı şürette daği otuz-kırk bin asker Erzurumda ve Karsda ve Çıldırda ve Vanda kışlaya-bilürler ve asker daği zaruret çekmez bi-vağt düşman zuhûr eylese daği muhâ-rebede kusûr olmaz zirâ vâsi'dir ve kendilerinde daği katî vâfir asker çıkar öyle olunca düşmana bundan eyü (VARAK:13-B) muğâvemet idecek yer ol-maz ser-asker olan Erzurumda naşb-ı hıyâm eyleye, bu def'a Bağdad bu kadar zuhûrât sebebiyle Bağdada müte'allik bu kadar cevâb tahrîr olundu, lâkin ba'zı yârân cevâb iderki bir Bağdad gâ'ilesi için bu kadar güft u gû tahrîr ey-lemişsin devlet-i aliyyenin yalnız Bağdad gâ'ilesinden gâ'ilesi zuhûr itmezmi? Lâzım idi ki bildiğin mertebe halk-ı alemin keyfiyyetini ve tedbîre dâ'ir havâdiş-i bildirmek lâzım idi dirler mülâhazasiyle bildigimiz mertebe ba'zı tedbîre dâ'ir şeyler tahrîrine şürû' olundu haşamız daği olur ise afv buy-rula, (bu) tarihten akşâ-yı merâm her tarafı tahrîr itmek iktiza ider, evvelen, Rumeli tarafından küffârın hareketi zuhûr ve gerek Anadoludan ve İrandan zuhûr ve gerek Anadoludan ve İrandan zuhûr etsun, her kanğı taraftan zuhûr ider ise etsun sefer ma'lum olduğunda asker tecemmü'üne (VARAK:14-A) bakılmaya, sefer demek ancak zâd ve zahîre ve levâzım-ı cengdir. Bunlar hazır ve müheyâ olmadıktan sonra sefere me'mûr olan gerek vezîr-i azam olsun ve gerek ser-asker olsun varılmasında aşla bir fâ'ide olmaz, meşhûr cevâbdır ser-dâr olanların bir elinde etmek (ekmek) ve bir elinde kılıç dimişler. Öyle olunca buna muhtaçdır, evvelen küffâra sefer olmak iktiza eylediği şürette şevketlü Pâlişâhımız bi'z-zat, harekete muhtaçdır, vezir-i azam ve sancağ-ı resûl git-dikten sonra şevketlü Pâdişâhımızın sefere azîmetleri ne hâcetdir deyu su'âl olunur ise müşâhele olunan fâ'ide şudurki elbette şâhib-i mühr azîmetinde bir kâim-makâm naşb olunur, şevketlü efendimiz ile şadrazamın ma-beynlerinde gerek sefere müte'allik olsun ve gerek umûr-u sâ'ire olsun eyledikleri tedbîre elbetde kâim-makâm vâkıf olmak iktizâ ider bu bahane ile esrâr-ı Pâdişâhiye (VARAK:14-B) muğârenetinden lezzet hâşıl ider bu sebep ile mühre talib ve râğib olur, muğaddemâ olan tedbîrlerin hilâfına cesâret peydâ ider, şâhib-i devleti nazâr-ı Pâdişâhiden gün-be-gün dûr itmege tedbîr ve aveneler peydâ itmek tedârikinde olur, Pâdişâh olanlar daği elbetde şâf derûn olur zirâki peygamber vekilidir, yalanı kimse irtikâb itmez ve bana kimse yalanı söyle-mez deyu inanmak vazife-i halleridir. Lâkin, şevketlü Pâdişâhımızın azîmetle-rinde gerek şân ve gerek rezâlet cümle Pâdişâhımıza râci' olmağla o mağûle huşûşa kimse cesâret idemez, megerki muğadder-i ilahî olmaya, elbette fütû-

hâta delâletdir, bu vecihle azîmet olunmak iktizâ ider ise lütf-i Bârî ile askeri şöyle dursun cümle hâs ü âmının sefere gitmelerine sebeb olur şevketlû Padişâhımız sefer ber-çaraf oluncaya kadar Edirne de iktâmete (VARAK:15-A) muhtâcdır. Ecdâd-ı izâmîların vaktinde olan seferlerde bi'z-zât kendileri hareket iderlerdi ve fütûhât-ı celîye muvaffak olurlardı, vezîr-i azam ve ser-askerlerin vaktinde fütûhât nâdir zuhûr itmişdir, cümle fütûhât kendilerinin hareketlerinde vâki' olmuşdur, tevârihlerde dahi bu kıssa şarâhaten yazılmışdır. Gelelim İrân seferinin tedbîrine, vezir-i azam hareket etse de olur, etmese de olur, lakin, şol vecihle olmağa muhtâcdır, ser-asker naşb olduğu şuretden muqaddemki baş itdigimiz cevâblar şadrazamdan zuhûr ider, öyle olunca bu tarz tedbîri iktizâ ider, ibtidâ naşb olunan ser-asker nüfûzu'l-kelim (nâfizü'l-kelim) ve batıyyü'l-hareke şân-ı vüzerâyı (vüzerâ) ve re'âyâ-perver ve kerîmü't-tab' bir vezîr intihâb oluna, sâniyen vezâret lakabı kenduye virile ve Anadolunun sefere müte'allik umûr ve huşûşu azli ve naşbı min-küllî'l-vücûh kenduye tefvîz oluna (VARAK:15-B) ve ricâl-i devletden bir mu'teber kimesne devlet kethüdâsı lafzıyla kenduye kethüdâ naşb oluna ve iktizâ iden tedbîri, şer'e ve kânûna ta'bik etmek için Rumelinden ma'zûl olunmuş ulemânın bir güzidesi dahi ma'iyetine ta'yîn ve naşb oluna, iktizâ iden meşvereti gerek ser-asker ile ve gerek vüzerâ-yı i'zam ile gerek şer'i ve gerek kânûnî ne gûne temsiyyet virirler ise sicil (tescîl) ve hüccet itdirile zâbitân (ve) ser-asker dahi mucibince mahzar ideler, böyle temsiyyet virildikten sonra ne gûne hareket olursa İn-şa'Allahü-te'alâ lütf-ü haq ile muvaffak olunur, bundan aqşâ-yı merâm mâ-beynde bir hâdisze zuhûr etse ser-asker olan halka bahâne bulmağa mecâl olmaz, gerek zâbitân ve askeri tâ'ifesi dahi ser-askere bir bahâne idemezler herne tedbîr ve nevecihle hareket iderler ise (VARAK:16-A) gelen ta'hrîrâtı he'yet-i mecmu'asiyle şevketlû, kerâmetlû efendimize göre, sırren ve alenen tecessüsten hâli olmaya ve İrân tarafının teşhîri mücerred Erzurum tarafından iktizâ ider. Kars ve Çıldır ve Van bunlar İrân hudûduna yedişer ve sekizer sa'at mesâfedir zâd ve zahîre ihzârında ve gerek (levâzım-ı) ceng ihzârında şu'ûbut çekilmez, öyle olunca ser-asker olan dahi bu tedbîre şürû'etmelidir ki, evvelen, İrana iki koldan hücum iktizâ ider, Kars, tarafından bir ser-asker Revan üzerine ta'yîn oluna ve Çıldır kolundan dahi bir ser-asker Tiflis üzerine ta'yîn oluna, ba'dehu iktizâ iden zâd ve zâhire ve levâzım-ı cengi bi'z-zât pey-der-pey kendu irsâl ide, zirâ naşb eylediği ser-asker ancak ceng umûriyle meşgûldur kenduye devlet-i aliyyeden ne gûne ruşsat (VARAK:16-B) virildi ise kendu dahi ta'yîn eylediği ser-askere ol-mikdâr üzere ruşsat vire. Muqadder-i ilahîde fütûhât müyesser olduqda teşhîr eylediği yerlerin muhâfazasına iktizâ iden levâzımını ve ser-askerini (askerini) müceddeden kendi irsâl eyleye, ser-askere

teshîr itdigin yeri hıfz eyle deyu ibrâm eylemeye, kış qarîb olduğunda İrana naşb olunan ser-asker mücerred İranda katılsa deyu ibrâm itmeye keyfiyyetini (keyfiyyeti) gerek ser- asker-i (e) mûmâ-ileyhden ve gerek askerden su'âl oluna kışlamak mümkün ise fe-bihâ ve illâ kışlamak mümkün olmadığı şürette elbetde size ol- tarafda kışlan deyu teklîf-i mâlâ-yutâk olmaya (olunmaya) yalnız teshîr eyledikleri mahallere miqdâr-ı kifâye asker birâgıla avdet iden asker Erzurumda ve Vanda ve Karsda ve Çıldırda iktizâsına göre kışlada kıla. Ser-asker olan (VARAK:17-A) Erzurumdan ne geruye ve ne ileruye bir hatve hareket itmeye. Gelelim sâ'ir vüzerânın tedbirine, serhadd-ı mu'azzamda olanlardan mâ'adâ Mısır Valisi ve emîrû'l-hâcdan gayri mutaşavver ne kadar vezîr ve mirimîrân var ise cümlesi sefere ta'yîn ve me'mûr olalar, zirâ onların gerek enderun ağâsı ve gerek deli ve gerek tüfenkci ve sâ'ir kara kullukcu mecmu'u bin adam (1) ola, noğşan olur ise tazmîn ola ve mirmîrânın manşıblı olanları yüz ellişer adam ile (ve manşıblı olmayan mirimiran ellişer adam ile) gitmesiçün hüküm-ü hümâyûn vâkî' ola, gerek vezîr ve gerek mirmîrândan bu hesâb üzere yirmiotuz bin adam gitmiş olur, kaldiki vüzerâ-yı azâm hazerâtının dâ'irelerine daği bu tarz üzere nizâm virile, evvelân, hatt-ı hümâyûn şu siyâk üzere şâdir ola ki, gerek Enderun Agası (VARAK:17-B) gerek deli ve gerek tüfenkci ve kara kullukcu ve sâ'ir etbâ' maqûlesi ulûfe ve bahşişleri virildikten sonra ber-takrîb ile firâr veyâhud birbirlerinin kapularına ilhâk olmak lâzım gelur ise yedinde pâşâsından izin kağıdları olmadıkca alınmaya ve aher yere daği firâr itmek iktizâ ider ise ve ne mahalde bulunur ise aldığı ulûfe ve bahşişleri geruye red oluna deyu hatt-ı hümâyûn şâdir ola ki kimsenin firâra mecâli olmaya, zirâ, vüzerâ-ı izâmın (ve) gerek mirmîrânın seferlerde olan rezâleti ancak bundan ne'şet itdi, öyle olunca vüzerânın dâ'irelerine nizâm virilmiş olduğundan kat'-ı nazâr şân-ı vezârete daği halel gelmez şu tarz ile bir hatt-ı hümâyûn daği ısdâr olaki umûmen vüzerâ-yı azamımsız bu def'a ser-asker naşb olunan vezîr-i müşârûn-ileyhin (VARAK:18/A) emriyle me'mûr olduğunuz mahallerde ve ta'yîn olduğunuz hizmetde muhâlefetiniz zuhûr ider ise tuğ ve sancagınız ref't (ref') ve malınız miriye kabz olunur ebedü'l-ebed bir dahî tuğ ve sancag virilmemek üzere bir mahalle nefy olunursuz deyu şarâhaten yazıla ve muhâlefet iden olur ise bu ukûbet ile te'dîb oluna. Lâkin bu bahâne ile ser-asker olan nefsâniyyet idüb ancak tekdîr için zuhûr ider ise hufyeten der-aliyyeye bildireler ve ser-askere daği böyle hitâb olaki Pâşâ-yı merķûmun muhâlefeti ser-asker için ve levâzım-ı cenk için muhâlefet ider ise mâni' degildir. Zirâ, gayret hamiiyetden iktizâ ider, lâkin, cerr-i (cü'zi) menfe'ati veyâhud düşmandan izhâr-ı acez için ider ise bu ukûbete lâyıq ve seza-vârdır meşhûr

cevâbdırki üç-beş vezîr bir maħalle cem' olduklarında nefsanîyetden hâli olmazlar, evvelki vaķt (VARAK:18-B) Şimdi kıyas olunmaz, evvel Őanlı mirmîrânlar ve işe yarar binbaŐılar ve sâir ağalar var idi, Şimdi kaķt-ı ricâl oldu, elbette anların göreceği işler Şimdi vüzerâya düşdü, öyle olunca nefsanîyyet idecek vaķt degildir, gayret-i diniyye ve Őadâķat-i pâdiŐâhîde bez-i maķdûr itmek alâdan ednâya varınca cümlemizin farîze-i zimmetidir. Ser-askerin İnan tarafına hareket itmeyüb Erzurumda Ķalmasında lütf nedir deyü suâl olunur ise Köprülüoğlu gibi bir Őanlı vezîr muķaddemâ İrana ser-asker oldu, azîmetlerinde kaķ'an bir işe muvaffaķ olmadı ve sâniyen Yegen Paşa gibi bir Ķahhâr vezîr ser-asker naşb oldu, azîmetlerinde herkesin kendüye Ķüsn-ü teveccüĶü olup bu sene İnan memleketi teşhîr olunur deyu me'mûl iderken iyâze'n-billahi-tealâ (VARAK:19-A) öyle bir bozuluş bozulduki su'i tedbîrinden nâşi başında olan asker bilâ-muĶârebe ve bilâ-cidâl perâkende ve perişan oldu ve bu Ķadar müĶimmât ve Ķıyâm ve Ķar-gâĶ cümlesi düşmana Ķaldı, gerçi bu Ķasâret taķdîr-i ilahîdir, lâkin bir iki, üç Şeyden neşet eyledi, evvelen Şöhret-Şi'arını Őahîb-i müĶr olan Ķazm itmeyüb devlet-i alıyyeye herneki taĶrîr itdi ise müsâ'ade itmeyüb bir aksi cevâb virdiler, kendi dağı cibilliyetinde melĶûz olan gayreti üzere bildiğini ider oldu ve mâ-beynine nefsanîyyet düşdü, devlet-i alıyyeden yazılan emre ve taĶrîrâta bi'l-küllîye itâ'at itmez oldu ve kendinin dağı bu maķûle Ķareketi devlet-i alıyyeye ĶoŐ gelmedi cümle Őıđâr ve kibâr me'mûlunun aksini temenni ider oldular, pâŐa-yı merkûm dağı kendini (kibrini) bir dereceye götürdüki küçüĶ ve büyük dağları ben yarattım dimege baŐladı (VARAK:19-B) vüzerâ ve vükelâ yanında lâ-Őeyy maķûlesi oldu ve tedbîr ve müşâvere nedir bilmez oldu, hemân kendi bildiği minvâl üzere Ķareket eylediğinden bir alây nâŐ (da) ittifaķen bu Őeyyeyi başına götürdüler adûvları kendinin fırsatına müteraķķib olduğunu bildi ise dağı kibrinin iķtizâsı üzere izĶâr itmedi, Ķarsdan Ķareket idüb Arpa Ķayını öteye azîmetinde başına ne geleceğin bildi. Amma ba'dehu Ķarabü'l-Basra evvelen Ķars MuĶâfazasında olan Őehla Ahmet Paşa merĶûm bunun bu maķûle Ķareketini Ķazm itmeyüb gâĶ dostluķ yüzünden ve gâĶ naŐihat yüzünden herne Őöyledi ise Ķabul itmedigin-den (hatırı) münkesir olup fermân efendimizindir diyerek fırsatına müteraķķib oldu ve sefere gerek zâd ve zahîre ve levâzım-ı ceng her neki lâzım ise efendim sen azîmet eyle bilâ-Ķusûr irsâlinde taķŐirât olmaz deyu kendine Ķâb (ve) Ķar-gûŐ (VARAK:20-A) virüb azîmet itdirdi başına bu Őeyyie gelmesine sebeb oldu, elbette ser-asker olanlara birer raķib peydâ olur, pes öyle olunca ser-asker olan kendini ve ümmet-i MuĶammedi ve Şân-ı Pâdişâhiyi rezâletten Ķıfz itmek lâzime-i Ķaldendir, öyle olduĶda Erzurumda olan ser-askerin İrana azîmeti Ķendân münâsib degildir ve bunu iŐbât bundan aĶdem Moskov seferinde vezîr

Emin Pâşâ merhûmun daği başına geldi, sağır ve kebîr has ü âm emrine muti' iken Benderden Han Depesine azîmetinde sözünün müfûzu kalmadı, herkes bir dereceye vardı ki la-havl-guyân hareket ider oldular, öyle olunca gerek ser-as-ker olsun ve gerek şahib-i mühr olsun hatar-nâk maħalde kendileri bulunma-mak lâzime-i haldendir. Meşhûr cevâbdırki baş gidecek pâyidâr olmaz ayak, öyle olunca kendulerinin naşb eylediği kimesnelerin haţaları (VARAK: 20:B) vâkı' olsa def' idebilürler velâkin kendulerinden haţâ vâkı' olsa def'i mümkün olmaz Pâlişâh tarafından naşb olunan gerek şahibi mühr olsun ve gerek ser-as-ker olsun tîz tîz azl ve naşbı haţâ-yı maħzıdır. Zirâ haţâ itdi-gini elbetde kendi bilür ya tövbe ile ya itmemeyle fâriğ olur bu işe ne tariğden halel arız oldu ve ne tariğ ile vücûd-pezîr bulur fark itmiş olur, hayren ve şer-ren bu işin temşiyetine sa'y ider ve haţâsını bildikdenşonra belki muvaffak daği olur. Evvelen, mühür şahibinin ve gerek ser-as-kerin bildigimiz mertebe tedbîri taħrîr olundu, elbetde bu kadar askere zâd ve zâhîre ve (levâzım-ı) sâ'ire lâzımdır, anın tedâriki ne vecihle münâsibdir bildigimiz mertebe taħrîr idelim, evvelân sene-i sabıkalâr gibi mübâya'a ile (bu) levâzım cem' olmaz ve mübâya'a daği olmamak mümkün degildir, meşhûr cevâbdırki (VARAK:21-A) ucûz şey baħâlî olur. Evvelen re'ayâdan cem' olunacak zaħîrenin bir iki dürlü hücneti vardır, ibtidâ mübâşir olanlar me'mûr olduğum işe ne gûnâ temşiyet virüb ve ne gûnâ ekl u bel' iderim deyu fikr-i fâsideye düşdüler ve âyân ve sâ'ir yiyici olan müfsidler daği mübâşiri ne gûnâ tama-ı hâma düşürüb ve ne gûnâ hisse-yâb olub ekl u bel' ideriz deyu endişe iderler ve hâkimü's-şer' olan zâlim fırsatı ganimet ad idüb tarafeynin keyfiyyetine ittîlâ hâşıl eylediğinde evvelen başlar ben bu maşîba beş altı senede nâ'il oldum ve beş-altı seneye dek in-fişâlen beklerim ve böyle şey vuku'ularında maħkeme işlemez ve bu işe ancak altı yedi ayda temşiyet virilür ve hâlâ külliyyetlü deynim vardır ve hânem daği iħrâk oldu ve elân (VARAK:21-B) ehlimin (iyâlimin) küpe ve kuşâk ve sâ'ir evânî rehindedir, bu huşûsda beş-altı aylık maħşûl bundan hâşıl ol-maz ise bana külliyyet ile gâdr olur deyu âr, namûsu terk idüb, hâkim nâ'ib ise ben bu mürâseleyi şu bahâya aldım ve şu kadar borca giriftâr oldum elbetde altı aylık mürâsele akcesini buna idhâle muhtacsız ve buna daği kana'at it-mem ve bu iş için bir ay (altı-yedi ay) zarfında maħkemeye kimse gelüb gitme-diğinden bir maħşûl hâşıl olmaz deyu cevâb ider, öyle olunca üç adam bu huşû şa ittifağ itmiş olurlar, kendulerine â'id olacak her ne ise gerek mübâşir ve hâ-kim ve âyân olsun derhâl almağa gayret iderler ve me'mûr oldukları şeyden bir miğdâr şey tahşîl olunur kuşurunun ne tahşîli mümkün ve ne tahşîl itmek vazî-fe-i halleridir, pey-der-pey isti'cal emirleri (VARAK:22-A) zuħûr itdikce itti-fâğlarını bir iderler ise virecekleri cevâb levendât eşkiyasından ve tâ'ûn emrâ-

zından ve mürûr u ubûr iden vüzerâdan ve sefere me'mûr olan askerden re'ayâ fukarâsı pâ-mâl oldu ve cem' olunan iştirâyı ekl u bel' itdiler, bir müddet mehil virilmeğe muhtacdır, bu iş vücûd-pezîr ola deyu i'lâmât ve tahrîrât irsâl iderler, devlet-i aliyyeden daği temyîzi huşûşuna bakılmayub tahrîr işlerine müsâ'ade olunmak lâzım gelur ise tevzî' olunan şey kendulerine vefâ itmez, egerci tahrîrâtlarının aksi zuhûr ider ise kabaâatlerini setr zîmnında sözü bir alay re'ayâya düşürürler, iş tavrından çıkar erâzil ve eşhâş fürce bulur tekâlif virmeyenler yanuma gelsun diyerek hâş ü âmı başına cem' iderler, tekâlif-i Pâdişâhi şöyle dursun (VARAK:22-B) memleketleri daği nehb ve gârât iderler üç kimesnenin ittifâkı encâm-ı-kâr memleketlerin harâbına bâ'is olur ve memleketleri harâb olduğundan başka bir alay erâzilin fürce bulmasına sebep olur, şıkk-ı sânidirki tariği nevecihle mümkündür deyu sual iktizâ ider ise bu işe mübâşeret itmegi yâpûya teşbih itmişler, yâpûdan aqşâ-yı merâm dört direkdir, evvelen, şevketlû Pâdişâhımız, sâniyen şahib-i devlet ve defter-dâr ve bu işe ta'yîn olunan mübâşir keyfiyyete muṭṭali' olmak lâzime-i haldendir, maṭlûb olunan şey kankı taraftan ve kankı belleden tahşil olunmak iktizâ ider ise şahib-i devletin ve defter-dârın üzerine lâzime-i haldendirki, hufyeten ol-beldeye adem irsâl ide ve her dürlü keyfiyyete ittilâ' hâsıl olunduğandan sonra iktizâ iden emir öyle tahrîr olunaki iş görüle yohsa (VARAK:23-A) gerek şahib-i devlet ve gerek defter-dâr bir beldenin keyfiyyetine muṭṭali' olmaksızın gerek zahîre olsun ve gerek mekâri olsun tertîb itmenin ne lütfu var, mücerred böyle huşûş başdan şavma bir ma'nâdır, bâlâda takrîr cylediğimiz gibi dört kimesne beldenin keyfiyyetine muṭṭali' olduklarında yâpûdan aqşâ-yı merâm dört direkdir, diregi muhkem olduğundan sonra her nekadar ağır yük daği olur ise taḥammül ider, re'ayâ yâpûya teşbihdir, taḥammülü olan şeyden nükül itmez, lâkin, taḥammülünden ziyâde ne ki maṭlûb olursa tahşili şöyle dursun perişan olmalarına sebep olur, öyle olunca memâlik-i maḥrûsede olan re'ayânın hâl ve şânını teccessüs etmek gerek şahib-i devletin ve gerek defter-dârın lâzime-i hâlleridir. Zirâ, emr-i Pâdişâhının nüfûzu kalmadığına böyle (VARAK:23-B) şeyler sebep olmuşdur, ba'zı memleketin ita'atı yok, ni-zâmına bakılmaz ve ba'zı yerin re'ayâsından tahammülünden ziyâde şey müṭâlebe olunur virmeğe liyâkatları yok, öyle olduğundan her işler vaqt-i zamaniyle görülmez oldu, şevketlû Pâdişâhımıza ve şahib-i devlete re'ayânın keyfiyyet halini bilmek her vecihle lâzime-i haldendir, evvelen teccessüs etmek daği lâzım gelse böyle teccessüs itmediklerinden farkdan kaldı, evvelâ bir alay adamlar gâh maḥzar ile ve gâh arzuhal ile Asitâneye teşekkiye gidiyorlar, başdan savmak hatiresiçün yanlarına bir mübâşir қоşub maḥalline havale idiyorlar, teşekkileri vâki' ise gerek ulûlârının (ol-vilâyetin) vâlisi olsun ve gerek mübâ-

şir ve kazı-ı pür-çama' olsun şarafeynin niza'ını kaç' itmezden evvel ne şarafdan mâl-ı kesire alurız deyuecessüs iderler (VARAK:24-A) gerek haq ve gerek bâ-til ne şarafdan kendulerine külliyyetlü şey hâşıl olur ise işi bir hâle ifrâz iderlerki şikâyet şöyle dursun lisâna aldıklarına peşimân iderler ve mübâşir olacak hâ'in daği sahte tahrirat ile Asitaneye varır edâ-yı hizmet eyledim ve şöyle nizâm virdim ve efendimize şöyle du'alar aldırđım deyu kizbini pesen-dide itdirüb ve böyle bir işe daği mütereğğib fırsat olur, lakin şahib-i devlet olanlara lâzıme-i haldendirki bir şikâyetci zühür eylediğinde eğer şikâyetci arzuhal ile ise kânı kazıdan i'lâmınız ve memleketinizden mahzarınız deyu su'al oluna, bize olan zulumde kazı dahi yek-dil ve yek-cihetdir didiklerinde bu su'âlin lütfü olmaz öyle olunca gerek arzuhal ile ve gerek mahzar ile olan teşekkî olsun evvelân şahib-i devlet her keyfiyyete muţtali' olmak (VARAK:24-B) için her şarafdan mahrem adamları tebdil gezmek ve haq ve bâtili fark itmek lâzımdır (nitekim) merhûm ve mağfûr Şehid Ali Paşa ilâ-yevmü'l-kıyâm du'â iderler. Şahib-i devlet olanlara her tarafıecessüsden hâli olmamak gerekdirki hem pâdişâhımıza ve hem kenduye du'â aldıra. BU DAĞI RUMELİ ÂYÂN-LARININ HİLELERİ BEYÂNINDANDIR. Devlet-i aliyye şarafından bir kazaya mübâya'acı ta'yin olunduğda vilâyet âyanları şâd ve hânedân olub mübâya'a herkesin çiftine göre taqsim olmağla re'âyânın bir tek öküzü var ise bir çift yerine deftere kayd iderler ve âyan ta'bir olunan zâlimlerin ekseriyâsının anbarlarında beşer onar bin kile kokmuş ve bitlü çürük hınçaları olub ziyâde akçe itsün deyu fuqarâya furuht eylemezler, ekseriyya böyle çürük hınçaları mübâya'acıya virirler. Mübâya'acı daği bi'z-zarûr alur (VARAK:25-A) eger almam deyu muhâlefet idüb giru gönderur ise derhal şikâyetçiler peydâ idüb vilâyet kazısına mal virüb mübâya'acının su'i hâline i'lâm alurlar ve kaldiki ol-çürük hınçaları mübâya'aya sürdükdensonra re'âyâ fuqarâlarına sizin mübâya'anızı bitürdük ve anbara teslim eyledik deyu kile başma üçer gurus zammla akçesini alub bu vechile fuqarâ harab ve perişân olub devlet-i aliyye şarafından daği mübâya'acının hüsn-ü halini ve su'i halini su'al için teftişe mübâşir gitdikde mübâya'acının zulmü varmı yokmu deyu su'al olunduğda fuqarâ-yı ra'ıyyet cevab iderlerki Allah belâsını virsün mübâya'acının, bizden kile başma üçer gurusdan ziyâde akçelerimizi aldı deyu ağlaşub teşekkî iderler derd-mend mübâya'acının ise haberi yok, âyan didikleri zâlimlerin (VARAK:25-B) ahvâli böyledir. Mübâya'acı i'lâmiyle senede üç beş âyan zâlimlerini Kıbrıs nefy veyahud katl olunur ise, fuqarâ üzerinden der-'uhde belâsı def' olunur, böyle olmadıkça bu muhtekir âyan zâlimlerinin yedlerinden hâlaş olamazlar, bu maddenin nizâmı böyle olur ise gerek mübâya'acı ve gerek fuqarâ, âyan zâlimleri ellerinden hâlaş olacağı emr-i muqarrerdir. Gelelim şadedi-

mize. Mücerred re'ayâdan gerek zahîre olsun ve gerek levâzım-ı sâ'ire olsun tahşîl olunubda olsene sefer olmaz, her kankı tarafından ma'lûb olunacak iştirâ var ise evvelân teccüss olunaki kıletimi var yahud kesretimi var ittilâ' hâşıl itmesi şahib-i devletin ve defterdârın lâzıme-i hâlleridir, gerek kesreti olsun (ve) gerek kıletini olsun re'ayâya tevcih olunan şey tahşil olunub vakt u zamaniyle ma'halline varmaz. Öyle olunca (VARAK: 26 - A) asker düşmana muhkâbil olmazdan evvel orduya ihtilâl düşer bir orduda gerek zahîrenin (ve) gerek levâzım-ı cengin noşşaniyyeti askerin ma'lûmları oldukda baş olanın bir vechile nüfûzu kalmaz, öyle olunca lâzım olacak budurki tertîb olunan zahîrenin nişf-ı rayici üzere akçesi bir mu'temed adama virilüb ma'hall-i memûreye irsâl oluna ve şöyle tenbîh olunaki bu zahîrenin tecemmü'ünde gerek vâli ve gerek hâkimi işe karışdırmayasız, mücerred yedinde olan emri kırâ'at itdürüb (ve) ol-şarafda münâdiler nidâ itdiresinki râyici üzere dîn-i mübîn uğruna zahîre getirün, zahire getirenlerin bir akçe ve bir habbesi ketm olunmaz deyu âgâh idüb mübâşir-i merkûme bu siyâk üzere tenbîh oluna (ve) bu tecemmü' olunacak zahîrenin akçesi yed u vâhidden mübâşire teslim oluna lâkin mübâşire virilecek (VARAK:26-B) akçeyi defter-dâr filân ma'halde hazırdir veyahud sen varıncaya kadar filân yerden akçe sana varır, ulaşur deyu mübâşiri def' iderse iş bitmek şöyle dursun belki zararı olur. Evvelan, re'ayânın anbarında külliyyetlü zahîre olmaz, getirdiği zahîrenin akçesi peşin virildikde cü'ziyyât ma'külesi kâra kana'at idüb derhâl yine bir tarafından daği ihzâr iderler, lâkin, gelen zahîrenin akçesini gelecek hafta vireyim veyahud ay başında tamamen edâ iderim deyu leyte ve le'allehu ile def' ider ise kat'an bu tedbîrin fâidesi olmaz, bu tedbîr mustahsen görülür ise bir iki dürlü hücnetin def'i lâzımdır, evvelân, ol-şarafda râyici kat' olunan kilenin kıyyesi ma'lûm ola, vâliye ve hâkime daği şöyle fermân gideki muhkaddema râyici kat'olunan (VARAK:27-A) kilenin cümle ahâli-i belde ma'rifetiyle kıyyesi ve he'yeti cümle muvâcehesinde nazâr oluna, ba'dehu vâli ve hâkim kileye damgâ uralar, ol-kile ile gerek sük-i sulâtânîyede ve gerek mübâşir yedinde öyle bey' ü şirâ oluna, zirâ, böyle taqayyüd olunmamak (olmamak) lâzım gelse mübâşir didikleri fâsiq iki dürlü kile peydâ ider, büyük ile alub küçüğü ile verir, hücnetin birisi daği bu güne ref' olurki alınan gerek hınça ve gerek şa'ir he'yetlerine nazâr oluna, mahallinde ne güne ise nümûnesi alma vali ve hâkim ve mübâşir mühürleyüb bir tarafından hıfz oluna. Zirâ, Moskov seferinde mübâyâ'acıların ve gerek gemicilerin itdigi hıyânet bir târihde olmuş degildir. Evvelen mübâyâ'acı alenen arpaya bir kat şaman katub ve dakîke daği alenen kum karışdırdığı has (ü) amının ma'lûmlarıdır (VARAK: 27-B), ma'lûmları oldukda ihzâr olunan sefineler ma'hall-i ma'hûde geldiklerinde zahîrenin tahmîlini (tahmîli) tenbîh olundukda re'is hilebâzları gerek

hâkime ve gerek vâliye varub şuret-i haqdan şöyle taqrîr iderki, evvelân arpa-ya şaman katılmış ve un daği toz, toprak ile memlû bu maqûle şeyi ben götürdüğüm zaman sefinem mîriye zabt olunduğuna râzıyım, lakin kendimi daği katl iderler deyu şuret-i haqdan cevâb virür, elbetde vâli ve hâkim daği bu cevâba göre mübâya'acıyı ihzâr iderler mübâya'acı ağâ bağ hele re'is ne söyler didiklerinde mübâya'acı nâle ve giryân olarak (ederek) re'âyâ böyle götürür, almasam iş bitmez, aldığım suretde hâl böyle diyerek gerek kendinin hîyânetini ve gerek re'isin hırsızlığını şuret-i şer'e tatbîk ider. Ba'dehu re'is-i merkûm daği fırsatı ganimet bilüb (VARAK:28-A) evvelen bu zahîreyi sefineme vaz' itmek lâzım gelur ise bu zahîrenin bu he'yetde olduğuna yedime bir sened isterim, ve illa mahall-i me'mûrede katl olacağıma burada katl idin deyu kat'i cevâb virir, mübâya'acı olan hâ'inin daği eli ayağı tutuşur başlar iki tarafa kelb-i akur gibi teferru'a ben re'âyâdan böyle aldım, ben kul oldum deyu başlar hâkime ricâya hâkim olan tama'a-kâr daği tarafeynin (nizâ'larını dinler) nizâ'ı ma'lûm olduğda mülâyemet yüzünden mübâya'acı ağâ gerçi sanada gâdr olduğunu bilirüz, lâkin, re'is çelebini sözü haqdır diyerek tarafeyni haqlayub hileyi bir sened-i kavîyyeye rabt iderki ne temyîzi mümkün olur ve ne hırsız ma'lûm olur, re'is didikleri hâ'inin daği sened yedine i'tâ olduğunda fırsat deyüb zahîreye iki kat şey daği zam idüb (VARAK:28-B) ne ekli mümkün olur ve hırsız temyîz olur, hemân ancak re'âyâyâ gâdr oldugu kalur, bir şeyin evveline dikkat olunaki sonunda zahmet çekilmeye ve memâlik-i mahrûseleri ma'mûr ola ve olur olmaz adamı umûr-u Pâdişâhiye karışdırmamanın tarîkine bakıla, bu mevâddan hazer olduğdan sonra şevketlû pâdişâhımıza bir iki şey lâzımdır ki saltanatda rahat eyleye. Zirâ, padişahlar ayîneye teşbîhdır, öyle olunca gubârî sevmez, ibtidâ-yı emirde şevketlû padişahımız vezîrine gâyet dikkat lâzımdır, zirâ umûr-u saltanata müstahak olmayan vezîre her ne kadar iltifât olunsa daği fâide virmez, ruşsat ve iltifât olduğuna halde pâdişâh zahmet çeker. Öyle olunca vezîr olana daği bir iki şey lâzımdır ki herkes kendusune teveccüh idüb sözü nüfûz bula, lâzım olacak budurki ol-vağtin ricâli kendini (VARAK:29-A) küçük görmeye ve mühür kendine teveccüh itmezden evvel nâm (ve) şânında noğşan olmaya ve şâhib-i mühür olanlara yalnız tedbîr ve kerem ve nevâziş ile haş ü âm kendine teveccüh itmez, mücerred bu üç noğşandan arî olmaliki mühre lâyıq ve sezâ-vâr ola, saltanata lâyıq ve sezâ-vâr olacak vezîr budurki, evvelen müsinn ve ihtiyâr ola, sâniyen dünyâ gâ'ilesine mâ'il olmaya, bu umûru idâre ide, müsinn ve ihtiyârlığın fâ'idesi nedir deyu su'âl olunur ise ulemâ ve suhâ ve sâdât-ı kirâm bu üç gürûha mücerred saltanat ile taqaddüm olmaz, elbette yâ oğur-yazar olmalı veyahud müsinn (ve) ihtiyârlığa muhtacdır, bu iki şeyin birisi kendinde olduğdan sonra, elbetde bun-

lara taqaddüm ider, nâm ve şânında noqşanı olanın zararı budurki, evvelâ bir alay adamlar umûr-u saltanata dest-dirâzlık itmege başlar, def'ine sa'y itmek (VARAK:29-B) lâzım gelur ise filân vaqt bu vezîr benim elimi öper idi ve şu keremi ben ana itdim idi diyerek saltanata noqşan ve kendini teşhîr itmeğe başlarlar, öyle olunca şân-ı noqşâniyyetinin zararı budurki dünyâ gâ'ilesi olan vezîre ibtidâ-yı emirde herkes bu niye mâ'ildir ve neden hatâ ider deyu teccüss iderler ne tarafa meyli oldugunu bilmek lazım gelur ise derhâl efendim filân kimsede şu var, filân kimsede bu var diyerek Pâdişâhı unuttururlar, mâ'il olduğı şey ile ülfet itdirmege başlarlar, zirâ, vezîr olanlara büyük küçük rakîbdir, kimi saltanata hased ve kimi dahi me'mûluna nâ'il olmadıgından Pâdişâha geçmege fırsat bulub gün-be-gün nazâr-ı Pâdişâhiden dûr itmege bu üç şey sebeb olur, evvelân bildigimiz eyyâmlarda (VARAK:30-A) mühre nâ'il olan vüzerâdan üç vezîrin nâm (ve) şânının ve gerek adl-i adâletinde ve gerek nizâm-ı devletinde ve gerek fişk ü fücûra şöhretlerini haber virirler. Evvelen, Köprülü oğlu Mehemed Pâşânın nizâm-ı devletini ve şehid Ali Pâşânın adl-i adâletini söylerler ve maqtûl İbrahim Pâşâyı fişk ü fücûr ile yâd iderler, öyle olunca bu üç şey mühre nâ'il olanlara lâzımdırki, saltanata noqşan gelmeye ve murâd eylediği tedbiri fi'ile çıkara. Evvelen (merhum) Köprülü oğlu Mehemed Paşa gerçi devlet-i aliyyeye nizâm virmiş, lâkin mühre nâ'il olmazdan mukaddem şöhretinde noqşan olmağla nâ-hağ yere çok kimesnenin katline sebeb olmuşdur, ben dirimki muqaddem şöhretinde noqşan olmamak lâzım geleydi, bu kadar katle hâcet kalmaz idi, elbette vezîr olanlara şöhret ve müsinn ve ihtiyârlık lâzıme-i hâldendir (VARAK:30-B) ve sâniyen Ali Paşa merhûmun adl u dâbını ve haqqı batıldan fark itmesini söylerler. Lâkin, siyâsetinde ve te'dîbinde bir güne vaşf iderlerki bu iş şehâdetine sebeb oldu derler, zirâ cümleye muhâlefet kuvvet-i (kuvve-i) hatâdandır, sâlisen, maqtûl İbrahim Paşa merhûmun haqqında söyledikleri fişk ü fücûru bir dereceye iletmiş ki iyâzen-billahite'âlâ kendi te'lefinden ma'adâ efendisini dağı saltanatdan dûr itmege sebeb olmuşdur, öyle olunca inşâf ile bakılsa bu işler olmamak lâzım gelur Allahü-te'âlâ hazretleri şevketlü efendimize kâmil vezîrler ihsân eyleye, kendinin rahâtiyle cümle alem râhat olur. Gelelim şadedimize, şevketlü Pâdişâhımızın saltanatında râhat itmege bir, iki, üç dürlü şey lâzımdır, en-nâs û alâ dîni mülûkihim ta'bîrini ne hoş buyurmuşlardır, Pâdişâhlar ne güne hareket iderler ise (VARAK:31-A) elbette nâs dağı ana taqlîd iderler. Merhûm ve mağfûr kânûn sâhibi sultan Süleyman Hân hazretleri her işi şer'an göreyim deyu cidd ü sa'y eylediklerinden kânûna müte'allik bu kadar kitâblar te'lif eylemişlerdir. Öyle olunca her iş vaktinde şer'an ve kânûnen görülmüş olduğundan du'a ile ilâ-yevmi'l-

kıyâm yâd iderler, sâniyen Gazi Sultan Murad Han hazretleri celâlet ve şecâ'at ile hareket eylediklerinden ol-vağtin adamları celâlet ve şecâ'at ile meş-hûrdurlar ve az vaqitde bu kadar fütûhâta nâil olmuşlardır, şimdiki aşırımızda ne kânûnen bir iş tutuluyor ve ne celâlet ile hareket olunur, mücerred ihtişâma mâ'il olduğundan halk iki fırça olmuşdur. Evvelen, fırçanın birisi alâ ve ednâ kâr u kesbe mâ'il olduklarından bi'l-küllîye tariklerini unuttular (VARAK: 31-B) meselâ celb-i mal şuna muhtacdırki, evvelâ hasıs olmalı, sâniyen(ne) tarikde ise tarikini vâz gelmeliki merâmına nâ'il ola, öyle olduğundan fırçanın birisinden iş me'mûl olunmadan kaldı, ihtişâma mâ'il olanlar daği iki şey üzere hareket itmeli ki merâmının nâ'il ola. Evvelen kalbinden havf-i ilahî çıkarmak (çıkarmamak), sâniyen kizbi ihtiyâr itmek bu maqûle hareket iden adamdan ne iş me'mûl olunur, öyle olunca şevketlû Pâdişâhımıza lâzım olacak her dürlü tarik üzere hareket etmeli ki nâs daği aña taklid ide, evvelâ, lâzım olacak şer'e ve kânûna tatbîk ideler, sâniyen celâlete mâ'il ola ki nâs daği celâlete mübtelâ ola, sâlisen, ma'rifete i'tibar ideki herkes ma'rifete heves ide bu aşırımızda celâlete i'tibâr olmadığından nâm, şân şâhibi adam kalmadı (VARAK:32-A) râbi'an ma'rifete i'tibâr olmadığından ma'rifete heves kalmadı. Evvelen seferlerimiz de bir iki şeye muhtacdır, bunların birisi bu seferlerde zuhûra gelmedi, evvelen toğ ve humbara var lâkin atmağa ma'rifetlû adem yok ve sâ'ir mühimmât var isti'mâli mümkün olmadı, öyle olunca şevketlû Pâdişâhımız bunlara i'tibâr buyurmalığı herkes tarikine heves ide bu maqûle su'i adem şevketlû, kerâmetlû Pâdişâhımızı zem degil mücerred nâsın hâlini bildirmek için tahrîr olunmuşdur, evvelâ, ulemâ efendiler tariki üzere hareket etmez oldu, hile câ'izdir deyu hileyi şer'e tatbîk itdiler, meselâ, zekât virmek iktizâ eylese bir zekâta müstahak olan fakîri furuhtunda aczi olan şeye virecegi zekâta idhâl ider ba'dehu şöyle cevâb iderki şu şeyi sana zekâtıma tuta virdim (VARAK:32-B) lâkin yine deger bahâsından ziyâdeye bana furûht eyle deyu kavlı ider, sâniyen devr şer' ile mu'amele câ'izdir deyu ancleyin harâmı irtikâb itdiklerinden sözlerinde nüfûz kalmadı, hâss ü âmın ekserisi harâmı helâl i'tikâdiyle hareket itdiklerinden kendilerinden daği i'tibâr kalmadı nâsı celâlete terğib eyledikçe bu aşırda yigide i'tibâr yokdur diyerek celâleti terk itdiler ma'rifet daği buna kıyâs oluna. Öyle olunca mücerred Pâdişâhımız bu zikr olunan şeylerin kimine mübtelâ ve kimine taqayyüd buyurmaları lâzımdır, evvelen bu aşırımızda tarikini fi'ile çıkarub nik - nâm şâhibi yokdur. Nitekim bu iş merhûm Sultan Mustafa Han hazretlerinin başına gelmiştir, aşağıda gelse gerekdir. Evvelen, şevketlû Pâ-

dişâhımıza lâzım olacak huşûşlar budurki ba'zı manşıbların azlinde (VARAK:33-A) ve naşbında kıtı çok haţâ olur, evvelen, defterdârın azlinde çok zarar vardır. Zirâ beytü'l-mâl-i müslimînin cem' ve şarfi ve hıfzı defterdâra münhasırdır. Öyle olunca azl ve naşbında çok haţâ olur, sâniyen tersâne emîni dağı buna kıyâsdır. Zirâ, tersâne büyük tañtanadır, sâlisen, cebecibâşı ve umûr-u (emin-i) tobhâne ve barut-hâne bunların dağı tiz tiz azl ve naşbı buna kıyâsdır, evvelen, şevketlû Pâdişâhımıza lâzım olacak budurki bu umûra naşb olunacak adamlar muğaddem imtiñân oluna, ba'dehu bu manşıblara naşb eyleyeki itlâf-ı mirîden ve cem'-i hazîneden ve lâzıme-i âlât-ı harbden vağtinde hazır buluna. Mesâlâ, defterdâr şu tarz ile naşb olunaki bağâ Defter-dâr Efendi seni işte kayd-ı hayât ile defterdâr naşb itdim evvelen, şol şart ile ki mâl-i mirînin (VARAK:33-B) tañşilinde ve gerek hıfzında tağayyüd eylesin, sâniyen, cebe-hâne ve tob-hâne umûruna nezâret edesinki düşman zuhûrunda bunlar dağı işe yaraya sana sipâriş olunan huşûşların birisinde ħiyânetin ve igmâzın zuhûr ider ise kendin kıtl ve malın, emlâkın min-küllî'l-vücûh mirîye zağt olunur deyu muhkem tenbîh oluna, sâlisen, tersâne emîni buna kıyâs olunmağ-la bu dağı bu tarz üzere naşb oluna, evvelen gerek tersânede olsun ve gerek defter-hânede olsun bir iki yerde kıtı vâfir ħidemât vardır, herbirine birer gûne iş tefvîz olunmuştur, bunların azlinde ve naşbında kıtı vâfir şey te'lef olur, öyle olunca bunlara tağrîr itdigimiz minvâl üzere bunların naşbını kayd-ı hayat ile evvelen umûr-ı tersâne Pâdişâhın derya seferine lâzım olacak umûrudur (VARAK:34-A) kapudân pâşâ hazretleri heman bir âlât-ı mülâhazadır. Zira altı ay Asitanede iğâmet ider ise altı ay dağı deryâ seferinde azîmet ider, anın nezâretinden kat'an tersâneye bir şey menfa'at olmaz ve Pâşâ-yı müşârünileyhin azlinde ve naşbında zarar-ı küllî vardır, gerek cebeci başı ve tob-hâne nazırı ve barut-hâne emîni bunların dağı azl ve naşbı buna kıyasdır zirâ seferler vuğunda âlât-ı harb ve gerek levâzım-ı cenk bunların isti'mâli kâbil olmadı, zirâ bunların itdigi ħiyânet bir târiğde olmamıştır, evvelen barut-u siyâh üç ecza ile vücûda gelur kükürd, kühercile ve dağı kömür bu zıkr olunan üç şey birbirlerine muğabîk olmağki işe yaraya barut-hâne emîni naşb olunan ħâ'inler kendi cerr-i menfe'atleriçün gerek (VARAK:34-B) kühercile ve kükürdü noğşan koyub bârut yalnız kömürden ibâretdir, teccessüs olunmağ iğtizâ eylese işe yarayan kühercileyi küffâra furuğt ider amale şâlih olmayan şeyi baruta idğâl ider, nitelim yukarıda iştirâci ile gemicilerin ħiyânetlerine benzer bir tarafa bârut irsâl itmek iğtizâ idüb üzerine naşb eyledikleri çavuş eger sefine ile gitmek lâzım gelse gemici ile ittifâğ iderler ve qaradan irsâli

iktizâ eylese deveci ile ittifâk iderler varulleri burğu ile delüb katı vâfir bârut serika eylediklerinden vardığımız mahalde noğşan gelmesun deyu yerine kum ve toprak doldururlar. Evvelen icrâsı fesâd bu mekrûhu daği zamm itdiklerinden bir dürlü isti'mâli mümkün degildir, sâniyen, cebe-hânedan ihrâc olunan âlât-ıharb (VARAK:35-A) ve levâzım-ı mühimmât, bunlar daği buna kıyâsdir, herbirisini ferdan ferdan bildirmek iktizâ eylese tûl-ı dirâz bir ma'nâ olur, şevketlü Pâdişâhımıza ve gerek şahib-i devlet efendimize bu zıkr olunan şeylere diğkat buyurmaları lâzime-i hâldendir, gerek umûr-ı devlet ve gerek muğâbele-i düşman bu adamlara muhtâcdır, bunlara gerek taqayyüdde ve gerek siyâsetde müsâmağa olunmayaki vağiyle iş görüle. Gelelim şadedimize, evvelen Pâdişâhlara lâzım olacak tedbirin birisi daği budurki, âlâdan ednâya varıncayadek gerek manşib olsun ve gerek atıyye olsun mustahaklarına virile ve bunlar ne gûne adamlardır deyu su'âl eylemek iktizâ ider ise evvelen vezâret bir kimesneye virilmek iktizâ eyledikde vezârete şâyeste ve lâyıq adamlara virile taşradan bir adama vezâret virilmek lâzım gelur ise (35-B) şöret-şi'arına nazır oluna ve aql ve rüşdü tecrübe oluna, ba'dehu hareketi ne gûne olduğu tecessüs olunduğdanşonra i'tâ oluna hidemât-ı Pâdişâhiden vâlâ-yı vezâret ihsân olunan kimesneler elbette şân-ı Pâdişâhiden umûr-u saltanata liyâkatı ola ve hidemât-ı Pâdişâhiden vezâret ihsân olunan kimesne saltanat-ı Pâdişâhiye bile gerek şevketlü Pâdişâhımıza ve gerek kenduye, rezâlet ne tarafından zühûr ideceğini fark iden adama virile, ocaqluya vezâret olsun ve gerek aher manşib olsun müsâ'ade olunmaya kâ'ide-i ocağ üzere ne iltifât iktizâ ider ise ol-mi'illi şöretlerine şân virile. Gelelim şadedimize, bu üç kimesnenin gerek iltifâtında ve gerek i'tâsında ve gerek menfâ'at ve gerek zararları neden neşet ider dir isen (VARAK:36-A), evvelen, taşradan vezâret virilecek kimesneye bir iki şey lâzımdır, evvelen, re'âyânın keyfiyyetini bilmek, sâniyen, celâlet ve şecâ'ati olmak ahvâl-i cengi bilmek düşman muğâbelesinde tedbir eylemek, bunları bildikdenşonra vezârete şayestedir, ve illa bu şeylerden arı ise vezârete lâyıq degildir. Zirâ, bu vezâretiden me'mûl olunan gerek taşranın nizâmına ve gerek erâzil-i eşkiyânın hağkından gelmege ve bir tarafından düşman zühûrunda def'ine kâdir olaki ser-dâr nasb olmağka lâyıq ve sezâvâr ola, bunlar kendinde olduğdanşonra vezârete müstehağ olur, hidemât-ı Pâdişâhiden vezârete şâyeste olan adama daği lâzım olacak budurki, evvelen, umûr-u saltanatı bile ve devlet-i aliyyeye ihtilâl ne tarafından zühûr eyledigini fark ide ve bir düşman hareket (VARAK:36-B) eylediginde neden neşet eyledigini bile ve etrâf, eknâfa yazılan emirler ne siyâğ üzere yazılacağını fark ide, zirâ yazılan emirlerde çok zarar-ı külli vâği' oluyor. Evvelen, zararları buki (budurki)

memâlik-i mahrûseye yazılan emirlerin cevâbında diğkat olunmadığından re'âyânın pây-mâl olmalarına sebep oluyor ve ba'zı cevâb varki ihtilâl bâ'is oluyor, evvelen re'âyânın pay-mâl olması bundan ne'şet iderki, mansıblardan tiz tiz vüzerâ azl oluyor. Misâlen, Erzurum Valisi Kütahyaya ve Kütahya Valisi Erzuruma bu iki vezîr mükemmel kapu ile azîmetlerinde ne gûne yollar da fuğarâyâ hasaret olur, herneçadar etba'larının zabt ve rabıtına kâdir olsalar daği elbette ekl ü şurbu re'âyâdan olmağ iktizâ ider, mücerred bu zuhûr iden hâdişe (hâdişeler) câ'izeyi ve ubudiyyeti (VARAK:37-A) almadan ne'şet idiyor, böyle huşûşda diğkat olunmadığından re'âyâ pây-mâl oluyor, sâniyen emirlerde taqayyüd olunmadığından bir şikâyetin künhüne vâkıf olunmaqsızın ya vüzerâ, yâ zâbıtân tekdîr olunduğundan tarafeyn ihtilâlden hâli degil, sâlisen, bu ihtilâl sebebiyle düşman daği devlet-i aliyyenin za'afını anlayub hareketine sebep olur, öyle olunca bu üç şeyin gerek zararını ve gerek ihtilâlinin def'ini fark itmege muhtacdır, sâlisen (rabian), bu huşûşa herneçadar liyâkatı var ise daği kendinde bir iki dürlü mazarrat olmağ iktizâ ider, evvelen, mazarratının biri müddet-i vaqtini hizmet-i Pâdişâhi ile (Pâdişâhide) geçürmişdür, sâniyen, taşra umûruna vaqıf degildir, öyle olunca kendine şân-ı vezâretin fâ'idesi yokdur, lâzım olacağ budurki, rütbe-yi vâlâ ihsân olunduğundan (VARAK:37-B) bir müddet İslambul'da (İstanbul'da) ikâmeti ikti zâ ider, sâniyen (sâlisen) ya nişâncılığ veyahud kâ'im-mağamlığa muhtâcirki, taşranın hâl (taşrada olanların hal) (ve) şânını ve gerek yazılan emirlerin mazarratını bile ki rütbe-yi vâlâyâ degil, belki mühre daği lâyığ(ve) sezâ-vâr ola, öyle olunca hidemât-ı Pâdişâhiden vezâret ihsân olunan adam buna muhtâcdır, muğaddem baş itdigimiz huşûş zuhûra gele, herneçadar şânı yoğ ise daği esrârına (kimesne vaqıf degildir. taşrada olan vüzerâların esrârına) herkes vâkıfdır, öyle olunca hidemât-ı Pâdişâhiden çıkan vezîr taşra vüzerâlarının üzerlerine mühre lâyığ olmağ taçaddüm ider, bir iki dürlü sebep ile evvelen sebebi budurki Pâdişâhlara cevâb alub, cevâb virmenin, tarîkini bilür, sâniyen taşranın (taşra) umûruna heves itmez, öyle olunca (VARAK:38-A) gerek Pâdişâhimızdan ve gerek saltanatdan (saltanatından) hafv ider, muvaffağ olmasına delâlet ider, taşradan vezâret virilenler mühre lâyığ ise daği bir iki dürlü hücneti vardır, evvelen, hücneti budurki elbette taşra gezen adamın herneçadar adli olsa (adli de olsa) ya kendinde(n) veyahud etbâ'ından zulüm şâ'ibesi zuhûr ider, pes, öyle olunca halk kendisini teşhîr itmege sebep olur. Evvelen, bir alay halkın merâmına müsâ'ade mümkün degildir. Öyle olunca saltanata noğşan gelmege yol bulur. Evvelâ şu cevâbı söylerlerki Anadoluyu harâb itdi, böyle celâliyi Pâdişâhimıza haber virene (virenin) hağ belâsını virsün dimege başlarlar, öyle olan kimesne yâ can hafvına veyahud saltanat hafvına düşer,

buna kıyâsen taqaddüm itmek iktizâ için ocaqludan vezârete (VARAK:38-B) lâyıķ ise daħi virilmesinde bir iki dürlü ĥatâ vardır, evvelâ ĥatâsı buki her gü rûh tarîķine heves itmezler. Zirâ tarîķini fi'ile çıkarmak her adamın kârı degildir, pes, öyle olunca, ĥatâ bundan zuhûr ider, ednâdan alâ rütbeye varınca ya degin tarîķiyle ĥareket itmemiş olur, iltifât olunmaķda kat'an fâ'ide olmaz, ben dirimki tarîķiyle olsa hem nizâma ĥâlel gelmez ve hem daħi umûrunda ĥatâ itmez, öyle olunca buna muhtâcdır, meselâ, buna delilin nedir deyu su'âl olunur ise Yeniçeri Ağalığından çıkan vezîrlerde mühre nâil olmuş yok ve ba'zen olanlar (dan) daħi nik - nâm olmuş yokdur, öyle olduķda herkes tarîķiyle iltifât olunmaķ iktizâ (VARAK:39-A) ider, herkes tarîķine heves itmediği ĥasebiyle ihtilâl iki şeyden ne'set itdi deyu yukarıda baş olundu idi, öyle olunca tarîķini fi'ile çıkaran adama aĥer tarîķ ile iltifât câ'iz degildir, zirâ, belki bir vaķitte lâzım ola, lâzım olacaķ buki ocaqlardan bir ĥâdişe zuhûr ider ise ya mazarratının def'i su'âl veyahud naşb olunmaģa iktizâ ider, böyle adamlara aĥer tarîķ ile iltifât itmek belki def'-i sikket gibi olur (gibidir) öyle olucaķ (olunca) herkes tarîķiyle kullanmada fâ'ide çokdur. Diğer tedbîr evvelâ, şevketlû Pâdişâhımız şu tarz üzere ĥareket itmeluki düşman fûrce bulmaya ve saltnata noķşan arız olmaya, zirâ bir ĥâdişe zuhûrunda gerek düşmana müte'alilik ve gerek umûr-u sâ'ire olsun elbetde bu ĥuşûşların meşvereti (VARAK:39-B) iktizâ ider, meşvereti şu tarz etme budurki işe temşiyyet virile, gerek ulemâ ve gerek sulĥâ ve gerek ricâl-i devlet bi'z-zât ĥuzûr-u ĥümâyûna ihzâr oluna, şevketlû, (kerâmetlû) Pâdişâhımız şu ĥiĥâbı cümleye ideki, evvelen, işte düşman ĥareket eyledi, bunun def'ine kâdir bir ser-dâr naşb itdigim zaman kimi naşb idelim ve kim vardır, varın cümleliz ittifâķen meşveret idin ve ser-dâr olunacaķ şaşşım daħi ĥareket ve sekenâtını ve gerek cesâretini ve re'âyâ-perverligini ve harb (ve) kıtâlde tedbîrini ve bu tarz ĥareket etmege herkim kâdir ise bana ĥaber virin v'Allahî vezîr-i azam bizi söyletmedi ve ulemâ efendiler bunu münâsib gördü ve ricâl-i devlet şöyle didi diyerek ĥaber virmemeniz iktizâ ider ise mücerred ĥazab-ı Pâdişâhâneme (VARAK:40-A) müstaĥaķ görürler ise bi'z-zât şevketlû, (mehâbetlû) Pâdişâhımız ol-şaşsı ĥuzûruna ihzâr eyleye, vüzerâdan ise bakâ Pâşâ gerek ulemâm ve gerek ricâl-i devletim ve gerek Sadrazamım seni üç tarz ile bana ĥaber virdiler, evvelâ, re'âyâ-perverligini, sâniyen celâletini, sâlisen ĥarb ve kıtâlde tedbîrini, göreyim seni, işte seni ser-dâr naşb eyledim. şadrazamın yanına var, senden şöyle bir tedbîr isterimki düşmana ĥâlib olasın ve memâlik-i mahrûsemi bu baĥâne ile ĥarâb ve yebâb itdirmeyesin ve beytü'l-mâl-i müslîmini (te'lef) etmeyesin deyu kenduye ruşşat vire ve ba'dehu ser-dâr naşb olunan vüzerâ her ne ki (ne ĥüne)

hayren ve şer'an tedbîr itdi ise muqaddemâ baş itdigimiz (VARAK:40-B) kim-seleri huzûr-u hümayûna ihzâr ve cümle muvâcehesinde itdigi tedbîri alenen fetih ve kırâ'at ide, ba'dehu şevketlû, (kudretlû) Pâdişâhımız gerek şâhib-i devlete ve gerek Şeyhülislâma ve sâ'ir ulemâya ve ricâl-i devlete şu hitâbı ideki bâkın efendiler, ağâlar Pâşânın tedbîri şer'e ve kânûna mu'tâbıkmıdır, degildir deyu hitâb eyleye, eger cümle ittifâken şer'e ve kânûna mu'tâbıkmıdır deyu haber virirler ise varın bunun iktizâ iden levâzımını gerek hazine olsun (ve) gerek yazılacak evâmîr olsun ta'yîn olunacak mübâşîr olsun bir sa'at evvel tedârikiine bâkın deyu ha'tm-ı kelâm eyleye. İn-şa-Allahü-te'alâ bu işe muvaffak olacağında şübhe yokdur, megerki taqdîr-i ilahî olmaya. Zirâ, Pâdişâhlar katında olan meşvereti bundan ziyâde iktizâ itmez (VARAK:41-A) Moskov senesinde daği bir işe muvaffak olunmadığı mücerred her kimi ser-dâr naşb itdiler ise tedbîri kat'an kendinden su'âl itmediler, hayren ve şerren herneki tedbîr olundu ise huzûr-u hümayûnda itdiler, evvelen, tedbîrde şu noşşan âriz olduki murâd-ı padişahi nedir deyu ibtidâ (-yı) emirde murâd-ı padişahiye teveccüh itdiler, ba'dehû pâdişâhın murâdı ne ise ana göre bir nizâm virdilerki aksi zuhûr ider ise söylemeğe mecâl ola deyu. Muvaffak olunur ise tedbîrde ittifâk itmiş olaım deyu bir kâhba ifrâğ itdilerki ne mağallinde muvaffak olundu ve ne tedbîrin hilâfı neden ne'şet eylediği ma'lûm oldu, merhûm Sultan Mustafa Han hazretleri daği tedbîrde noşşan itmedik lâkin muqadder-i ilahî böyle imiş diyerek bu huşûşa cümlesini hisse-yâb itdi (41-B) ve bana kimsenin tedbîrinde noşşan itdin deyu bahâne bulmağa mecâli kalmadı diyerek gicevegündüz hâb ve rahata terk idüb gâh pâşâ kapusuna ve gâh ricâl konaqlarına vararak işi bir dereceye iletdiki büyük ve küçük fark olunmadan kaldı, meselâ bir alây manşib arzusu olan kimesneler ejderhâ gibi ağızlarını açdılar, ne manşiba kâna'at itdiler ve ne beytü'l-mâl-ı müsliminin eklinden doydular ve gerek ulemâsı ve gerek ağâvâtı olsun kimi keşti ve kimi kayık peydâ itdiler ve kimi daği konaqlarda mechûl adamlar peydâ itdiler. Misâlen, pâdişâhımız, deryâdan bir şey su'âl buyurur ise kayıkçı ve gemiciden söz öğrenib pâdişâha haber viririz deyu müterakkib fırsat oldular, muhârebeden su'âl ider ise falan mağalde şöyle bir (VAFK:42-A) kulunuz var ve filân mağalde dahi kapusuz eşkiyâsı var, bunlara iltifât buyurulub kiminin manşib ile şânını terfi' ve kiminin kabâhatleri afviyle terğîb olunur ise sefere katî vâfir işe yarar adam gider diyerek bir alây hûn-hârları rüşvet alarak pâdişâha ifâde idüb memâlik-i mahrûseye hâvâle itdiler ve bu olan fesedâtı daği bilmeyerek bu güne lezzet-i pâdişâhiden hisseyâb oldularki memâlik-i mahrûsenin yapılub (yıkılan) ve yakıldığı vazifeleri olduğundan kat'-ı nazar ancak pâdişâhı ne güne celb ideriz ve cevâbına ne güne cevâb viririz deyu ıyâze'n-bi'l-lahî-te'alâ dünyayı herc (ü) merc itdiler ve

dünya umûrunda merâmılarına nâ'il olduklarında ayâ pâdişâhımız alem gâ'ibden su'âl itmek iktizâ ider ise dünyaya bir nizâm virdin VARAK:42-B elbetde buna daîhi bir tedârik görmen lâzımdır diyerek kimi dervîş ve kimi sâyis maqûlesi adamları bir he'yete koydular ki padişahımız alem-i gâ'ibe dâ'ir bir cevâb söylemek lâzım gelse derhâl padişahım kılunuz konağında dervîş Nazır namında bir du'acımız var ki hezâr kerre tecrübe itdim kerâmetinde kaç'an şübhe yok, ba'zısı daîhi ilm-i nücûmda mahir bir müneccim haber aldım ki yerde (ve) gökde ne olmuş ve ne olacak var ise casus ekberdir, iltifât olmak iktizâ ider ise cümle müşkül işlerinizi hâl ider diyerek Allahü-te'alâ hazretlerinden korkmaz ve peygamberden hayâ itmez zalimler nâmûs-u pâdişâhiyi bir dereceye iletdiler ki umûr-u saltanatı unutturdular. Dilerim ki Allahü-te'alâ hazretlerinden şân-ı pâdişâhiyi böyle adamların şer'lerinden me'mûn ve mahfûz eyle amin (VARAK: 43-A). Şevketlû kerâmetlû padişahımızın gerek vezîrinde ve gerek ricâl-i devletinde müşâvereye müstahakk olunan kimesneler hezâr kerre tecrübe olunmuş adama muhtacdır ki merhûm Sultan Mustafa Han hazretlerinin başına gelen seyyie gibi olmaya, şevketlû padişahımıza lâzım olacak tedbîrin birisi budur ki, evvelen, bir şeye şürû' olunmak iktizâ eylediğinde elbetde bu husûsa bir adam me'mûr olmak iktizâ ider ve me'mûr olan kimesne (daîhi) mücerred buna muhtacdır ki umûra hâlel gelmeye, evvelâ, bu aşırımızın adamları bir şeye mübtelâ oldular ki fırsat ganimetdir dimeğe başladılar, bir işe me'mûriyetinde gerçi ben bu işi görürüm, lâkin buna muhtacdır ki bu işe muvafak olayım diyerek pâdişâhi ve gerek sahib-i devleti kendine meyl itdirir ve şöyle cevâb ider ki, gerçi efendim ben bu işi görürüm, (VARAK:43-B) lâkin, efendimizden niyâzım budur ki ya kâdr ü şânımı terfî' veyahüd şu manşibi i'tâ buyurmağa muhtacsız ki bu iş vücud-pezîr ola diyerek merâmına nâ'il olmağa sa'y ider, evvelâ pâşâhlık arzusunda ise rütbe-yi vâlâyâ talib olur, merâmına nâ'il olduğunda derhâl sözünden nükûl ider, gerçi ben bunu böyle söyledim ve bu işi görmesine (görmeği) ta'ahhüd itdim idi, lâkin, bu iş didiğim gibi değildir diyerek tedbîr-i aher itmeğe başlar. Zirâ merâmına nâ'il oldu, meselâ cevâb ider ki bu iş şöyle görülür ve böyle görülür ve bu kadar mala muhtacdır deyu me'mûr olduğu işi unudur, kendi cerr-i menfe'atine düşer, bu aşırda hezâr kerre vâki' oldu, berâ-yı maşlahatdır deyu belki muradına nâ'il olur (ve) bu işe sülûk iden şahşım (şahşılar) daîhi iki (VARAK: 44-A) fırkadır. Fırkanın biri buna kenduye okur-yazarlığı söyledir, bir iş zuhûrunda taleb olur ki şânımı terfî' zımnında yâ mevleviyet veyahut hâcegânlık (a) taleb olur, hâline nazar olunsa, elif-bâ cü'züne (okumaya) liyâkatı olmaz, öyle olunca her iş buna kıyâsdır (şevketlû, mehâbetlû) Pâdişahımıza lâzım olacak tedbîr budur ki, me'mûr olduğu hizmet i edâ itmedikçe ne şânına (şânını) terfî', ba'dehu niyâzına mü-

sa'ade olma ki, şöyle cevâb virileki edâ-yı hizmet itdikdenşonra niyâzına müsâ'ade olunur deyu def' oluna, hizmetine muvaffak olunur ise (şânına lâyıık olan niyâzına müsa'ade olunur) mâni' degildir, zirâ, bunun bir iki dürlü mazarratı vardır. Evvelân, mazarratının birisi, lâyıık olmayan manşıbı herkes kendine çok görür, Pâdişâhımıza lâzım olacak herkesin hâline-nazar (VARAK:44-B) ide, ma'rîfetine göre i'tâ ve tîriğine göre rütbe virildiği hâlde herkes ma'rîfetine ve tîriğe heves ider, buna nisbet şevketlû Pâdişâhımızın düşman mukâbelesinde iki güne i'tâsı var idi ki halk-ı alem buna nâ'il olanlara gıpta iderlerdi, evvelen birisi kaftan ve birisi çelenk, ikisini daği ol-şadar mübtezel itdilerki, şimdi aşla tîlibi yokdur ve istimâ'ımıza göre evâ'ilki muhârebelerde mezkûr şeyler için canlarını fedâ iderler imiş, bu aşrımızda kelle götürene çelenk teklîf olursa ne eyleyim çelengi bana altun virin deyu cevâb ider oldular. Öyle olunca pâdişâhlarımıza (Pâdişâhımıza) lâzım olacak gerek i'tâ olsun ve gerek terfi'-i şân olsun gayetle diğkat lâzımdır, veķâyî'-i ba'zî hâvâdiş: Evvelen, şevketlû (kerâmetlû) Pâdişâhımıza (VARAK:45-A) lâzım olan huşûşun birisi de budurki, gerek voyvodahğ olsun, gerek iltizâm olsun mechûl adama sipâriş itmek haşadır, mücerred bir iki türlü mazarratı zuhûr ider, böyle huşûşlara sipâriş olunacak adamlar bunlardırki, evvelen, taşra umûrunda tecrübe olunmuş ola ve il memleket şâhibi olmağa muhtac ki re'ayâ rahat ola ve eşkiyâ daği fürce bulmaya, bu aşırda umûr mechûl adamlara kaldı. Zirâ, muķaşa'aların mîrisini ve gerek irâdını arturdılar, liyâķatı olan kimesneler almak iktizâ cylese bir alây nâs zarar ve fâ'idelerini fark itmeden şöyle cevâb iderlerki, kadimü'l-eyyâmdanberu mîrisi budur diyerek gâh Asitâneye teşekkî ve gâh tekdîr güne hareketlerinden kendilerine ye'is gelmek ile bu maķûle zâbitlikden (VARAK:45-B) bi'l-küllîye vâz gelmeleri muķaşa'a şâhiblerinin tamâ'-ı hâmindan ne'şet itmişdir, misâlen, şimdi bu güne zâbitlikler ricâl kapusuna düşdü veyaşud taşradan gitme bir alay müflise düşdü, evvelen, şarraf keferesinden mu'amele ile aķçe alub bu işin vücûd-pezîr olmasına kefer-e-i mesfûrun delâletiyle nâ'il olur, şarraf-ı mesfûr daği hilesinden nâşi rehin olacak şey olmadığından senedâtı iki kat ider, birisini kendi zimmetinde hıfz ider ve birisini daği voyvoda zimmetine virir, bir iki ay mürûrunda virdiği aķçeyi maşlûb ider viremeyeceğini aklı müşâhede eylediginde derhâl oldugu maşalde ser-eşkiyâ kim ise su'al idüb yedinde olan senedi ana gönderir, bu hileye daği kana'at itmeyüb ricâl kapularında tavşîye kağıdıyla (VARAK:46-A) şahs-ı mezbûru bir kâlîba ifrâz (ifrag) iderki hîdemât-ı devlet-i aliyyeden dem urur olur, giden mechûl daği zulume liyâķatı var ise bir alây ümmet-i Muhammede tasalluşa, gâh umûr-u beldeye tasalluş itdiğinden halk bunun keyfiyyetini devlet-i aliyyeye bildirmek lâzım gelse derhâl

şarrâf-ı müfside mekdub yazıb işte şikâyetçiler gitdi, eğer bunları ber-takrîb ile def' itmez isen sana olan deynimi bir vechile edâ idemem deyu iş'âr ider, şarrâf-ı mesfûr daîi akçe zâyi' olmasın deyu eli (ve) ayağı tutuşur, başlar kapularda kelb gibi teferru' iderek hilesini fi'ile çıkarub şikâyetçi olan derdmendlerin keyfiyyetlerini ifâde etmek sizin ya bir tarafa nefy veyahud küreğe korlar, öyle olunca hâlâ bu işler hezâr kerre vâkı' olmuşdur, VARAK:46-B şevketlû pâdişâhımıza ve gerek şahib-i devlet efendimize bu keyfiyyeti tecessüs ve umûra kudreti olmayan adamları def' eylemek şânındandır. Zirâ, bu ma'külê şeyler ile ihtilâl ne'şet idiyor, evvelâ, devlet-i aliyyenin şânına noğşan gelen vekâyi'idirki takrîr idelim. Meselâ, ta'hrîr olunan emirlerde hazinenin kûlletini ve devlet-i Al-Osman'ın za'afını ta'hrîrini şarahaten yazar oldular, bunun bir iki dürlü hücneti vardır. Birisi budurki, evvelen düşman zuhûrunda her kime bir iş sipâriş olunur ise iptidâ hazinenin kûleti ta'hrîr olunur, mücerred bu işin görülmemesine vesiledir, düşmanın celâletine ba'ışdır, düşman mu'abelesinde olan serdârın gerek kereminin (kereminden) ve gerek celâletinin (den) noğşan olmayaki düşmana mu'âvemet ide. Öyle olunca bu cevâblar ancak (VARAK:47-A) düşmanın celâletine ba'ış olur. Zirâ, devlet-i Al-Osman'ın mâl ile iftihârı yokdur, mücerred şöreti te'dîb ile ve celâlet iledir öyle olunca bu yazılan cevâb şâna lâyıq değildir. Nitekim bu huşûşa delîlin nedir deyu su'âl itmek iktizâ ider ise seksen iki tarihinde Moskov zuhûrunda merhûm Sultan Mustafa Han hazretleri celâletine ve şecâ'atine bakmayub mücerred mâl ile umûru idare ederim deyu bu kadar hazine itlâf eylediğinin ne fâ'idesi oldu. Öyle olunca bizim devletimiz mâl ile idâre olmazki, bu cevâbı (cevâbları) ta'hrîr ideler (idelim), ötedenberu meşhûr cevâbdır ki, her şey aşluna râcidir dimişler. Öyle olunca Devlet-i Al-Osman bu saltanat ve ta'ntanaya mâl ile mâlik olmadı. mücerred celâlet ve şecâ'at ile nâ'il oldu, öyle olunca (VARAK:47-B) hazinenin kat'an fâ'idesi yokdur ve hazine ile idâre olmaz, mücerred şevketlû Pâdişâhımızın celâletinde ve tedbîrinde noğşan olmayaki bu işler idâre ola, yoğsa böyle cevâblar ancak hasene delâlet ider. Evvelen Devlet-i Al-Osman'da gerek hazineye ve gerek şörete ve gerek askere bir Pâdişâh mâlik degildir, şevketlû Pâdişâhımıza cümlesi muhtâcdır, evvelen bir devletden Devlet-i Al-Osman mâl gelmez, gelen cümlesi rızqdır, öyle olunca geçinmeleri Al-Osman Pâdişâhının sâyesinde olmuş olur, şevketlû Pâdişâhımız bir iki sene metâ'alarına iltifât itmemek lâzım gelse cümle devletlerine za'af-tari olacağına iştibâh yokdur. Evvelen, Moskov devletinin hazinesi alât tükedür ve sâ'irleri daîi buna kıyâs olmağla Al-osman cümlesi hâlel olmazlar (ihtiyacdan hâli olmazlar). Şevketlû (VARAK:48-A) (kerâmetlû) padişâhımıza lâzım olacak hareket budurki, memâlik-i mahrûsesini hıfz ide, herkesin ma'kâdirine göre iltifât ide ve askeri-

nin nizâmını vire ve iktizâ iden müşâvere (yi) ehlerinden su'âl ide, bundan ziyâde hazine olmaz, bu kadar hâdişe buncalayın noksâniyetden zuhûr eyledi, evvelân tedbîrde şu noqsân oluyorki bir düşman zuhûrunda gerek askeriye ve gerek naşb olunan ser-dârdan su'âl olunmaz oldu, hitâb ve su'âl ricâl-i devlete ve ulemâya düşdü, öyle olunca bir işe muvaffak olunmaz oldu. Evvelen, bu üç fırkadan su'âl olunacak cevâblar budurki ricâl-i devletden ve vüzerâdan memâlik-i mahrûsenin hıfz ve hırâseti ve gerek nizâmı ne gûne olur ve askeri tâ'ifesinden sûtâl olunacak budurki muhâbele-i cengde (VARAK:48-B) ne gûne hareket itmeli ve düşmana ne gûne gâlib olmalı ve ulemâ efendilerden bu iki fırkanın cevâbları şer'e ve kânûna muhtâbıkmıdır deyu sûtâl olmaliki tedbîre noqsân gelmeye ve herkes umûriyle meşgul ola, şimdiki vaktimizde cengi ulemâdan ve şer'i cühelâdan şorar olduklarında bir meşveret netice virilmeden kaldı, hayren ve şerren bu kadar cevâblar tahtîr olundu, bunun ile iktifâ idelim ve bundan sonra askeri tâ'ifesinin gerek nizâmında ve gerek hareket ve sekenâtında ve gerek mu-bele-i cengin tedbîrine şüru' idelim, ibtidâ-yı emirde şevketlû Pâdişâhımıza lâzım olacak budurki yeniçeri ağasını ve kul kethüdâsını huzûruna ihzâr ide, bağa ağ gerek serhadda ve gerek ve gerek Asitânede ve gerek taşralarda ulûfesini virdigim ne kadar yeniçeri kullarıma (VARAK:49-A) mâlik isem defterini senden isterim deyu, hitâb eyleye, zirâ, bir düşman zuhûrunda sizleri sefere ta'yîn eyledigimde, killet askerden haber virirsiz, ulûfe ve tâ'yîmünüz tedârikinde defterdârım aciz kalmışdır. İbtidâ-yı emirde cevâb idersiniz ki sefere şu kadar serdengecdî bayrağına muhtacdır ve şu kadar müceddeden taşhîh be-dergâh olmağa muhtacdır diyerek cerr-i menfe'atinize düşüb memâlik-i mahrûsemi ihtilâle virdiniz, re'âyâ keferesine varınca askeri olmadık kimesne kalmadı, taşralarda iş bitmeden kaldı, sefere gider (giden) yok, kendiler daği (gâh) ulûfe ve gâh ta'yînat diyerek gerek vezîr-i azamı ve gerek ser-asker naşb itdigim vüzerânın kimini tekdîr ve kimini katl eylediniz, bu rehâvet mücerred askerdenmidir, yoğsa naşb olunan zabıtlar nâ -ehl olduğundanmidir (VARAK:49-B) neden ne'şet eylediği ma'lûmum olmamağla eger zâbitlerden ise varub bu huşûşa kâ'ide-i ocağ bilür ehil adamları müceddeden zâbit naşb idesin, nâ-ehl olanları ocağdan ihrâc idesin deyu, ihtilâl eger askeri tâ'ifesinden ise dirlikde medhâli olmayanları askerilikden ihrâc idesin, ecdâd-ı izâmım vâkitlerinde bu kadar hizmet vücûda götürdüğünüz (ma'lûmumdur), mücerred, nâ-ehl olanları zâbit naşb eylediginizden ne'şet eylediği ma'lûmdur (ma'lûmumdur) deyu hitâb eyleye. Zirâ, istima'ım olduki rüşvet alarak katî vâfir mechûl kimesnelerin kimin(i) turnacı ve kimini haşeki naşb eylediginiz ma'lûmumdur, bir hâdişe zuhûrunda kâ'ide-i ocağ bilmez kimesneleri taşralara irsâl ile rüşvet alarak baqqal ve çaqqala (VARAK:50-A) varınca (dek) bayrak virüb

agâ itdiler, aşlında ve neslinde askerilik olmayan kimesneleri ocağa idhâl itdiler ve ocağın ırz ve namûsunu pâ-y-mâl itdiler, düşman mukâbelesinde celâlet üzere hareket ider kalmadugu, mücerred nâ-ehl ocağa idhâl olduğunuzdan (eylediğinizden) ne'set eyledi deyu te'dib yollu hitâb eyleye. Ba'dehu bir eyyâmdan sonra gerek agâyı ve gerek kul kethüdasını tekrar huzûruna ihzâr idüb size tenbih eyledigim cevâba nizâm virdinizmi deyu su'âl buyrula, eger cevâblarında bir netice olmayub leyte ve le'alle ile cevâb virirlerse cevâblarına nazâr oluna, liyâkatları varmı yokmu fark olunmadıklarında liyâkatları zâhir olunur ise mukaddem bast eyledigimiz su'âl üzere deftere nazâr buyrulduğı ve (ba'dehu) askeri üç sınıf (VARAK:50-B) eyleye, bir sınıfını koruyucu ve oturağ ve alile ihrâc eyleye ve iki sınıfı ile sefere hazır olun deyu tenbih buyuralar, serhadd-ı mu'azamalardan ma'ada hernekadar az olsa yine elli bin güzide asker çıkar, cebeci dağı buna kıyâsdr, ikinci tedbir budurki, tobcu ve humbaracı, bunların dağı zâbitlerini huzûra ihzâr eyleye, başka topcubaşı ve humbaracı seferler vuğu'unda ecdâd-ı izâmım vaktinde nice ma'rifetler vücûda götürdüğünüz ma'lûmum iken şimdi zuhûr iden seferlerde gerek tobcu ve gerek humbaracı ma'rifeti zâhire çıkmış bir kimesne olmadığı ma'lûmum olmağla bu makûle rehâvetiniz ma'rifetluve i'tibârınız olduğundanmi (olmadığındanmi) ne'set eyledi, yohsa nâ-ehli Ocâğa idhâl eylediginizdenmi ne'set eyledi, gerek keyfiyyetiniz (VARAK:51-A) ve gerek askerinizin defterini isterim deyu Yeniçeri Ağâsına hitâb olundugu minvâl üzere anlardan dağı defteri matlûb oluna. Ba'dehu liyâkatları zâhire ihrâc olunduğdan sonra iktizâ iderki yeniçeri ağasını ve Kul Kethüdâsını ve zağarcı ve saksoncu ve sekbanbaşı ve cebecibaşı ve tobcubaşı ve humbaracıbaşı müceddeden huzûra ihzâr ve şu tarz üzere cevâb olaki, sizin bu tarz askere nizâm vireceğiniz ma'lûm-u hümâyûnum olub ba'zı ecdâd-ı izâmlarımın vaktinden bu vakte gelinceyedek ocağlu ocağlarınız nizâmları ve kâ'ide-i ocağ üzere hareket iderken nice nice hizmetlerde muvaffâk olduğunuz cümlesine (cümlesi) ma'lûmumdur, lâkin bu esnâda sizden zuhûr iden rehâvet iki şeyden zuhûr eylediği (VARAK:51-B) bu dağı ma'lûmumdur deyu hitâb eyleye, evvelen ne'set iden iş bu olduki ocağlarınıza nâehilleri idhâl itdiginiz, rüşvet ile menâşiblere idhâl olur oldunuz, cümle askerinin ağır esâmilerini ricâl ve ulemâ kapusunun hizmetlerine virdiniz, askeri tâ'ifesine sözünüz geçmek muhâl oldu, asker dağı sizden yüz döndürdü, sözünüzün müfûzu kalmadığından işlere muvaffâk olunmamak bundan iktizâ eylediği ma'lûmumdur diye ve bundan sonra dağı umûrunuza cümlelenizi mu-rahhas itdim, hatır, gönül dinlemek ricâ ider olur ise eslemeyüb askeri tâ'ifesinden olmayan esâmeleri min-küllî'l-vücûh kurreye çalasızki sözünüzün nüfûzu ola ve emrimi yerine götüresiz deyu hatm-ı kelâm ide, üçüncü tedbir budurki

(VARAK:52-A) bu tedbîrin vücûda gelmesinde zâbîtanların liyakatları (yok) ise nizâm virmenin târiki budur ki, evvelen, şevketlû Pâdişâhımız ayak divânı ide. Ba'dehu, muqaddem baş itdigimiz ağâlar ve ocağ ihtiyârları ve odabaşılar ve sâ'ir zâbîtan-ı asker huzûr-u hümâyûna ihzâr ve bi'l-müşâfehe şöyle hitâb ideki bağa yeniçeri ihtiyârları ve odabaşılar ve sâ'ir zâbitler ötedenberu sizler askerimin güzidesi olub gerek teşhîr olan kal'alar, gerek düşmanın muhâşara eylediği kal'alarda ve gerek şufûf-u cengde itdiginiz dilâverlik cümle ma'lûmum iken şimdi bu seferler vukû'unda sizlerden bir hizmet vücûda gelmeduğu böyle gayretsizliğiniz sizdenmi zühûr eyledi, yoğsa zâbitleriniz nâ-ehl olduğundanmi (VARAK:52-B) zühûr eyledi deyu su'âl oluna. Elbette bunların cevâbı cümle zühûr iden iş şevketlû Pâdişâhımızın ma'lûmudur derler, şevketlû Pâdişâhımıza lâzım olacak bundanşonra cevâb budurki, işte bunları size ağa itdim ve bunu kul kethüdası itdim ve bunu sekbânbaşı itdim, ve bunu tobecu (ve bunu turnacıya) bunu humberacıbaşı itdim, göreyim sizi bundanşonra ne gûne hareket vücûda götürürsüz ve ne gûne uğûr-u hümâyûnumda bezl-i vücûd idersiz deyu cümleye hitâben hitâb eyleye. Ba'dehu gerçi ağâların kuşuru olduğu ma'lûmum olduğundan işte azl eyledim, bundanşonra ağâlarımıza bahâne bulacak bir iş kalmadı bundanşonra gerek ortalarda ve gerek taşralarda ötedenberu askeri olmayan kimesneleri sizde bu yoldaşımızdır deyu şâhib çıkmayasız ve içinizde (VARAK: 53-A) nâ-ehl olanları ocağlarımızdan ihrac idersiz ki ocağımız nizâm bulmuş ola deyu hitâb ola. Ba'dehu gerek naşb olunan ağâlara ve gerek ocağ ihtiyârlarına, cümleye, şevketlû Pâdişâhımız teveccüh ide ve böyle cevâb vireki, bakın ağalar yeniçeri kullarım ne gûne cevâb itdi, işitdinizmi bundanşonra gerek ricâl kapusunda ve gerek ulemâ kapusunda ve gerek dirlikde alâkası olmayanlarda nekadâr esâme vâir ise cümlesini kurreye çalasız ve münâsib kullarıma hizmetine (yümn-ü hizmetine) ve ma'rifetine göre vireziz ve ocâğında târikinin doldurmuş ihtiyârlara kâ'ide-i ocağ üzere dirlikleri virmesi (virilmesi) murâdumdur deyu şevketlû Pâdişâhımız hatm-ı kelâm eyleye, Pâdişâhımızın kendulerine olan (VARAK:53-B) bu gûne nevâzeş ve kerem ma'lûmları olduğda cümlesi sem'an ve tâ'atan diyeceklerine şübhe yokdur. Öyle olunca bu iş nizâm bulmuş olur. Zirâ meşhûr cevâbdırki, (El-insânu abdû'l-ihsâni) dimişlerdir, dördüncü tedbîr budurki gerek ağâların ve gerek odaların nizâmı bundan ziyâde olmaz. Gelelim taşra (taşrada) olan askerinin nizâmına. Bunun daği tedbîri budurki bildigimiz rütbe (mertebe) ifâde idelim, evvelen, şevketlû Pâdişâhımız cümlesine teveccüh idüb şöyle hitâb ideki, seferler vukû'unda nâ-ehl olan gerek turnacı ve gerek haşeki olsun asker ihrâcına me'mûr olduklarında tama'-ı hâmlarından nâşi bakkal ve çaqqala bayrak virüb re'ayâ maqûlelerini askeriyye idhâl eyledikleri daği ma'lûmumdur, bunun daği

nizâmını sizden (VARAK:54-A) isterim ne dursiz deyu hitâb eyleye, elbette anlar daği fermân Pâdişâhımızdır deyu cevâb virirler, öyle olunca taşranın tedbirine daği şürû' idelim, şevketlû Pâdişâhımız cümleye hitâb ideki bir vezîr Anadolu'ya ve bir vezîr Rumeline ta'yîn iderimki (iderim) ve sizden ma'tlûbumdurki kâ'ide-i ocağ bilür bir ağâ ve ocağda perverde olmuş bir ihtiyâr ve kâ'ide-i ocağ bilür bir oda başı ve bir usta bu huşûşa siz daği münâsib gördüğünüz adamları ittifâken ta'yîn idesiz ve şu tarz üzere kendilerine bildiresizki askerilikde alakası olmayanı ve dirliğe müstahaqq olmayanların dirlikleri çalma ve askerilikden ihrâc idesiz ve ihrâc olunması ma'tlûbumdur ne dursiz deyu su'âl oluna. (VARAK:54-B) Elbetde bunların daği Padişahımızın murâdı ne ise bizim daği murâdımız odur deyu cevâb virirler. Tarafeynin keyfiyeti ma'lûm olduğdanşonra tedbir budur ki, evvelen, iki vezîr intihâb oluna, vezîrlere daği şu hitâb olunaki işte birinizi Anadolu'ya ve birinizi Rumeline ta'yîn eyledim, bu ocakdan me'mûr olan adamları maiyyetinize alasız, şu tarz üzere hareket idesiz, evvelâ, cerr-i menfe'atinize düşüb ve işin vücûd-pezîr bulmamasına sebep olursunuz. Ceddîm ruhu için amân ve zamân virmem, katl iderim deyu tenbîh oluna, ba'dehu tedbir budurki, ocakdan memûr olan adamları ma'iyetine alasın ve şu tarz üzere hareket idesinki dirlikde medhali olmayan ve askerilikde alakası olmayanı kâ'ide-i ocağ üzere (VARAK:55-A) dirlikden ihrâc edesin deyu tenbîh idüb yenini ve yakasını kesesin ve kisvelerini değışdirüb re'ayâ defterine idhâl idesin deyu tenbîh oluna, ba'dehu gerek dirlikden ihrâc olmasında ve gerek kisvelerini tebdil olmada ve gerek re'ayâ defterine idhâl olmada i'nâd ve muhâlefet ider olur ise siyâseten katl eylesin, bu bahâne ile kazada (kaziyyede) medhali olmayanlara iş itdirmeyesin ve bu mustahsen görülen umûra hâlel gelmek iktizâ ider ise anlara olacağ uqûbet sana olur deyu muhkem tenbîh oluna. İnşa'allahur-rağman böyle hareket olunur ise bu iş âsân tarik ile nizâm bulur, hem Pâdişâhımız ocakları taşih itmiş olur ve hem daği memâlik-i ma'rûse nizâm bulur ve bir hâdiçe zuhûrunda iş (VARAK:55-B) görülmüş olur, bundan âsân tedbir olmaz, sipâh ve silâh-dâr ocağı daği buna kıyasdr. Lâkin, bunların nizâmları yalnız ağâlarıyla olmaz, zirâ, ağâlarının senede biri tebdil ve tağıyîr olur ve ocağdan olmadığından mücerred ağâlarıyla buna nizâm virilmez, bu ocağın nizâmına hâlel götüren budurki, evvelen bunların esâmileri çavuşlarındadır ve katî çok daği ricâl ve ulemâ hidemâtındadır ve çok esâme daği eşnâf ma'kûlelerine geçmiştir, bunların nizâmı esâmelerinin teftişiyle olur. Zirâ, bu iki ocağ bir he'yete girmiştirki, ismi var, cismi yok ma'kûlesidir, hasâret-i miriden gayri bir şeye müfid degildir. Öyle olunca bunun nizâmı daği bu tarza iktizâ ider, evvelen, bu huşûşa mücerred ve şahib-i devlet mübâşir ol-

mağ lâzımdır ve (VARAK:56-A) şevketlü Pâdişâhımız daği bu tarz üzere hareket itmeluki bu iki ocağın nizâmı virile, öyle olunca buna muhtacdırki Yeniçeri Ocağının ağâları misüllü bunların daği zâbîtleri huzûra ihzâr olunub başka silâh-dâr Ağâsı ve sipah Ağâsı ve çavuşân ve zâbîtânı-ocak ve sipâh ve silâh-dâr kullarım ecdâd-ı ızâmım vaktinde katı vâfir hizmete muvaffak olmuşlar iken şimdi sipâh ve silâh-dâr ocâğımı bir he'yete koydunuzki ismi var, cismi yok, itlâf-ı mîriden gayri bir şeye müfid degildir, bunun daği taşhîhi mücerred matlûbumdur deyu hatm-ı kelâm oluna. Ba'dehu şâhib-i devlete şu tarz üzere hitâb olunaki, senki şadrazamımsın bu huşûşa seni mübâşir naşb eyledim, mücerred defterlerini götürüb (getürdüb) bi'z-zât nazâr idesin, gerek cavûş manşiblarında (VARAK:56-B) ziyâde olan esâme ve gerek ricâl ve ulemâ kapusunda, huddâmlarında olan esâmeyi minküllî'l-vücûh kurreye çalasin, çavuş müfsidleri ve gerek kâtibleri ve gerek sâ'ir zâbîtân sana doğrusunu haber virmeyüb nizâma hâlel virmek iktizâ ider ise ibretü's-sâ'irin bâb-ı hümâyûnda rakabeleri darb oluna deyu tenbih buyurula ba'dehu şadrazama şu tarz üzere emir buyurmalı ki ulûfe ihrâc olduğunda bi'z-zât huzûrunda tevcih eylesin ve ulûfeye çıkanlara şöyle su'âl idesinki sen nirelisin ve ismin nedir ve bu esâmeye sen ne tarz ile mâlik oldun ve kaçkı seferi virdin deyu su'âl oluna cevâbında hatâ itmez ise ulûfelerini viresin ve esâmeye müstahak olmayanların esâmelerini kurreye çalasin dirlikde medhali olmayanları (VARAK:57-A) ricâ ve şefâ'atlerini dinlemeyüb esâmelerini kurreye çalasin deyu tenbih oluna. İn-şa'Allahüte'alâ bu iş vücûdpezîr bulmasına delâlet ider, bu huşûş şâhib-i devlet efendimizin himmetine muhtacdır, istimâ'ımıza göre evâ'il seferlerde düşman sarı bayrak ve kırmızı bayrak varını deyu su'âl iderler imiş, öyle olunca bu bir işe yarar asker olmak gerekdir, bu ocağların nizâmı elbette şevketlü Pâdişâhımıza lâzımdır ki, düşmana gâlib ola, sâniyen erbâb-ı timârın nizâmını daği bildigimiz mertebe tedbîrine şüru' idelim, şevketlü, kerametlü, Pâdişâhımızın murâd-ı hümâyûnları zuhûr ider ise ol-daği bu tarz üzere nizâm bulur. Evvelen timâr sipâhisinden itâ'atlü asker yok iken gerek ihtisâmde olsun ve gerek itâ'atde olsun (VARAK:57-B) bir hâle girif-târ oldular ki, ta'biri vaşf olunmaz bir tarafa me'mûriyetlerinde at ile gidenler atlarını şatub piyâde gelurler ve piyâde gidenler silâhların şatarlar bunların bu hâle girif-târ olması üç şeyden ne'şet eyledi, evvelen, bir yere me'mûriyetleri iktizâ itdikde cebe defterleri ser-askere gider ve ne kadar işe yarar timârları var ise birer bahâne ile etbâ'larına tevcih itdigine kana'at itmeyüb işe yarayan alaybeylerini daği tebdil ve tağyîr itdiklerinden bu sebeb ile bayraklarda nefer kalmadı, alaybeylerinin daği sözü geçmez oldu ve mâbeynlerinde ihtilâl vâki'oldu, ikinci işe yarayan timârların ekserisini ricâl kapularında ve vüzerâ dâ'iresine düşdü, üçüncü ağır timârları olanlar havfla-

rından nâşi ber takrib gedik (VARAK:58-A) per-yerâ (peyda) itdiler, bu sebeb ile bayraklarda nefer kalmadı ve kendilerinden bir hizmet me'mûl olmaz oldu, böyle olunca buna da nizâm virmek iktizâ ider, bunun nizâmına şüru'olunmak iktizâ ider ise kıyûdâta nazar oluna, her eyâletde nekadâr kırye (kıyîd) var ise ma'lûm-u hümayûnları olduğda gerek Anadolu ve gerek Rumelinde, gerek taht-ı alaybeyleri ve gerek sancağ alaybeyleri ceste ceste huzûr-u hümayûna ihzâr ve alaybeylerinden şöyle su'âl olunaki bir yere me'mûr olduğunuzda nekadâr bayrağınız altında nefere maliksiz deyu hitâb oluna. Ba'dehu, cevâblarında neferlerinin nokşânını haber virdiklerinde kuşur-u ma'adâ neferleriniz nice oldu deyu hitâb olaki, ba'dehu cevâb iderlerki kimi İstanbul'da ricâl kapularında ve kimi (VARAK:58-B) vüzerâ, kapularında olmak takribiyle sözlerimiz geçmez oldu ve bayraklarınızda nefer kalmadı deyu elbette haber virirler, öyle olunca buna tedbîr budurki, şöyle bir hâtt-ı hümayûn şâdir ola ki gerek erbâb-ı timâr ve gerek müteferrika ve çavûş umûmen gerek ze'ametlerinde olsun ve gerek timârlarında olsun ev-barğ binâ idüb ve kenduler daği eküb-biçesiz deyu re'âyâlarınızın öküzü olmayanlara öküz ve tohumu olmayanlara tohum viresiz ve bu hâtt-ı hümayûnumun muğâyiri gerek hâne binâ itmekde ve gerek re'âyânızın levâzımını görmekde ve gerek bir tarafa me'mûr olduğunuzda bayraklarınızın altında mevcut bulunmamak lâzım gelur ise timârlarınız sancağ mülâzımlarına tevcih olunub mutaşarrif olduğunuz vâkıden tevcih vâkıte gelinceye degin hâşilâtı (VARAK:59-A) tefahhuş oluna ve mîriye kabz olunacağı muhakkağ bilesiz deyu bu siyâğ üzere hâtt-ı hümayûn sadır ola ve bu nizâmın azîm müşâhedesi me'mûl olunur hem böyle nizâm bulur hem-daği re'âyâ ma'mûr olur ve bir tarafa me'mûriyet iktizâ ider ise mükemmel gitmelerine sebeb olur. Ba'dehu tażyîki (teftişi) daği şu siyâğ üzere olmaliki bir yere me'mûriyeti zühûrunda hidemât-ı devlet-i aliyyeden hağkı ketm etmez ve bu huşuşa aşına şevketlü Pâdişâhınızın emrini yerine götürür bir kılları me'mur ola ve ol-havâlide olan vüzerâyâ daği şöyle bir emir şâdir olaki bundan muğaddem şöyle nizâm virildi ve virilen nizâm mağbûlün-bih olmuşmu, olmamışını me'mûr olan mübâşir ma'rifetiyle teccüss idesiz virilen nizâmın hilâfi zühûr itmiş ve aher iş (VARAK:59-B) kendilerinden tevcih vâkınden bu ane gelinceye degin her nekadâr timârın ve ze'ametın hâşilâtı var ise tahşil ve timârları daği sancağ mülâzımlarının müstahağlularına tevcih ve müteferrika ve çavûşân berâtlarını Asitâneye irsâl, ba'dehu haşşa çalmmak üzere nizâm viresin ve alaybeylerini huzûruna ihzâr idüb bu tevcih olunacak timârlar sancağ mülâzımlarının (mülâzımlarına) nazar idüb alaybeylerinin arzıyla berâtlarını irsâl idesin ki ana göre tevcih oluna. Ba'dehu alaybeylerinin daği kendilerinde sepet timârı zühûr ider ise cümlesinin ma'rifetiyle siyâseten kağl idesin ve sancağının

tatbîk mührüyle keyfiyeti (ni) bildiresiz deyu hatt-ı hümayûn şâdir ola, lâkin bu bahâne ile gerek müteferrika ve gerek çâvûşân ze'ametlerinde hâne binâ idüb (VARAK:60-A) gerek umûrun idâresi zımnında Asitanede meks veyahud emr ile bir tarafa me'mûr olmak iktizâ ider ise bunların gerek ze'ametlerinde ve gerek malına zarar olmaya deyu taşrihen yazıla, ancak gedüklüyân bu nizâmıdan aqşâ-yı merâm ze'ametlerini mültezime virmemek ve gerek ze'amet umûrunu idâre itmek ve sefere me'mûr olduklarında levâzımlarında noqşân gelmemek için umûrunu idâre idüb nizâm virilmiştir, yoqsa gedüklüyân-ı mezbûr hidemâtımdan olduğu ma'lumumdur deyu hatt-ı hümayûnda taşrihen yazıla, ilâ-maşa'Allah bu hûşûşa temşiyet virilmek iktizâ ider ise hem re'ayâ ma'mûr olur ve hem-daği şânlarına noqşân gelmez ve me'mûr oldukları hizmetlerde muvaffaq olurlar, öyle olunca bunun nizâmı bundan ziyâde olmaz (VARAK:60-B). Evvelen, şevketlû Pâdişâhımıza lâzım olacağ hûşûşun birisi de budurki düşman muqâbelesinde ne gûne hareket itmeli ve muqâbele-i ceng ne gûnedir bildigimiz mertebe tedbiri budur. Zirâ, Moskov senelerinde ne tedbir ile hareket olundu ve ne düşmana zafer bulmağ müyesser oldu, gerek tedbirde ve gerek muqâbele-i cenkte ne evvelki kânûnlara i'tibâr itdiler ve ne düşmanın hareketi üzere hareket itdiler. Mücerred kânûna i'tibar itmediklerinden zafer bulmamasına sebep oldu, evvelen, ordunun konub göçmesi düşmana muqâbil olması bu tarz iken bunların birisine nizâm virmediler ve düşman muqâbelesinde yoluyla hareket itmediklerinden bir iki dürlü hâdiğe ne'şet eyledi, evâ'ilde carhçı nasb olunagelmış iken nasb itmeyüb (VARAK:61-A) terk itdiler, sâniyen, dün-dâr (düm-dâr) yoq cenkten aqşâ-yı merâm gerek tob ve gerek humbara ve alât-ı cenk iken bunları daği yolu ile hareket itdirmediler, gicelerde qaragol (karakol) çıkarmak ve orduyu hıfz ve hırâset itmek lâzım iken bunları dahi (terk itdiler) mücerred bunların kimine aqılları irmedi ve kimi(ne) daği zâbiñlerin nâ-ehl olduğundan iktizâ eyledi. Ancađ karban (kervân) gibi konulub göçüldü ve düşman her dürlü keyfiyete muqâtalî' oldu, gerçi taqdir-i ilahi böyle imiş, lâkin tedbirde azîm haña itdiler, öyle olunca bundanşonra iktizâ iden tedbir budurki, evvelki tedbirin birisi bu olmalı ki düşman üç konak kaldıklarında (kaldıqda) keyfiyeti tecessüs zımnında işe yarar adamlar ta'yîn etmeli. Zirâ düşman ordunun keyfiyetine vâkıf olmak için elbette casus (VARAK:61-B) gönderür, öyle olunca gelen, gideni, ahz idüb ve düşman daği ne gûne hareketdedir, ıttılâ' hâşıl ideki ordu gâfil durmaya, ikinci tedbir bu olmalı ki, bir carhçı nasb itmeli ve carhçıya kifâyet miqdarı ma'iyetine asker koşulub sefer bertaraf oluncaya kadar koşulan askeri olsun ve carhçı olsun tedbir ve tağyîr olmaya, üçüncü tedbir bir kimesne gerek vüzerâdan olsun ve gerek sâ'ireden olsun dündâr (düm-dâr) nasb ola ve şöyle tenbîh oluna ki, yedlerinde

senedâtı olmayanları giru koyuvermeyesin ve iktizâ iden te'dibi sana ihâledir deyu muhkem tenbîh oluna. Zirâ, orduya gelen, giden çok olur, öyle olunca maşlahatsız avdet iden adamı hıfz itmek lâzımdır. Zirâ, firâr iden adam ordunun şöhetine dâ'ir şey söylemez (VARAK:62-A) var ise za'afımı haber virir, bu ma'ûle erâcîf zuhûrunda gelenlerin gelmemesine sebep olur, dördüncü tedbîr budurki, suvâri olanlar piyâde içinde durmaya, piyâdeden yarım sa'at girude i'kâmet eyleye ve süvâriye bir çeri cesur baş naşb oluna, beşinci tedbîr budurki, düşmana üç konak kalarak metrisler alna gerek tob ve gerek humbara semtlü semtine vaz' oluna ve ser-dâr olan da'hi piyâde ordusunda ola, bu tarz üzere nizâm virildikdenşonra hîn-i hareketde da'hi ordu üç sa'atden ziyâde hareket itmeye, altıncı tedbîr budurki, mu'addem süvari hareket ide ve şöyle tenbîh olunaki ağırlık namıyla şakınub metrislerini almadıkça atlarımızdan inmeyüb yerlerinize avdet itemeyesiz, ba'dehu, ordu konub metrislerin (VARAK:62-B) aldıktanşonra ma'hall-i mahûd olan çadırlarımıza avdet idesiz, yedinci tedbîr budurki, düşmana irâk (irâk) iki, üç konak iken şimdiden metris almağa ne hâcet dîrler ise sözlerine i'tibâr olunmayub gâflet olunmaya. Ordunun nizâm ve tedbîri budur, bundanşonra gerek fâ'ide ve gerek zararını bildiniz (bildigimiz) mertebe tedbîr idelim, bu tahrîr olunan nizâm mucibince herkes me'mûr olduğu hizmeti bilüb ve herkesin başları ma'lûm olduğdanşonra iktizâ iden muhârebe bu siyâk üzere olunub bu tedbîr üzere hareket olunur ise İn-şa'Allahü-te'âlâ düşmana zafer bulunur. Evvelen piyâdeye nazâr oluna, kesretmi var, yoğsa kıletmi var biline, eger kıletmi var ise bir şıra metris alna ve eger kesreti var ise düşman karşusuna bir kat metris alındıktanşonra (VARAK:63-A) yemin ve yesârî da'hi çadırlara gelinceye dek hendek kat' oluna, kebîr tobları ve humbaraları metrisin üç ma'halline vaz' oluna, vaz' olunacak ma'halleri da'hi bunadır, (bunlardır) ikisi metris başlarına ve birisi da'hi metrisin orta yerine vaz' oluna, ikinci tedbîr budurki, otuz aded şâhi top intihâb oluna, oldahi üç bölük olub her bölüğü onar tob ola sözünü itdigimiz üç bölük onar tob bargir arabalarına vaz' oluna ve her toba dörder adam ta'yîn oluna ve tuvâna olmak üzere her tob arabalarına dörder bârgir koşulub noğşan olmaya ve tobların dirhemleri birer va'kiye olub boyları kısa ola, bu minvâl üzere nizâm virildikdenşonra her on toba ta'yîn olunan dört topçudan mâ'ada yalnız onar süvâri ile (VARAK:63-B) birer baş naşb olunaki düşmana mu'âbil hîn-i muhârebede endâhte olunmasına nezâret ve ne tarafa naql olunması iktizâ ider ise iktizâsına göre tobların ihzârî anların re'yiyle ola, mücerred tobların herdürlü nezâreti ve nizâmı anlardan su'âl oluna ve toblar da'hi metrisler önünde kurşun menzilinden ziyâde ayrılmaya ve bu tobların hıfzı mücerred carhçıya ihâle oluna ve carhçının ma'iyetine me'mûr carhçı olan kimesne da'hi tob

menzilinden ziyâde ileruye gitmeye, muhârebede piyâdenin daği tedbiri budur, ba'dehu süvâriye nazâr oluna her kaç bin ise onbinden iki bin adam ihrâc oluna ve süvâri hernekadâr bin ise bu siyâk üzere her onbinden ikişer bin adam ihrâc olunub carhıcının ma'iyetine (VARAK:64-A) koşula ve bu zıkr olunan otuz pare topun hıfz ve hırâsetinde ve gerek bir tarafâ ihzâr olunmasında ve'l-hâşıl carhıcının ma'iyetinde ola ve bu carhıcı şu tarz üzere hareket ideki top menzilinden ileruye varmaya ve düşman ne tarz gelür ise tavr-ı etvârına bakûb düşmanın gerek süvârisini olsun ve gerek piyâdesini olsun top altına çeke, metrisden olan toplar endâhte olunacak zamanda tedriciyle girü çekilüb ve ikiye ayrılıb ve muqaddem zıkr olunan otuz aded top daği ma'iyetine ala ve hazırbaş durub iktizâsına göre hâzır (ve) amâde ola. Zirâ, carhıcının bozulması gerek çok olsun ve gerek az olsun ma'az'Allahü-te'alâ mücerred ordunun bozulmasına sebebidir. Zirâ, evâ'ilki cenklere (VARAK:64-B) şimdiki cenkler kıyâs olunmaz, tarafeynin carhıcılarından aqşâ-yı merâm ancak cengi kızişdırub vuruşmanın ne tarz üzere hareket idiliyor deyu keyfiyeti bildirmekdir. Öyle olunca bu tedbîr budurki, şimdiki zamanenin düşmanı kılıç ve nîze ile muhârebe itmez, mücerred top ve humbara ile muhârebe idiyor. Öyle olunca carhıcılara bulunacak alât-ı harb mücerred kılıç ve nîzedir, öyle olunca askere ve orduya bozkunluk (bozgunluk) virmeden gayri bir fâ'idesi müşâhede olunmaz. Gelelim süvârinin tedbîrine, metrislerde bu siyâk üzere gerek muhârebede ve gerek hazırbaş olmağda ve müheyâ olduğdanşonra süvâri daği bu tarz üzere hareket idiyor, hareketi bu olmalıki düşman üzerine hücum eylediginde ağırlıklarını yerlerinde birağub orduya qarib (VARAK:65-A) bir mağalde puşuya gireler müterakķib fırsat olub duralar, düşman elbette üç kol olub metris üzerine gelur iken evvel gelen kola carhıcı ma'iyetinde olan topları havâle idüb kendi yerinde şahib-kadem olub dura ve topları hıfz ve hırâset ide, düşman bu tedbîri dinlemeyüb cesâret idüb ileruye ikdâm ve metrislere qarib gelub top (top) ve tüfenk cengine şürü' olunduğda derhâl buşuda (pusuda) olan asker-i süvâri daği düşman üzerine hücum eyleye, ve süvârinin hücumunu carhıcı gördükde ma'iyetinde olan toplar ile ol-daği bir tarafdan düşman üzerine hücum ve toplar havâle eyleye, metrislerde olunan savâşı bir tarafdan süvârinin bu gûne celâdeti ve bir tarafdan daği carhıcının toplar (toplar) ile sece'ati bu gûne üç dürlü (VARAK:65-B) hareketden düşmana dehşet gelüb piyâdesinden veyahud süvârisinden elbetde birine inhişâm vâķi' olur, lütf-i haq ile ve bu hareket ile düşmana galib olmağ müyesser olur ve düşman üzerimize geldikde iktizâ iden tedbîrât zıkr olundu. Bizim asker düşman üzerine gitmek lâzım geldikde tedbîr budurki, evvelen carhıcı muqaddemâ zıkr olunduğu veche üzere pekçok asker götürmeye, çok olur

ise bin ve binbeşyüz kadar(1) kifâyet ider, zirâ, bozulub geru gelmek lâzım gelur ise girüde olan askere havf elvirir. Mücerred çarhıcınm (carhı) dimek cengi kıızıdırmak içündür, böyle olunca miqdâr-ı kifâye asker ile çârhcı ileruye varub düşman ile çarhalaşur iken girude zikri mürûr iden otuz kıt'a top (VARAK: 66-A) iktizâsına göre i'mâl olunarak girude piyâde asker daği irişüb ma'iyelerinde olan kebîr toplar ile tarafeyne ayrılıub asker bi'l-külliyeye cenge mübâşeret ve muhâberede iken sâlifü'z-zikr girude olan suvâri asker daği sürüb bu gürültüde düşman askerine hücum veyahud iki asker birbiriyle muhârebe ider ken süvâri varub düşmanın ordusunu yağmâ ve gâret itmek ve cenkde olan düşmanın bozulmasına delâlet ider bir ma'nâdır, zirâ el-harbu hud'atun didikleri vak'a muhâbıkdır, cenk katında (vaqtinde) haberdâr olmıyanlar selefde vâkı' olan cenkler böyle degil imiş derler ise düşman evâ'ilde itdigi cengi itmeyüb gün-be-gün hileye mâ'il olur, nîze ve kılıç cengini itmeyüb top (top) ve humpara (humbara) ile iderler (VARAK:66-B) bu ane degin çend def'a cenglerde bulunub ve kerrât düşmân ile muhâbele vâkı' olmuşdur, öyle azm iderimki her halde bu aşrın düşmanınım hilesine hile ve topuna top ve humbarasına humbara lâzımdır, böyle hareket olunmadığı için bu senelerde vâkı' olan cenklerde sıklet keşide olundu, lütf-ü haqqkla ceng ve şavâş huşûşu ve tedbîrât-i sâ'ire mülâhaza ve müşâvere ve iltifât ile huşûl-pezîr olmak mümkündür, ama, bu kabede (bunun akabinde) zikr olunacak, müzi-i devlet huşûşunun tedbîr ve def'i be-gâyet müşküldür, Allahü azimü's-şân hazretleri kulları hakkında hayırlar ihsân eyleye, amin. Der beyân-ı müzi-i devlet-i aliyye: Bu mahalle gelinceye kadar aklımız irdigi mertebe ahvâl-i alemlî ve tedbîr ve umûr-u saltanatı bu keyfiyet ceng ve şavâşı tahrîr eyledik. Lâkin def'i ref'i (VARAK: 67-A) tedbîrinde akillar hayrân ve şu'ûr sergerdân olduğu bir müzî vardır anı daği anladığımız mertebe zikr ve tahrîr idelim. Evvelen, bu senelerde seferler vukû'uyla murûr u ubûr iden asâkirin yağmâ ve gâretleri ve gerek çapuz levendât eşkiyâsının işâl-i hasâretleri ve gerek hademe-i devletin tam'a ve irtişâları sebebiyle Rumeli ve Anadolu câniblerinin ihtilâl ve re'ayânın perişânlıkları kemâlde olub, amma bu hareketleri ile daği devlet-i aliyyeye za'af-târi olmaz, evvelâ, devlet-i aliyyenin tenzîl ve ihtilâline bâ'is olan sâbık (sâlif-i-z-zikr müzi dört başlu ejderhaya müşâbehdür, herbir başı bir tarafa hücum itmektedir. Zirâ, anm bu hâl ile def'i tedbîr ile izâle olduğu mutaşavver degildir, mücerred Allahü-sübhânehu ve te'âlâ hazretlerinin inâyet-i şerîflerine (VARAK: 67-B) muhtacdır. Zirâ, taşraların ihtilâli sebebiyle ol müzî günden güne müterakki ve kuvveti kemâle irişmekden hâlî degildir, nitekim, bir şeyin za'afî aherin kuvvet (ve) şiddetine delâlet itdigi gibi ol-müzî kavî (kuvveti) sebebiyle yevmen fe yevmen fuğarâ ve re'ayâ ve gerek ahvâl-i dünyâ fenâ-

pezîr olmaktadır hemân Allahü-te'alâ hazretleri hayırlar ihsân eyleye amîn. Evvelen ol müzî şehri İstanbuldurki, zıkr olunan dört başında olan dört ağzının biri Akdeniz ve biri Karadenize ve biri Anadoluya ve biri Rumeline küşâdedir, dâ'ima dem-i nefes çeküb gıdâ ister. Evvelen bu dört mahallin kiminden âb ve rüzgâr ile ve kiminden deve ve araba ile gelmege muhtâcdır, öyle olmağla ben dirimki kış mevsiminde derya ile gelmesi muhâl ve karadan gelmesi gâyet güç (VARAK:68-A) olmağla vekil-i saltanat olanlar her şeyi bulunduğu mahallerden vakt ü zamaniyle celb ve ihzârına şarf-ı maqdûr buyurduklarından gayri bey ü şirâ idenler narh üzere şatmasına ve gerek vezin kahtarları nokşan olması huşûşunda hâb (ve) rahâtlarını terk idüb tecessüs üzere olsalar tüccâr ve eşnâfın tam'akârhlıkları ma'lûm, yekâ-yek fâ'ideye kanâ'at itmeyüb üç-dört bahâsına satmağa cahşurlar, ahâli-i İstanbul daği kahvelerde ve berber dükkanlarında, zâbitân zevk ve şefâlarında ortalığın nizâmına bakmayub rüşvet aluyorlar, herkes (istediği) bahâyâ alub satuyorlar deyu güft u gû iderler bu sebebden vükelâ-yı saltanat daği bi'z-zarûri evkâtı umûr-u İstanbula şarf ider oldular ne yapsunlar (VARAK:68-B) şevketlû, kerâmetlû Pâdişâh-ı alem-penâh efendimiz bir bende-i muhlîşâne teslim-i mühr ider iken, evvelen, hükm-ü hümâyûnları bu olurki bağa Pâşâ işte emânet-i kübrâyı sana teslim idiyorum, göreyim seni ibâdullahın gıdâ-yı lâzimesi huşûşuna bezl-i maqdûr eyle deyu emr buyururlar, mühr şâhibleri daği Pâdişâhi üzere umûr-u İstanbulu tercîh idüb taşranın umûru mu'aţţel kahyor, bu huşûşda devlet-i aliyye birkaç vecihle zarar tertîb ider, evvelen, birisi İstanbulun bu veche üzere himâyesinden herkes İstanbulda geçinmek âsândır deyu İstanbulu teveccüh iderler, ikinci teveccüh eden re'âyânın geçinmeleri ve hâne-i avâızları gerude olan re'âyâlardan ahz ve tahşil olunarak fuqarâyı tâb (ve) tâkatdan kalub ve taşra cizyeleri maqtû'an (VARAK:69-A) iltizâm olunmağla firâr idüb Asitânede temekkün iden ehl-i zimmetin cizyeleri kezâlik girüde kalanlara tahmîl olduğundan tahammülleri kalmayub memâlik-i mahrûse haraba yüz tutmuşdur. Evvelâ, meşhûrdurki memâlik Pâdişâhsız ve Pâdişâh hazinesiz olmaz ve hazine re'âyâdan hâşıl olur, ikinci mazarratı budurki İstanbulu tevaţţuna varan adamlar elbette memleketlerinde geçinemediklerinden terk-i diyâr itmişlerdir. Tehi-dest İstanbulu vardıklarında ma'lûmki ahâli-i İstanbulun ta'ayyüşleri bi'l-cümle aţâyâ-yı Pâdişâha tevaţţuf ider, kimi gümrüklerde ve kimi ocaqlardan ber takrîb ile ulûfe veyahud bir mahalden bir vazife tedârik idüb ta'ayyüşe muhtâc olduğunda gündün güne beytü'l-mâl-ı müslîminin kılletine bâ'ış olmasına (VARAK:69-B) iştibâh yokdur, üçüncü mazarratı budurki İstanbulun kesret ve izdihamı sebebiyle ehl ve nâ-ehl fark olunmayub fîrûmâye adamlar birer takrîb kimi kapucubaşı ve kimi hâcegân-ı divân ve zu'

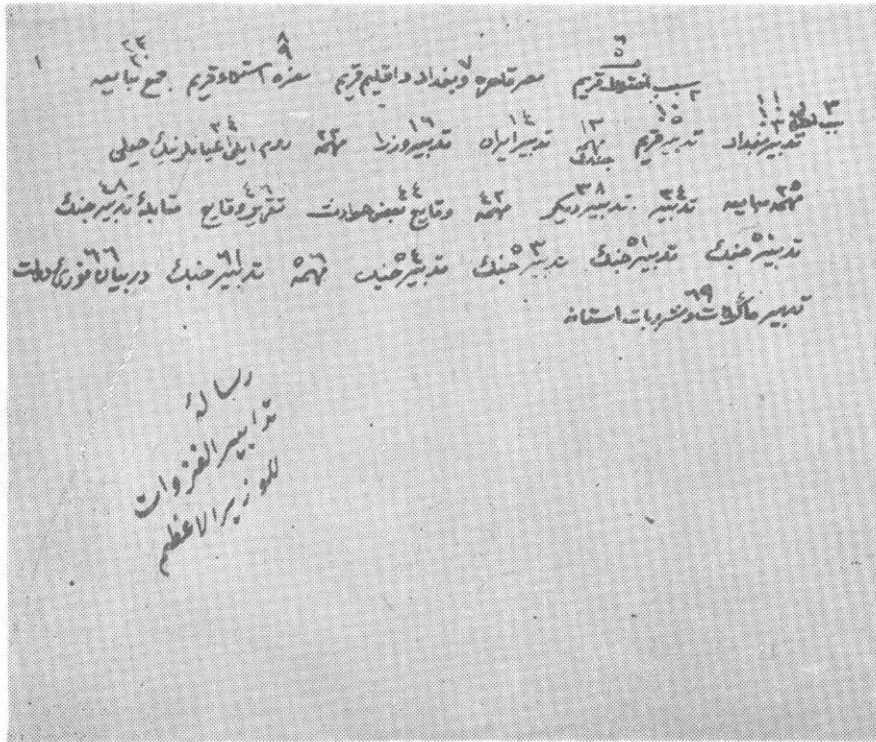
amâ ve silah-şor rütbelerin kesb idüb, lâkin nâ-ğalef olduklarından dîn ve diyâneti ve haqq ve veliyyü'n-nimeti fark itmeyüb me'mûr oldukları hizmetlerde yedlerinde olan emr-i alinin icrâsiyle ihtimâm itmeyüb mücerred vardıkları gün bunu bana hizmet deyu virdiler diyerek kendi cerr-i menfe'atlerine bakarlardı. Biz yine şadedimize gelelim. Hâl-i acıbdırki İstanbulun teftişi gerek me'külât ve gerek meşrûbât cihetinden ve gerek ricâl-i devletin irâdları ve gerek hazine-i amirenin ve beytü'l-mâl-i müsliminin hâşılâtı Anadolu ve Rumeli taraflarından (VARAK:70-A) iken yine bunların ta'mîri ve ıslâhına himmet itmege el degmeyüb dâ'imâ umûr-u İstanbul ile taqayyüd iktizâ idiyor. Zîrâ, bu senelerde sefer vuku'uyla maşârifât-ı keşre olub ve askerinin ulûfeleri daği teraqqî olmağ taqrîbiyle elbette hazine-i amireye kıllit-çâri olmağ muqarrerdir, evvelân lisân-ı nâsda İstanbul seksen bin maħalledir ve her maħallesi ħaliñe göre yüz-ikiyüz ve beşyüz menzildir, neğadar olsa ħesâba gelmez, ħiç olmaz ise sefer senelerinde her ħânedan birer kuruş i'ânet etseler nice hazine hâşıl olur, elbette sefer dimeğ hazine dimeğdir, İstanbulun ħimâyesinden ne zarar var deyu su'âl ider isen cevâb budurki şimdi herkes İstanbulda teklîf (ve) tekâlîfleri bir câ-yı rahatdır (VARAK:70-B) ve gıdâlarına padişâh ve vezîr ta'ahhüd itmişdir deyu ev göcüyü hertarafdan pey-der-pey İstanbula râhî olub vardıklarında herbiri bir maħalle intisâb ile kimi kadılık ve kimi nâ'iblik ve kimi mültezim olub, herbiri birer çarık ile varub Anadolu ve Rumeli fuğârâlarını yağub yığreb (yıkarak) celb-i emvâl idüb İstanbul'da kebîr binâlar ve müte'addid sâhilhâneler peydâ idüb şefâlarına meşğûl olurlar ve eşnâf mağûleleri daği beher gün kahvelerde ve seyirlerde evkât geçirüb dünya yanmış, yıkılmış vazîfeleri olmayub hemân mezâklarını ve merâmlarını icrâ kaydında olurlar, böyle olunca buna çare hemân Allahü-te'alâ ħazretlerinin i'nâyetine muħtacdır, ben dirimki İstanbul ağniyâ maħallidir, şevketlû Padişahımız herkes rızqını Allahü-azîmü's-şân ħazretlerinden (VARAK:71-A) taleb eylesun deyu bir miğdâr daği taşranın aħvâli ile taqayyüd-i umûr buyursalar gündengüne Anadolu ve Rumeli daği ma'mûr oldukda evvelen, düşmanın ħor ve ħağır olmasına delâlet ider, sâniyen beytü'l-mâl-ı müsliminin artmasına sebeb olur ve sâlisen taşralar ma'mûr oldukda İstanbulun izdiħamını def'ine ba'is olacağı muqarrer olmağla (makale-i hasb-ı hâl: ba'zı yârân işbu kitâbı okuyub ve dinleyüb mağşûd-u kelâm ve netice-i merâm niye münceç olduğunu aşlına vâsıl ola (E. E.: olduğı) olamadığı ecilden bir alay kelâm-ı tevâriħ deyu ta'an ve dağl iderse bizler dirizki be-köftehor elinden gelurse buna münâsib bir mu'teber nazîre sen-daği getir yoğsa ilk sözüne dağl ve ta'aruz itmek bir âlây süfehâ meşreb ve bir âlây hazele işdir) işbu binyüzdoksan senesi mâh-ı şevvâl-i şerîfin on üçüncü yevm-i pazar irtesi günü alemin keyfiy-

yetine nazâr ve hallerini mülâhaza eyleyüb ayâ bu alemin nizâmı ve râbıtâsı mümkünmüdür? Yoğsa degilmidir? deyu fikr ve endişe iderek gice ve gündüz hâb ve rahâtı terk ve nizâm-ı devlet ve râbıtâ-ı asker zımnında tedbîr-i cedîde şürû' olunub vûsu' mertebe ve zihnim irişdigi kadar bu kadarca bir ramağ şey tahrîr olundu, bu tahrîrden aqşâ-yı merâm ancak bu tedbîr mümkün degil ise daği murâd-ı ismimiz yâd olmak için hisbete'n-li'llâhi te'âlâ devr-i zamana bir yadigâr-ı tarih tahrîr olunmuşdur. Hala vali-i Trabzon ve muğaşşıl-ı Canik el-hâc Ali Paşa daa'vât-ı hayriyyeden ferâmûş olunmaya, harrirehuel-fakîr essey yid Süleyman es-Sıdkı sene 1197-fi gurre-i ra. (Diger nüshalar: E. E: hisbet en-li'llâhi-te'âlâ bir yadigâr-ı tarih tahrîr olunmuşdur, el-hâletü hâzihi el-hâc Ali Paşa Muhassıl-ı Canik ve Vali-i Trabzon, sene ti 'sâ ve mie' ve elf men hicreti menlehü'l-izzi ve's-şeref, fi sene 1190, temmet., C. A. .. R., H. P., İ. S. H. P. da Ali Paşa'nın lakabı yok.²⁶

26 Sayın Doç. Dr. Yaşar Yücel'den Çorum Halkevi tarafından 1946 da yayımlanan Çorumlu Dergisinin (59-60-61 nci) sayılarında Canikli Ali Paşa'nın Risalesinin bir kısmının yayımlandığını öğrendik. Bu bilgiyi değerlendirerek yaptığımız çalışmada gördük ki Çorumlu Dergisinde, yayımladığımız Tedabirü'l Gazavatın bir kısmı yayımlanmıştır. Çorumlu Dergisinde, Çorum Milli Kütüphanesinde eserin "Canikli Ali Paşanın ıslahat layıhası" adı altında bir nüshasının bulunduğu ve bunun dergide yayımlandığı belirtiliyor. Dergide çıkan bu baş kısım çok yanlış ve hatalı olarak yayımlanmıştır. Gerek bu bakımdan, gerekse yalnız eserin baş kısmının yayımlanmış olmasından dolayı, eserin diğer nüshalarını da temin ederek, elimizdeki nüshanın eksiksiz olmasına çalıştık. Çorum'daki bu yayımlanan nüshanın en başındaki giriş kısmı eksik olup, ayrıca Rumeli âyanları ile ilgili kısımda yoktur. Çorum il Halk kütüphanesi Müdürü Sayın İlhan Erdemliden öğrendiğimize göre, 861/2 de kayıtlı olan 35 Varak olan "Risale-i idare-i devlet ve mukâbele-i a'da zımnında kırk yedi nev'i muhtevî tedbîr" adlı risâle ise şöyle sonuçlanmaktadır:

Hisbete'n-li'llâh el-müte'âl devr ve zamana mutâbık tarih-i cedîd bir yadigâr tahrîr olunmuşdur." Fi't-tarihi'l-Cerhod?

Olmayınca nâ-nüvişte kahr-ı ben? takdîrde,
Maksad taleb bulunmaz nüshâ-ı tedbîr.

Fotokopi: 1
 "Tedabirü'l-Gazavât"

دولت علیه و عهدت سنه ده خواب راجی ترک اید برک
 تحسب رضای پادشاهی به اهتمام وقت ایلدیکدن بعه
 عن اصل دولت علیه نیک غیر حرامی و صد انکار اولیغون
 بنه جنک و حرک تریب وظیفی و لوازماتک احضار
 و مهیای و ساز دولت علیه لک شاتلک ترقیبی سبلیتی
 و اما کور و کور اولدیجی ایلده قرقیدی نومی محتوی
 بر رساله تریب ایلک جناب من بجان و قالی مفریدی
 نکلور کراتلو قرتلو پادشاه و لی نعم عالم اوزک جناب
 تحت عالیترین دایم و قطعیله کونی دبی و اصل نجیب
 ایلده آیی و حکمت سیدالاسلام و تدبیر جدید تاد و بغداد
 طرفه ظهور اید اختلاف سببیه تدبیر جدید شروع
 اولدی الله تعالی مفریدی کیملی و ثابرتی حمیحی انجده
 نصیب و مینه ایلده آیین کونده بیرون اقصای مسلام

برفتند که برو بوجتیک مخالف دونه سنده مالک
 خروسته لک حضرت پادشاهیده ظهوره کلا
 عجبیه طرف طرف سککان عالی بتادی شفت ایش کن
 بجز خان تالی سیر آری خلاف و مالک خلیج نصر
 شکرلو کرتلو قرتلو پادشاه عالم و وطنیم اینه
 سنی عیبه ایز مهند نیک جلوس هارون کوفه و نلی
 ظهوره بنه بنه باجمه عالم خوشحال و شاک علی لک خلوم
 ما صدقه اوزده زمان سعادتی و عیال و اولیا مستع ایل
 اولغین اول حال صدق شاکلره و خصم کازبه
 ولدی و آرتنه بام اولدیغون قرتله بونه کلجه اغوروی

اون

Fotokopi: 2
Tedâbîrül-Gazavât Varak: 3: A — B

كرت صاحبوت ورت ورتوآر برله نك يقينه
 مطلع اولمقن كرت زعيمه اوسون ورتن مكاري
 اوسون ترتيب اتمك نعلطلي وار مجتو بويه نهوي
 مارتن صاوره برعهاده بالوده قير ايرك كيمي ورت
 كسه بله نك كيقينه مطلع اولمقن ياپورن
 اقصاي نرم ورت ورتوآر ورت كيم اولمقن
 هر قدر آقير يول نه يولور ايسه تحمل بيد رعايا
 ياپويه تشيهمد تحمل اوللا شيرك نكل اتمك
 تحملن زياره كي مطلوب اولسه تحميلي شويلا
 دورسون بر نشان اولمقن سيب اولور اويه اونجه
 ممالك محروسه اولون رعايانك حال و شاي تحميلي
 اتمك كرت صاحب ورتن ورتن ورتوآر زويه
 خاندريد زير ايرادها صيدك نفوزي قالدقيه بولا

شيرل سيل بلشد بعض ملككن اطاعي بوق نغاره
 باقون ويصن ريك رعايانك تحملن زياره نهوي
 مطالبه اولور ورتن يانك بوق اويه اولمقن
 هر ايشلر وقي زيانك كورن اولوي شيرك يانك
 و صاحب ورتن رعايانك كيقنه حالي بله هر چه
 لوزنه خالدر اولو تجسس اتمك وقي اوزم كسه
 بويه تجسس اتمك كرتن فرودن قالد اولور اوي
 اولور كاه محض ايه و كاه عصفان ايه استا بونك
 كيه يولور باشون صاورن خطو بچون بالينه بر
 مياشر قوشوب حمل حمله ايم اولور نك بونك و ق
 ايسه كرت اولور اوزنك و ايسه بونك ورتن مياشر
 وقاطع بطلع اولور عريفك زيانك قيق اتمقن
 اولور نه حرضن مال كيرنه اولور ورتن تجسس اولور

ایچون هر طرفون مجروح اداری تبدیل کرنک وحق و باطلی
 نوق ایتمک ادرودر مرموم و مغفور شهید علی بابا خجریزه
 الیوم ایقام دعا ایدرل صاهب ووت اولنلک هر طرف
 تجسته خلقی اولناتق کیکدکه هم یاشاشوره وکند و بلا ادره
 بودخی دوم ایلی اعیانلرنک حمله لر یی یاندوز
 دوت عیله طرفیندن بر قضا یه مباحه جی تعیین اولنایوه
 ولایت اعیانلی شاد و خندان اولوب مباحه کرسک
 چمنسه کوره تقسیم اولغله رعایانک برنگ اوکوزی
 وارایسه بر حفت یرنه دفعه قید ایدرل واعیان جمید
 اولان ظالمین اکثریاسنک انارلرن بشر و او بریک
 کله و قمن و بناو جورج خنطاری اولوب زیاده انج
 استون دیو تقاری قومت انلر کتیا بویه جورج
 خنطاری مباحه جی ویدرل مباحه جی وحق با ضرور اولو

کرت حق و کورت باطل ز طرفه کتوریه کله وحق
 حاصل اولور ایسه ایچی بر حاله اولوز ابررک نکات
 شویله طور سونه ساز الدقیریه پشیمان ایدرل و مباحه
 اولدجی خانق وحق محقه تحریکات ایله استانه وارد
 زای خدمت ایدم وشویله بر نظام ویرم و افروز
 شویله بر طار ادرم و یو کتقی پسندیم لیدر و ب
 و بویه رایسه وحق متدقب وقت اولور کوی مکتا تو
 اولدره لایوه حاله کتکه بر شکتا تجی ظهور ایلیکنه کر
 شکایتی عرضل ایله ایسه حق قاضیت اولونکن
 و مکنتلرن محض کین دیو سوله اولنه بره اوله طلع
 قاضی وحق بکل و بکرتیدر وید کلوزین بر شکتا لطف
 اولماز اولوه اولغله عرضل ایله و کورت عرضله
 اولون تکی اولو اولوا صاحب دوت هر کیمیه طلع اولون

بک

اگر لم یو مخالفت ایدوب کیرد کوردور ایه زغال
 نکا بجهلید بیا ایدوب و ولایت قاضی نه مال و روت
 مباحه جینک سوء حاله اعلام آلور و قالیک اولور
 خنطاری مباحه سور و کد نسا کره ره ایا فقر آریه
 سیرن مباحه کری بتوردک واناره قلم ایلر دیو
 کیمه باشه اوچر عرش ضمه ایقه بی اوب بو جمل
 فقر آراب و ریشان اولوب دوت عیطر شدن دخی
 مباحه جینک حسیحانی وسع حلقی سوال ایچی تقیسه
 مباحه کدک مباحه جینک علی و آری بونی بو کوزله
 ایلدقن فقری رعیت جواب ایدر که الله بلا سنی
 ویرسون مباحه جینک بزون کیمه باشه اوچر عرش
 زیاده اچر زوی الی بو افلا شوب تک ایدر ددیند
 مباحه جینک ایه بی یوق ایمان ویرکی ظالم لک

۱۱۱

اهلوق بوله در مباحه جی اعلامیه سزده اچ بی
 ایمان ظالمی قریسه نفی و یا خود قتل اولور ایه
 فقر آوزونده در عهد بلا بی دفع اولور بوله اولیج
 بو یسک ایمان ظالم لیک بر زدن خلاص اولور بوله
 نظامی بوله اولور ایه کرم مباحه جی کرم فقر آ
 ایمان ظالمی لایک حکم اولور رفقه در کلم صدق
 بوچر ره ایمان کرم زخمیه اولور و کرم اولور سازه
 اولور تحصیل اولور اولر سنه سفر اولور هر شوقی رفقه
 معلوب اولور جی اشترآ و آریسه اولور تجسس اولور که
 قلعی وار یا خود کشته می وار اطلاع حاصل ایمی
 صاحب دولتک و در رفقه آره اولور خالید کرم
 کشف اولور کرم قلعی اولور ره ایا بزیب افغان
 شی تحصیل اولور وقت و زمانیه حکم و اثر ایه اولور

۱۱۱

عسکر دشمنه مقابل اولرون اول اوردیه اغتلا و شتر
 بر اوردوه کره ذخیره نلک کره لوزم جنگ تک تقاضا
 عسکره معلومای اولده باش اولنلک بر وجه
 نفوسى قائل اوله اولجه لوزم اولجی بود که ترب
 اولان ذخیره نلک نصفی رایجی اوزره اچقی بر محمد
 آورده وریلوب محل تا سوریه ارسال اولنه و شولیه نیه
 اولنه که بود ذخیره نلک جمعند کره ولک و کره
 حاکی ایش قارشدرمین مجزه برنه اولای اوی قرائت
 ایدرهب اول طرفه سادیلر نلک ایشدرکی رایجی اوزره
 دین بیهن او طرفه ذخیره کوردل ذخیره کوردلرله
 بر اچمه و بره بی کم اولنز یو اگاه ایدوب مباشرتقم
 بوسیاق اوزره تمیه اولنه بویج اولنج ذخیره نلک قوی
 یه و اهدون بکله سلیم اولنه کنن مباشره بریله جلک

نیز

اچقه دقتدار فلان محلل حاضرور و یاخود سن
 وار خیمه قدر فلان برین اچمه کا وارر اولوشور یو
 باشی دفع ایدرسه ایش تزلک شویله طور سورن اچقی
 ضری اولور اولار رعایانلک انارن کلیمو ذخیره اولنز
 کوردکی ذخیره نلک اچقی بیانی ویرلرکن مجزویات
 مقودی کاره قاضی ایدوب دخال یه بر طرفن
 دخی اخصار ایدرلر کنن کلان ذخیره نلک اچقه سفی
 کلابل هفته ویره یو و یاخود آهی باشنده تا نا ایا
 این یم دیو لیت ولعله ایله دفع ایدر ایسه قطعاً
 بونیزین فایده اولماز بونیزیمسکی کره یولوس
 برای دوله جنگ دخی لوزمدر اولار اول طرفه
 رایجی قطع اظان کیدنل قیهمی معلوم اولر ولی یه
 وحا که دخی شویله فزان کیدن که مقدار رایجی قطع اظان

نیز

اكن به بولوك قيرى واصلاحه همت ايمكه
 ال دكيوب واما امورستبول ايله تقيد اقتصا
 ايد: بوز زيار بوزلرده سفر و قوعيله مصارفات
 كيزه اولوب وعسكرينك عاروزى و عى ترى
 اولوق تقييله البته خزينه عامره قوت طارى
 اولوق مقرردور اولو لسان ناسه استانبول كسان
 بلك عله در و هر عله عى حاله كوزه يند ايموز
 و بيبوز نزلد نقدر اولسه حيا به كلن هم اولوز
 ايسه سفر سته لزين هر طازون بر عككك اقا
 اته ل نجه خزينه حاصل اولور البته سفرينك
 خزينه ويكدر استانبولار حياه سنن ز ضرور
 دلو سنوال اير ايسنك اجواب بورك شوي هر كى
 استانبولره تكليفنك كالاين زين رسته عى زاحته
 و بولار

و عذارينه ياد شاه و وزير قهد ايمدور او كچيد
 هر طرفن پيدرب استانبوله راهى اولوز وارد قاره
 هر بى برخله انتساب ايله كيمى قاضينك و كيمى
 ناسنك و كيمى ملتم اولوب هر بى بر طرفى ايد
 واروب انا طولى و روم ايل فقرارنى باقوب يوز
 جلب سوال ايوب استانبول كسرتار و متعدد
 ساحلانه ل پيدا ايوب صفالزنه مشغول اولوز
 واصناف معقولارى و عى بهر كون قهوه لره و كيره
 اوقاقه كچوروب دينا يانمش قيش و بغيرارى ايدوز
 همان نزاقونى و مراد بى اجآ قيزه اولور بولاه
 اولوز بو كا چاره همان الله تعالى حضرت بلك عيات
 بختا جدر بن درينكى استانبول اغنيا عيكد شوكور
 كاهنا هن هلكه و نه عى الله عظيم الشاه حضرت زان

طلب ایستون دیوب برصفا و حق طمشه ناک
 احوالی ایله تقیید نمود بوردسه ل کونن کونه
 اناعطوف و زوم ایلی و بی مهور اولوق اولوشناک
 خود و حقیر اولسینه دلالت ایدر ثانیاً بیت اللیل
 مسیلتنا ارمه سنه سبب اولور و ثانیاً طمشه ل
 مهور اولوق استانبولک اذوحای دفعه باعث
 اولمیشی مقرر اولغله اشوبوبک یوزخصان برسی
 ماه سوال شریفک اون اوجی یوم پالار ایزیری
 کونن عالماک کیفیتنه نظر و حال ایلی باطل ایلی
 ایا بو عالماک نظامی و رابطه ای می کند و حومه
 و کلید دیو فکر و اندیشه ایله ایله کجه و کونن
 خواب و زامنی زن و نظام دولت و رابطه شک
 ضنده تیریدین طبع اولوب و سم ربه

دوم

و ذهن ایشدی قدر بوقدرجه بره مان شی تحیر
 اولدی بو تحیردن اقصای ارم ایچی بو بر می کن
 و کل ایسه و حق مراد اسمز یاد اولوق ایچونجه
 لله تکا و دور زمانه بر یادکار تاریخ تحیر اولمشده
 حاز و اولی طرز زون و محفل جانک الحج علی پاشا
 دعوات خیریه و نه فراموش اولمشده
 حضرت الفقیه سید ابوالقاسم
 عیسی بن مریم

عیسی بن مریم

...
 ...
 ...
 ...
 ...

Fotokopi : 8
Tedâbîrû'l-Gazavât Varak 71

Fotokopi: 9

Süleymaniye Kütüphanesi Tedbir-i Nadir Varak: 2

كَيْفِيَّتُهُ نَظَرٌ وَمَدْرُ حُظِّهِ أَوْلُنُوبٌ يَا
 عَجِبْ بِرِ عَالَمِكَ بِرِ نِظَامِي رِبْطِي مَكْمَدِ
 دَكَلْدَرِ دِيو فِكْرُو نَدِيشَه اِيْدَك كِيْمِه
 وَكُونْدُو حَوَاب وَرَاحَتِي تَرْك وَنِظَامِ
 دَوْلَتِ وَنِظَامِ عَسْكَرِ ضَمْدَه تَدْبِيْرِ جَدِيْدِ
 شَرْعِ أَوْلُنُوبِ وَسَعْمِ وَزَهْمِ اِيْرَشْدِيْكَ
 مَرْتَبَه بُو قَد رَجَه بِرِ مَقْ شَيْئِي تَحْضِيْرِ اَوْلُنْدِيْكَ
 بُو تَحْضِيْرِ دُنِ اِقْتِصَايِ مِلْمِ اَنْجُو تَدْبِيْرِ
 مَكْنِ دَكَل اِيْسَه دُنِيْ مَرْدِ اسْمِيْمِيْرِ
 يَا دِ اَوْلَمِقِ اِيْجُوْنِ حَسْبِه لَه تَعَالَى بِرِ يَا دَكَا
 تَارِيْحِ تَحْضِيْرِ اَوْلُنْمَشْدِ الْحَالَه هَذَه الْحَاجِ
 عَلِيْ بَا اِيْنَا مَحْصُلِ جَانِكِ وَوَالِيْ طَرْزُوْنِ
 سَنَه تِسْعِيْنِ وَ مَائَهَةِ وَالفِ مِنْ
 هَجْرَةٍ مِنْ لَه الْعَرَّةِ وَ الشَّرْفِ
 فِي سَنَةِ ١٢٠٠

Fotokopi: 10

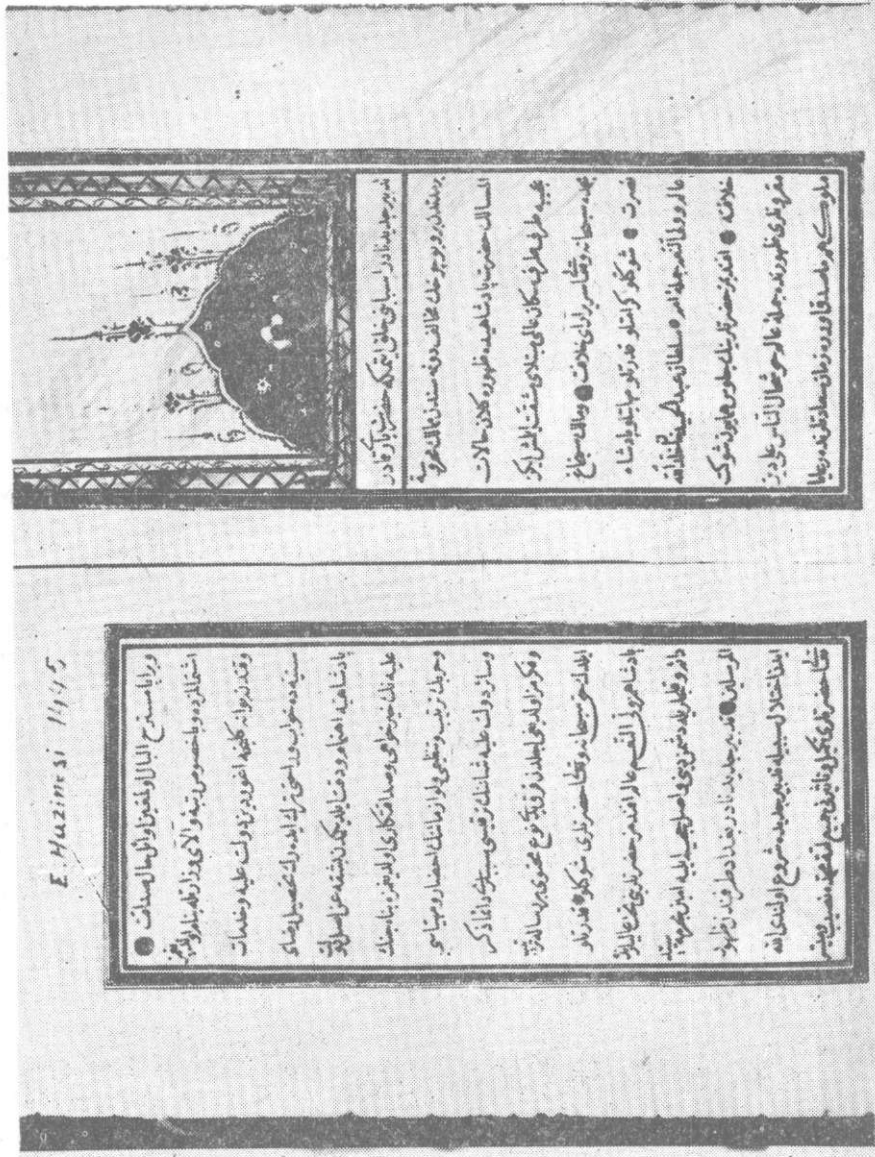
Süleymaniye Kütüphanesi: Tedbîr-i Cedid-i Nadir Varak: 80

Hazine 378

بکار آمدند و نوزادان نموده بکویچه کجی فرود بریدند
 دولت عتیبه و اعتماد سینه که خراب و لاخوب
 و این مصاف مصیبت و ساری بار شاره اویا امر
 قورق آنگاه که کجی کجی عیاشان و کجی عیاشان
 خیر علم و صدمه افکند و اهل بیرون با و خنک و ک
 تزیین و تکلیف و کور و مانند است و نه با س
 و ساری و دولت عیاشان و کجی عیاشان
 دیوانه و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 بشنود و بیوساله تزیین عیاشان و کجی عیاشان
 و سالی عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 که ساری عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 و این کجی عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 هم و ساری عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 ظهور عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 اولیای عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان

تدریب عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 زنده اندان بزو و بجز عیاشان و کجی عیاشان
 عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 کلان عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 سنیان عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 رای عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 قدر عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 بیه عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 جادو عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 مفر عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 علی عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 و مال عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان
 ایضا عیاشان و کجی عیاشان و کجی عیاشان

۲۰

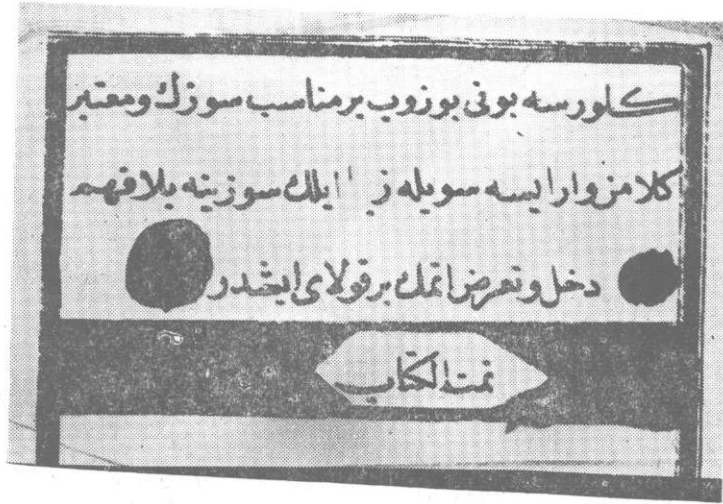
Fotokopi: 17

Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi E. H. 1445 Varak: 1 — A/B

مکتوبه سز کتوب با دنا هنر هر کس و زنتی الله عظیمه انشا من طیب
 امیون حوی بر مقدار دهن طریقه ناله احوالی بر تقی امور
 بپرسه که کز کز انا طریقه مدوم ای دل سمن اولون
 اولون نخلک حد حفر اطمنه دایم ایمر نانا بیتا اولون
 ارغمنه سب اولون فنا اننا مشره رحمد اولون انسا بولک
 از دحام دفعه باعث اولون مفرط اولون اولون
 طفت اسنکه ماه سوان سز بیک اولون ای سنی بوم بازار
 ابره کونی عالمک کینته قلل رحمانی مدینه ای سب
 ابا بر عالمک نظامی رما بیک کینته بوحسه دکنده
 فکر ما نرینه ابره اولون کجه دکنه زخراب و داحتی نزل
 و نظامی و دایم سز کینته نرینه بوحیه بوحیه اولون
 و سمر مریه و زهنه بوحیه نرینه بوحیه بوحیه بوحیه
 نرینه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه
 دکنه ایس دکنه ایس دکنه ایس دکنه ایس دکنه ایس دکنه
 بر ما دکنه دکنه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه
 حیا بیک الحاج کینی با سنا دکنه بوحیه بوحیه بوحیه
 اولون حرح الفخر سید کجه ها نرینه بوحیه بوحیه بوحیه
 من نرینه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه بوحیه

Fotokopi: 16

Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi H. 387 Varak: 30

Fotokopi: 18

Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi E. H. 1445 Varak: 57